PROJEKT

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU WROCŁAWSKIEGO NA LATA 2026 – 2029

Powiat Wrocławski
ul. T. Kościuszki 131
50-440 Wrocław
www.powiatwroclawski.pl

Opracowanie: Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych
Starostwo Powiatowe we Wrocławiu

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP 4
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI 5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI 5
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO 12
4.1 STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI 12
4.2. RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA 15
4.3. RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE POWIATU 17
5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU WROCŁAWSKIEGO 18
5.1. CHARAKTERYSTYKA POWIATU WROCŁAWSKIEGO 18
ZARYS HISTORII POWIATU 19
5.3 Krajobraz kulturowy oraz najważniejsze zabytki nieruchome powiatu 20
5.3.1 Zabytki nieruchome Powiatu Wrocławskiego 21
5.3.2 Zabytki archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego 46
5.3.3 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych 47
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony 49
5.4.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków 49
5.4.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych na terenie powiatu wrocławskiego 62
5.4.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków z terenu powiatu wrocławskiego 69
5.5 Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu wrocławskiego 75
5.6 Zabytki nieruchome stanowiące własność Powiatu Wrocławskiego 76
5.7 Dziedzictwo niematerialne 78
PODMIOTY WSPIERAJĄCE KULTURĘ I LOKALNE DZIEDZICTWO 80
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ 80
6.1 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu 80
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE 82
7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami 83
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI ORAZ MONITORING POWIATOWEGOPROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI 86
8.1 Instrumentarium realizacji 86
8.2 Monitoring realizacji 87
9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI 87
10. SPIS MATERIAŁÓW WYKORZYSTANYCH W TEKŚCIE (RYCINY, TABELE I FOTOGRAFIE) 91

1. WSTĘP

Zabytki, jako dziedzictwo kulturowe są ważnym elementem życia i działalności człowieka. Stanowią materialny element przeszłości i przyczyniają się do kształtowania przyjaznego otoczenia człowieka. Dorobek materialny poprzednich pokoleń jest jednym z elementów kształtujących świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie powiatowym* (tj. Dz. U. z 2025r. poz. 1684 ze zm.) określa zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego wskazując powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m.in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 4 ust. 1 pkt 7). Z kolei ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.) nakłada na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami (art. 87).

Program Opieki nad Zabytkami jest więc elementem polityki samorządowej, służącym podejmowaniu działań inicjujących, wspierających, koordynujących prace z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Sprawny i skuteczny system ochrony zabytków obejmuje współpracę samorządu, właścicieli i użytkowników zabytków, mieszkańców i wspólnot lokalnych, a także Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Współpraca ta służy osiągnięciu wymiernych korzyści, w tym wzmocnienia atrakcyjności regionu poprzez zachowanie dziedzictwa kulturowego, poprawę stanu obiektów zabytkowych, wyeksponowanie walorów kulturowych, a także możliwość wykorzystania zabytków dla celów społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Przedmiotem Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach struktury powiatu. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Program Opieki nad Zabytkami sporządzany jest przez Zarząd Powiatu, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. Program Opieki nad Zabytkami ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Zarząd Powiatu przedstawia Radzie Powiatu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

Program Opieki nad Zabytkami, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2026-2029 stanowi kontynuację rozwoju strategii zdefiniowanej w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025 w zakresie troski o dziedzictwo kulturowe zarówno niematerialne jak i materialne.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki zabytków w Polsce, jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*** (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.) określająca przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami przez samorządy wszystkich szczebli od gminnego po wojewódzki, wobec tego również sporządzenie **powiatowego programu opieki nad zabytkami**.

W myśl art. 87 ustawy Zarząd Powiatu raz na 4 lata sporządza program opieki nad zabytkami zlokalizowanymi na podległym terenie. Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie zadań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W ustawie zawarto tryb nadawania programowi opieki nad zabytkami mocy i sposób jej monitorowania. Program, po zaopiniowaniu przez właściwy urząd Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty uchwałą przez Radę Powiatu. Z realizacji programu Zarząd Powiatu sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie do akceptacji.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ochrona zabytków w Polsce jest konstytucyjnym obowiązkiem zarówno państwa jak i każdego obywatela. Odpowiedzialność za ochronę dziedzictwa kulturowego, będącego źródłem tożsamości narodowej, została określona w art. 5, 6 i 86 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)

- Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”;

- Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju"; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym";
- Art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa";

Szczegółowe określenie tego obowiązku oraz podział kompetencji pomiędzy różne organy administracji publicznej i instytucje państwowe realizowane są na poziomie ustaw zwykłych obowiązujących w Polsce i dostosowanych do zasad obowiązujących w całej Unii Europejskiej.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2023 *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.), która w sposób kompleksowy reguluje kwestie związane z prawną ochroną zabytków – określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

– Art. 3 – podaje definicje *zabytku* rozumianego jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W dalszej części art. sformułowane są pozostałe podstawowe definicje z zakresu opieki nad zabytkami: zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

– Art. 4 – objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „*zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska*".

– Art. 5 – określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „*opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury*".

– Art. 6 – klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej".

– Art. 7 – określa formy ochrony zabytków poprzez: wpis do rejestru zabytków; wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– Art. 16 ust. 1 – wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

– Art. 17 – określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku kulturowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów.

– Art. 18 – zakłada obowiązek uwzględniania m. in. przy sporządzaniu analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określania rozwiązań niezbędnych do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, ustalania przeznaczenia i zasad zagospodarowania terenu uwzględniających opiekę nad zabytkami.

– Art. 19 – określa konieczność uwzględnienia ochrony zabytków nieruchomych, ich otoczenia, a także wniosków i rekomendacji audytów krajobrazowych oraz planów ochrony parków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych. Ponadto w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się ustalenia gminnych programów ochrony zabytków oraz, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

– Art. 20 – mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– Art. 21 – wskazuje, że podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków.

– Art. 22 – określa organy prowadzące właściwe ewidencje zabytków i formy ich prowadzenia, tj.: generalnego konserwatora zabytków (krajowa ewidencja zabytków), wojewódzkiego konserwatora zabytków (wojewódzka ewidencja zabytków), wójta, burmistrza, prezydenta miasta (gminna ewidencja zabytków), dyrektora urzędu morskiego (ewidencja zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich). Ewidencje są prowadzone w formie zbiorów kart ewidencyjnych.

– Art. 89 – wskazuje ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (w imieniu, którego zadania i kompetencje wykonuje Generalny Konserwator Zabytków) oraz wojewodę (w imieniu którego zadania i kompetencje wykonuje wojewódzki konserwator zabytków) jako organy właściwe do ochrony zabytków.

Ustawa *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* określa również szczegółowy zakres zadań i kompetencji organów samorządu powiatowego w odniesieniu do problematyki ochrony dóbr kultury:

– Art. 12 – wskazuje iż starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

– Art. 50 ust. 3 – umożliwia staroście wydanie decyzji o zabezpieczeniu zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia, w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami

– Art. 71 ust. 1 i ust 2 - zakładają sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku przez osoby fizyczne lub jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

– Art. 81 - określa możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować nakłady konieczne na prace, których zakres został określony w art. 77 ustawy.

– Art. 87 stanowi, że zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków jest przyjmowany przez radę powiatu. Sprawozdanie z powiatowego programu opieki nad zabytkami sporządza się co 2 lata i przedstawia radzie powiatu.

– Art. 103 i 105 - określają wyłączne kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, prowadzenia listy takich opiekunów oraz wydawania im legitymacji, lub zaświadczenia zawierającego informację o nadaniu uprawnień opiekuna (w przypadku osoby prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej).

Pozostałe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami regulują akty prawne m.in.:

– ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie powiatowym* (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1684 ze zm.) – wśród licznych zadań własnych powiatu w art. 4 ust. 1 pkt. 7 wymienia prowadzenie działań z zakresu kultury ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

– ustawa z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 538 ze zm.) – określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczenia terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi również, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,

uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
– ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – *Prawo budowlane* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 524 ze zm.) – normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych, określa również zasady działania organów administracji publicznej w tym zakresie. Ustawa nie narusza przepisów odrębnych, a w szczególności ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na mocy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.
– ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – *Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 1453) – stanowi między innymi, iż ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych;
– ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. *o ochronie przyrody* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 1315) – określa kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
– ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. *o gospodarce nieruchomościami* (t.j. Dz.U. z 2026 r. poz. 399 ze zm.) – określa, iż celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.
– ustawa z dnia 25 października 1991 r. *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 457 ze zm.) – w myśl art. 1 ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, poprzez wspieranie i promocję twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują także jednostki samorządu terytorialnego. Wśród form organizacyjnych działalności kulturalnej, wymienić należy: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki, ośrodki badań dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną poprzez tworzenie samorządowych instytucji kultury, których podstawowym, statutowym celem jest prowadzenie działalności kulturalnej. Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej prowadzą działalność szczególnie w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań powyższych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.
– ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1338 ze zm.) – umożliwia jednostkom samorządu terytorialnego wspieranie działalności kulturalnej związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzonej przez organizacje pozarządowe takie jak m.in. fundacje i stowarzyszenia.
– ustawa z dnia 9 października 2015 r. *o rewitalizacji* (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 278 ze zm.) – zapisy ustawy mają fundamentalne znaczenie dla ochrony nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym tak krajobrazowym jak i przestrzennym (zurbanizowanym i ruralistycznym), a także poprzemysłowym. Ustawę można określić jako zachowującą fakultatywny charakter oraz mającą na celu wprowadzenie ram formalnoprawnych przygotowania i prowadzenia kompleksowej rewitalizacji obszarów zdegradowanych. Definiuje podstawowe pojęcia, począwszy od terminu

rewitalizacji cyt. „to kompleksowy proces przemian społecznych, ekonomicznych, przestrzennych i technicznych, służących wyprowadzeniu ze stanu kryzysowego najbardziej zdegradowanych obszarów." Ustawa przewiduje wprowadzenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji i ustanowienia na jej obszarze szeregu rozwiązań prawnych wspomagających wprowadzenie tegoż procesu, ponadto przewiduje dodatkowe instrumenty planowania przestrzennego dla obszarów zdegradowanych, w postaci miejscowego planu rewitalizacji. Zgodnie z brzmieniem art. 17 ust. 2 pkt.4 odpowiednio wójt, burmistrz lub prezydent opracowując projekt gminnego programu rewitalizacji obligatoryjnie zobowiązany jest do przekazania go do zaopiniowania przez zarząd właściwego powiatu w zakresie zgodności programu ze strategią rozwoju powiatu. Może to być instrument ochrony zabytków na obszarze powiatu, w odniesieniu do zabytków leżących w strefach z delimitowanych, zdegradowanych, a także objętych gminnymi programami rewitalizacji.

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. *o muzeach* (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385) – ustawa definiuje podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów, jako jednostek organizacyjnych nie nastawionych na osiąganie zysku, których celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami.
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. *o bibliotekach* (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393) – stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe i służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury tak polskiej jak i światowej.
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. *o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.) – reguluje ochronę narodowy zasobu archiwalnego, który służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli, a nadzór nad nim sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.
- ustawa z dnia 28 marca 1933 r. *o grobach i cmentarzach wojennych* (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2337) – porządkuje kwestie ochrony cmentarzy wojennych i miejsc pamięci narodowej.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. *w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków* (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego *w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem* (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. *w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków* (Dz. U. z 2025 r. poz. 1380);
- Rozporządzenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. *zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków* (Dz. U. z 2021 r., poz.731);

− Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. *w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”* (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. nr 24 poz. 181);
− Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. *w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych* (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
− Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. *w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków* (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
− Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. *w sprawie wywozu zabytków za granicę* (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
− Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. *w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych* (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2026–2029 stanowi kontynuację kierunków działalności wytyczonych w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2022-2025. Program sporządzono przy uwzględnieniu zewnętrznych uwarunkowań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, przez co należy rozumieć opracowania o charakterze strategicznym właściwym tematyce ochrony dóbr kultury na szczeblu krajowym i wojewódzkim.

Program jest spójny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami oraz dokumentami połączonymi na trzech poziomach – ogólnokrajowym, wojewódzkim i lokalnym, dotykającymi problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

4.1 STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2023-2026

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Opieki nad Zabytkami, który jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Dokument ten obejmuje lata 2023– 2026 i został przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (MP z 28.12.2023 r., poz. 1470). Przyjęte w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 podstawowe założenia programowe ukierunkowane są na wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego. Głównym celem ww. programu jest zwiększenie

odporności zasobu zabytkowego w Polsce, który to wdrażany jest przez trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości,
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków,
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Do realizacji tych celów opracowane zostały kierunki działań wskazujące na działania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, takie jak:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju,
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, m.in poprzez model i system wartościowania zabytków, plany zarządzania dla pomników historii, wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych, system bezpieczeństwa zabytków, projektowanie konserwatorskie,
- realizacja międzynarodowych zobowiązań,
- cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.: cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków, opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków,
- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków m.in poprzez wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+), digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego,
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych,
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego m.in. poprzez włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach, kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego, wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

STRATEGIA NA RZECZ ODPOWIEDZIALNEGO ROZWOJU DO ROKU 2020 (Z PERSPEKTYWĄ DO 2030 R.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020 przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. Dokument ten stanowi strategiczny instrument zarządzania polityką rozwoju, która jest realizowana przez instytucje państwa. Jednocześnie określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji wyznaczonych celów. Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

– Obszar e-państwo – kierunek interwencji: budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe. Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem

i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury;

– Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Jako działania w perspektywie do 2030 r. zostały wskazane:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO);

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym).

STRATEGIA ROZWOJU KAPITAŁU SPOŁECZNEGO (WSPÓŁDZIAŁANIE, KULTURA, KREATYWNOŚĆ) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. Jest to jeden z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju. Głównym celem dokumentu jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków, poprzez wdrażanie kierunków interwencji w trzech zasadniczych obszarach, jakimi są współdziałanie, kultura i kreatywność. Strategia określa trzy cele szczegółowe, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez:
   - usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami,
   - rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez:
   - tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
   - ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
   - umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez:
   - wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju,
   - rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi w powyższym dokumencie istotny jest drugi z celów "Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich", który

w swoim zakresie obejmuje działania priorytetowe związane z szeroko pojętą ochroną dziedzictwa kulturowego, zachowywaniem i udostępnianiem dzieł kultury, tak więc tożsamy jest z ochroną i opieką nad zabytkami.

4.2. RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA

WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W konstruowaniu Programu opieki nad zabytkami powiatu wrocławskiego na lata 2026-2029 kierowano się założeniami wynikającymi z „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego". W przyjętym przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego uchwałą Nr XXXIV/686/21 z dnia 24 czerwca 2021 r. *Programie opieki nad zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024* oraz w jego kontynuacji przyjętej uchwałą nr XXII/556/25 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 27.11.2025 r. w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2025-2028 określono nadrzędny cel strategiczny, jakim jest zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmacniania tożsamości
Dolnego Śląska. Do realizacji tego celu wyznaczono cele operacyjne, tj.:

1. Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego, obejmujące działania mające na celu poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych, w szczególności poprzez wspieranie zintegrowanych aktywności wielu podmiotów zaangażowanych w zarządzanie i opiekę nad nim, realizowane poprzez działania priorytetowe:
   - Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim;
   - Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków;
   - Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego.
2. Wzmacnianie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego, obejmujące działania wzmacniające poczucie tożsamości mieszkańców regionu Dolnego Śląska i ich zaangażowanie w opiekę nad zabytkami, a także promocję dziedzictwa kulturowego jako integralnej części marki regionu. Do realizacji tego celu operacyjnego wyznaczono następujące działania priorytetowe:
   - kształtowanie tożsamości regionalnej przez działania edukacyjne i promocyjne;
   - wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami;
   - wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

Wymienione cele i działania mają przyczynić się do jak najpełniejszego wypełnienia przyjętej w Programie wizji wskazującą na wielokulturowe dziedzictwo Dolnego Śląska, jako fundament nowoczesnego i otwartego regionu europejskiego.

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO 2030

Dokument przyjęty przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego Uchwałą nr L/1790/18 z dnia 20 września 2018 r. wytycza cele i kierunki rozwoju Dolnego Śląska, prezentując jego potencjał i określając wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Jako jeden z celów strategicznych określonych w dokumencie wyznaczono odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego. Do jego realizacji, jako cel operacyjny wskazano ochronę obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego, a w grupie zadań i przedsięwzięć strategicznych służących realizacji tych celów wymieniono:

- wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie
- wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji oraz
- wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został opracowany i uchwalony uchwałą Nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 roku. Dokument ten określa cele strategiczne rozwoju przestrzennego województwa oraz cele, zasady realizacji i kierunki polityki przestrzennej dla podstawowych systemów zagospodarowania województwa, współpracy międzynarodowej oraz ustala priorytety i kierunki polityki przestrzennej województwa oraz obszarów problemowych.

Wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Ochrony dziedzictwa kulturowego dotyczy Cel 2: Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu oraz Kierunek 2.2: Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego.

W sferze kulturowej obejmującej system ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęto w planie ogólne zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych.

PROGRAM ROZWOJU TURYSTYKI DLA WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Program Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2023-2030 został opracowany w 2022 r. Jest to kontynuacja obowiązującego programu rozwoju z 2009 r. i opiera się na wypracowanych wcześniej celach, priorytetach czy kierunkach rozwoju.

Strategia Programu opiera się na diagnozie potencjału turystyki na Dolnym Śląsku. Analiza ruchu turystycznego obrazuje jego wielkość, strukturę, rozmieszczenie i sezonowość, na podstawie których można przewidywać zachowania turystów w średniej perspektywie. Istotnymi elementami wizji rozwoju turystyki w województwie dolnośląskim są: różnorodność produktów turystycznych, które oferuje zróżnicowany pod względem krajobrazowym region oraz bogate dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne, jak i niematerialne, którego poznawanie i zrozumienie stanowi wkład do budowania lokalnych produktów turystycznych. Analiza aktualnych trendów społeczno – kulturowych, środowiskowych, ekonomicznych czy technologicznych pozwala przygotować się na nowe wyzwania w turystyce.

4.3. RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE POWIATU

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. Program Opieki nad Zabytkami jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno - gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami podejmowana przez Radę Powiatu Wrocławskiego obowiązuje na terytorium całego powiatu – wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze powiatu wrocławskiego, opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w Programie Opieki nad Zabytkami.

STRATEGIA ROZWOJU POWIATU WROCŁAWSKIEGO 2030

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. Program Opieki nad Zabytkami jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno - gospodarczego. Do takich dokumentów należy Strategia Rozwoju Powiatu Wrocławskiego 2030.

Strategia Rozwoju Powiatu Wrocławskiego 2030 została przyjęta uchwałą nr XII/233/21 Rady Powiatu Wrocławskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. W dokumencie tym określono misję rozwoju, jaką jest: tworzenie warunków harmonijnego rozwoju Powiatu Wrocławskiego w celu podnoszenia jakości życia jego mieszkańców poprzez wykorzystanie potencjału społecznego, gospodarczego, przyrodniczego i kulturowego. Wyznaczono również wizję rozwoju powiatu, jako miejsca bezpiecznego i przyjaznego do zamieszkania, pracy, rozwoju i wypoczynku.

W Strategii wyznaczono cele strategiczne oraz operacyjne wraz z działaniami. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego można wskazać następujące działania:

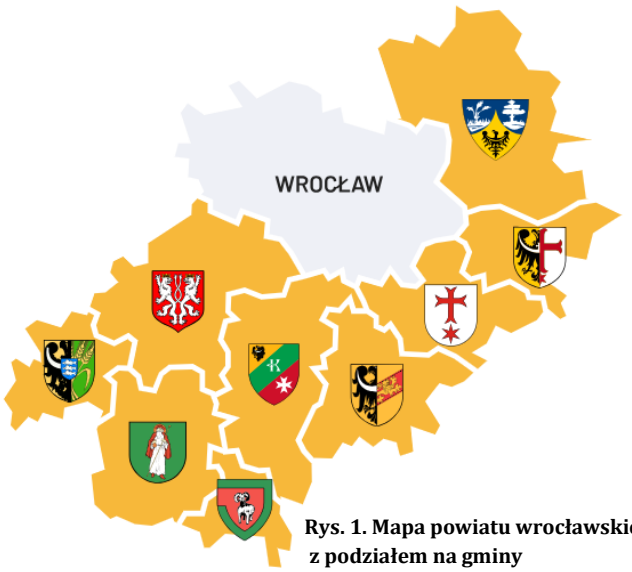
- Podnoszenie poziomu atrakcyjności turystycznej i rozwój bazy turystycznej powiatu wrocławskiego, w tym:
  - Podnoszenie poziomu atrakcyjności oferty Ośrodka Sportów Wodnych i Rekreacji Powiatu Wrocławskiego w Borzygniewie (OSWiRPW);
  - Działania na rzecz rozwoju potencjału i wspierania zintegrowanej oferty turystycznej powiatu.
- Integracja społeczna i budowa tożsamości lokalnej, w tym:
  - Budowa i rozwijanie marki promocyjnej Powiatu Wrocławskiego;
  - Realizacja i wspieranie działań w zakresie edukacji regionalnej.
- Rozwój i upowszechnianie kultury i kultury fizycznej, w tym:
  - Wspieranie i realizacja inicjatyw, mających na celu rozwój i upowszechnianie kultury;
  - Ochrona zabytków.

5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU WROCŁAWSKIEGO

5.1. CHARAKTERYSTYKA POWIATU WROCŁAWSKIEGO

Powiat wrocławski, powstały w ramach reformy administracyjnej w roku 1999, tworzy dziewięć gmin położonych na wschód oraz południe od Wrocławia:

- Czernica
- Długołęka
- Jordanów Śląski
- Kąty Wrocławskie
- Kobierzyce
- Mietków
- Siechnice
- Sobótka
- Żórawina

Rys. 1. Mapa powiatu wrocławskiego z podziałem na gminy

Położony jest w środkowo – wschodniej części województwa dolnośląskiego, w bezpośrednim sąsiedztwie Miasta Wrocławia oraz graniczy z powiatami: dzierżoniowskim, oleśnickim, oławskim, strzelińskim, średzkim, świdnickim i trzebnickim.

Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego na powiat wrocławski składają się 3 miasta – Kąty Wrocławskie, Siechnice i Sobótka oraz 229 pozostałych miejscowości (w tym 222 sołectwa). Powiat wrocławski zajmuje powierzchnię 1118 km^2 i jest trzecim co do wielkości

powiatem w województwie dolnośląskim. Powiat obejmuje zarówno obszary o charakterze wiejskim, jak i ośrodki miejskie, a jego rozwój pozostaje silnie związany z oddziaływaniem aglomeracji wrocławskiej.

Liczba ludności wg. Danych GUS na koniec 2025 r. wynosiła 194 560 osób, a gęstość zaludnienia powiatu 174 os / km^2.

Zróżnicowanie przestrzenne i osadnicze powiatu znajduje odzwierciedlenie w jego krajobrazie kulturowym, obejmującym zarówno historyczne układy miejskie i wiejskie, jak i zespoły rezydencjonalne, sakralne oraz obiekty związane z dawną działalnością gospodarczą.

Obszar powiatu charakteryzuje się zróżnicowanym ukształtowaniem terenu. Obejmuje m.in. równiny oraz doliny rzeczne, a w jego południowo-zachodniej części znajduje się Masyw Ślęży. Istotnymi elementami krajobrazu są doliny Odry, Bystrzycy, Widawy, Ślęzy i Oławy, a także tereny o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych.

Na terenie powiatu występują obszary objęte różnymi formami ochrony przyrody, w tym dwa parki krajobrazowe: Ślężański Park Krajobrazowy i Park Krajobrazowy Doliny Bystrzycy oraz obszary objęte zakresem Programu Natura 2000. Zajmują one ważne miejsce z punktu widzenia oceny zasobów przyrody. Współwystępowanie wartości przyrodniczych i kulturowych ma istotne znaczenie dla ochrony historycznie ukształtowanych układów osadniczych, zespołów zabytkowych oraz ich otoczenia.

Powiat wrocławski charakteryzuje się także znacznym potencjałem turystycznym, który niewątpliwie wynika z połączenia walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych. Zróżnicowany krajobraz, obejmujący m.in. doliny rzeczne, tereny leśne, Masyw Ślęży, czy teren Zalewu Mietkowskiego, a także liczne zabytki i zachowane elementy historycznego osadnictwa sprzyjają rozwojowi aktywnej turystyki krajoznawczej i kulturowej. Dziedzictwo kulturowe stanowi istotny element atrakcyjności turystycznej powiatu oraz potencjał do wzmacniania jego tożsamości i promocji.

ZARYS HISTORII POWIATU

Dzieje powiatu wrocławskiego są nierozerwalnie związane z gwałtownymi losami Dolnego Śląska. Ziemie powiatu wrocławskiego na przestrzeni przeszło 1000 lat zmieniały swoją przynależność administracyjną oraz państwową, uzyskując tym samym niepowtarzalny kulturalny i zwyczajowy charakter. Efektem tych działań jest bardzo bogata historia oraz liczne zmiany demograficzne, których ślady nie tylko materialne widać do dnia dzisiejszego, o czym świadczą źródła archeologiczne oraz pisane.

Ślady najdawniejszego osadnictwa potwierdzają znaleziska archeologiczne, wskazujące na obecność człowieka na tym terenie już w pradziejach. Szczególne znaczenie w rozwoju wczesnego osadnictwa miały okolice Masywu Ślęży, związane z działalnością ludności pradziejowej oraz plemienia Ślężan.

W średniowieczu obszar ten znalazł się w granicach państwa piastowskiego, a następnie był częścią księstwa wrocławskiego. Rozwój osadnictwa, lokacje miast i wsi oraz przemiany gospodarcze kolejnych stuleci przyczyniły się do ukształtowania sieci osadniczej, której ślady są widoczne w zachowanych układach przestrzennych miejscowości oraz zabytkowej architekturze.

W kolejnych okresach ziemie dzisiejszego powiatu wrocławskiego podlegały zmianom przynależności państwowej i administracyjnej. Wpływy czeskie, habsburskie, pruskie

i niemieckie pozostawiły ślady w architekturze, układach urbanistycznych i ruralistycznych oraz w materialnym dziedzictwie regionu. Szczególnie istotne dla krajobrazu kulturowego są zachowane zespoły sakralne, rezydencjonalne i folwarczne, a także historyczna zabudowa miast i wsi.

Istotne zmiany w organizacji administracyjnej obszaru dzisiejszego powiatu wrocławskiego następowały od XVIII wieku, kiedy to po przejęciu Śląska przez Prusy wprowadzono nowy podział administracyjny, oparty m.in. na strukturze powiatowej. Kolejne reorganizacje, w tym reforma z 1818 r., ukształtowały granice ówczesnego powiatu wrocławskiego, które – z późniejszymi korektami związanymi przede wszystkim ze zmianami granic Wrocławia – utrzymały się do zakończenia II wojny światowej.

Rok 1945 przyniósł zasadniczą zmianę przynależności państwowej tych ziem, a także głębokie przemiany społeczne i demograficzne. Wysiedlenie dotychczasowych mieszkańców i napływ ludności z różnych regionów Polski, w szczególności z terenów wschodnich, wpłynęły na zmianę struktury ludnościowej, kulturowej i obyczajowej, część dawnych ciągłości kulturowych została naturalnie zerwana, na miejsce kształtującej się nowej tożsamości lokalnej. Zmiany te znalazły odzwierciedlenie również w powojennej organizacji administracyjnej obszaru.

W kolejnych dziesięcioleciach granice i podział administracyjny ulegały dalszym przekształceniom. W 1950 r. część miejscowości została włączona w granice administracyjne Wrocławia. Zmieniał się również podział na jednostki niższego szczebla – gminy i gromady. W 1975 r., w wyniku reformy administracyjnej, zlikwidowano powiaty, a dotychczasowy powiat wrocławski przestał funkcjonować jako jednostka administracyjna.

Powiat wrocławski został ponownie utworzony 1 stycznia 1999 r. w ramach reformy przywracającej trójstopniowy podział administracyjny kraju. W jego skład weszło dziewięć gmin: Czernica, Długołęka, Jordanów Śląski, Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Mietków, Sobótka, Siechnice (ówczesna gmina Święta Katarzyna) oraz Żórawina. Obecny kształt administracyjny powiatu jest zatem wynikiem wieloletnich przemian terytorialnych, których konsekwencją jest zróżnicowana historia poszczególnych gmin i miejscowości. W 2010 r. siedzibę gminy Święta Katarzyna przeniesiono do Siechnic, które uzyskały prawa miejskie w 1997 r.

Historia regionu, jego wielokulturowe dziedzictwo oraz zachowane materialne ślady kolejnych epok stanowią istotny element tożsamości lokalnej i zasób wymagający ochrony, odpowiedniego zagospodarowania oraz upowszechniania.

5.3 Krajobraz kulturowy oraz najważniejsze zabytki nieruchome powiatu

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), definiuje pojęcie krajobrazu kulturowego, którym jest „przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze", jest więc on rezultatem wielowiekowego współistnienia i wzajemnego oddziaływania środowiska przyrodniczego oraz działalności człowieka.

Zasób dziedzictwa kulturowego Powiatu Wrocławskiego jest zróżnicowany pod względem chronologicznym, funkcjonalnym i stylistycznym. Składają się na niego obiekty stanowiące świadectwo minionej epoki oraz posiadające wartość historyczną, artystyczną lub naukową, w tym zabytki nieruchome, zabytki ruchome, stanowiska archeologiczne. Ocalałe, znaczące elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamej dla regionu.

Zachowane obiekty i zespoły zabytkowe współtworzą tożsamość kulturową powiatu, stanowiąc jednocześnie istotny potencjał edukacyjny i turystyczny.

Synteza elementów przyrody i widocznych efektów działalności człowieka jest architekturą krajobrazu, czyli formą, która obok treści składa się na krajobraz kulturowy. Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz z jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega ona na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości, unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, ale również krajobraz ukształtowany ludzką ręką oraz spuściznę intelektualną i duchową.

Dziedzictwo historyczne wpływa na atrakcyjność turystyczną głównie poprzez jego materialne wytwory, czyli zabytki. Co może być wykorzystane w rozwoju powiatu.

Krajobraz kulturowy powiatu wrocławskiego harmonijnie łączy elementy środowiska kulturowego i przyrodniczego, obejmującego obszary wartościowe pod kątem krajobrazowym, zarówno miejskim, jak i otwartym, w tym występujące licznie w tym regionie formy przyrody, takie jak obszary Sieci Natura 2000 (Grądy Odrzańskie, Zbiornik Mietkowski, Grądy w Dolinie Odry, Kumaki Dobrej, Lasy Grędzińskie, Łęgi nad Bystrzycą, Masyw Ślęży, Przeplatki nad Bystrzycą i Stawy w Borowej), rezerwaty przyrody (Rezerwat Góra Ślęża, Rezerwat Łąka Sulistrowicka), parki krajobrazowe (Ślężański Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Dolina Bystrzycy), pomniki przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe (Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Skalna" w gminie Sobótka) oraz użytki ekologiczne.

Na urozmaicony pod względem zabytków krajobraz powiatu wrocławskiego składają się zabytki pochodzące z różnych epok, są wśród nich dzieła architektury, sztuki i obiekty rzemiosła artystycznego.

5.3.1 Zabytki nieruchome Powiatu Wrocławskiego

W myśl art. 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), za zabytki nieruchome uznaje się: krajobraz kulturowy; układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane; dzieła architektury i budownictwa; dzieła budownictwa obronnego; obiekty techniki, zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe; cmentarze; parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni; miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Najcenniejsze zabytki wpisuje się do rejestru zabytków prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycja tego zabytku.

Powiat wrocławski może się pochwalić bogatą historią i wielokulturową tradycją, co znalazło odbicie w znacznej ilości interesujących obiektów zabytkowych zróżnicowanych pod względem rodzaju, stylu, funkcji i czasu powstania. Zasób zabytków nieruchomych powiatu wrocławskiego obejmuje zarówno historyczne układy przestrzenne miast i wsi, obiekty sakralne i rezydencjonalne, jak również zabudowę mieszkalną i gospodarczą oraz obiekty związane z rozwojem przemysłu, transportu i infrastruktury technicznej.

HISTORYCZNE UKŁADY URBANISTYCZNE I RURALISTYCZNE

Charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego powiatu jest historyczna zabudowa wiejska, której znaczna część ukształtowała się w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Wśród zachowanych obiektów występują murowane budynki mieszkalne, a także budynki o konstrukcji szachulcowej i szachulcowo-murowanej, w tym dawne spichlerze, stodoły i obory. Przykładem zachowanego obiektu tego rodzaju jest m.in. spichlerz w Galowicach, obecnie wykorzystywany na potrzeby Muzeum Powozów.

Istotnym elementem dziedzictwa są również historyczne układy urbanistyczne Kątów Wrocławskich i Sobótki. W obu miastach zachowały się czytelne układy przestrzenne o średniowiecznym rodowodzie, z rynkami, historyczną zabudową – m. in. budynki ratuszowe, pozostałości umocnień obronnych (Kąty Wrocławskie) oraz liczne ciekawe budowle komunalne np. urzędy i szkoły.

ZABYTKI SAKRALNE

Wśród obiektów zabytkowych powiatu wrocławskiego najliczniej reprezentowaną grupą są obiekty sakralne: kościoły, klasztory, kaplice. Ich zróżnicowana forma architektoniczna oraz historyczne wyposażenie odzwierciedla przemiany religijne, społeczne i artystyczne zachodzące na tym obszarze na przestrzeni wieków.

Szczególne miejsce zajmują świątynie o średniowiecznym rodowodzie, w tym liczne obiekty gotyckie, wznoszone najczęściej z lokalnego kamienia lub cegły. Do cennych przykładów należą kościoły w Tyńcu nad Ślęzą, Starym Zamku, Świętej Katarzynie i Turowie. W części świątyń zachowały się również wartościowe elementy historycznego wyposażenia i wystroju, w tym średniowieczne nastawy ołtarzowe oraz malowidła ścienne.

Wśród wyróżniających się obiektów znajduje się także kościół w Żórawinie, któremu na przełomie XVI i XVII wieku nadano manierystyczną formę, a także świątynie zachowujące elementy dawnych założeń obronnych, m.in. w Jaksonowie, Jaszkotlu i Świętej Katarzynie.

Poniżej opisane zostały wybrane zabytki sakralne z terenu poszczególnych gmin powiatu wrocławskiego. Z uwagi na bardzo dużą ilość zabytków na terenie powiatu, nie jest możliwe opisanie w Programie każdego z nich, nawet ograniczając się do wybranej grupy zasobów.

Ze względu na bogactwo i różnorodność zasobu zabytkowego powiatu, to właśnie na przykładach architektury sakralnej, jako najliczniejszej grupy obiektów zabytkowych, skoncentrowano w dużej mierze prezentację wybranych zabytków, uzupełnioną o ich opisy i dokumentację fotograficzną. Taki dobór obiektów uwzględnia ich walory historyczne, architektoniczne i artystyczne, a także dąży do możliwie równomiernego przedstawienia dziedzictwa poszczególnych gmin powiatu.

\

Kościół parafialny pw. św. Małgorzaty - Gajków (gm. Czernica). Obecna, barokowa świątynia wzniesiona została przez mistrza murarskiego Jacoba Straube w latach 1711-1713. Kościół usytuowany w centrum wsi, otoczony cmentarzem, orientowany, murowany, tynkowany, założony na planie prostokąta, z węższym, jednoprzęsłowym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Trójprzęsłowa nawa poprzedzona jest czworoboczną wieżą zwieńczoną namiotowym hełmem (1838 r.), z dwoma przybudówkami (1897 r.) i kruchtą w przyziemiu. Przy prezbiterium od pn. znajduje się zakrystia, przy nawie od pd. kruchta (1897 r.). Dachy ponad nawą i prezbiterium są wtórne, kryte blachą (1945-1947). Dachy zakrystii, kruchty pd. i przybudówek ceramiczne, spadziste. Elewacje świątyni z bogatym detalem architektonicznym, artykułowane wiązkami toskańskich pilastrów, z okazałymi uszakowymi obramieniami okiennymi. Wnętrze świątyni przesklepione, w nawie sklepienie kolebkowe z lunetami, w prezbiterium pozorne, krzyżowe (1945-1947), w zakrystii, przyziemiu wieży i kruchcie pd. krzyżowe. Od zach. empora muzyczna wsparta na filarach z koszowymi łukami arkad. Wyposażenie kościoła w zasadniczej części barokowe z ok. 1716 r.: ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica (w ołtarzu pd. obraz Świętej Rodziny z 1872 r.). Ołtarz główny jest wykonaną w 1963 r. kopią ołtarza z wrocławskiego kościoła NMP na Piasku, prospekt organowy z 1886 r.

Fot. 1. Gajków. Kościół pw. św. Małgorzaty (źródło: https://zabytek.pl)

Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła - Długołęka (gm. Długołęka). Obecny kościół zbudowany został w latach 1715-22 z fundacji kanoników Kaspra Kamińskiego i Johannesa Franza Beera. Od 1654 r. Długołęka była popularnym miejscem pielgrzymkowym. Początek ruchowi pątniczemu dało wydarzenie z 1653 r., kiedy to miała miejsce próba zbezczeszczenia hostii. Skradzioną z tutejszego kościoła hostię jednak odnaleziono, a sprawca został wykryty i po procesie skazany na śmierć na stosie. Wraz z nim skazano 40 wrocławskich Żydów.

Dla upamiętnienia tych wydarzeń obok kościoła zbudowana została kaplica pw. Bożego Ciała. Do Długołęki pielgrzymowała zarówno ludność lokalna, ale także Polacy i Czesi. W kościele do czasów obecnych przechowywany jest barokowy obraz przedstawiający scenę znalezienia hostii. Kościół usytuowany jest w środkowej części miejscowości, otoczony niewielkim cmentarzem przykościelnym, obecnie bez nagrobków. Jest budowlą orientowaną, jednonawową z nieco węższym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium i dostawioną od zachodu czterokondygnacyjną wieżą. Od pd. do prezbiterium i częściowo do nawy przylega zakrystia oraz dostawiona na osi nawy kruchta. Prezbiterium i nawa kryte są dachami dwuspadowymi. Wieża przykryta została wysokim

Fot. 2. Długołęka. Kościół pw. św. Michała Archanioła (źródło: https://zabytek.pl)

barokowym cebulastym hełmem z latarnią. Wejście główne do kościoła, prowadzące do kruchty w przyziemiu wieży ujęte jest piaskowcowym barokowym portalem, złożonym z uszakowego obramienia. Zachowane jest bogate barokowe wyposażenie kościoła: ołtarz główny, dwa ołtarze boczne, ambona i chrzcielnica. Zachowana jest również, pochodząca z 1725 r., tablica dziękczynna, umieszczona w okazałej architektonicznej oprawie. Prezbiterium od nawy oddziela drewniana, rzeźbiona balustrada.

Fot. 3. Kiełczów. Kościół ewangelicki pw. Trójcy Świętej, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. MB Różańcowej w Kiełczowie (źródło: https://zabytek.pl)

Kościół ewangelicki pw. Trójcy Świętej, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. Matki Bożej Różańcowej - Kiełczów (gm. Długołęka). Kościół istniał już w średniowieczu, co potwierdza wzmianka źródłowa pochodząca z 1335 r. Ok. 1530 r. przejęty został przez protestantów. W 1597 r. na miejscu średniowiecznej świątyni zbudowano nowy kościół, który przetrwał do końca XVIII w. Obecny, klasycystyczny, wzniesiony został w latach 1791-92 r. Koszty budowy finansował ówczesny właściciel dóbr szlacheckich, baron von Strachwitz, w zamian za zatwierdzenie przez władze państwowe ustanowionego przez niego majoratu. Kościół poświęcony w 1792 r. w niedzielę Trójcy Świętej i takie też uzyskał wezwanie. Do 1945 r. pozostawał kościołem ewangelickim. W 1945 r. przekazany został katolikom i funkcjonował jako kościół filialny parafii w Brzeziej Łące. Parafię w Kiełczowie erygowano w 1972 r. Kościół orientowany, położony w środkowej części miejscowości, otoczony cmentarzem, salowy, wzniesiony na planie prostokąta z trójbocznie zamkniętą częścią prezbiterialną oraz z dostawioną do korpusu, od zach. na osi, wieżą i prostokątną zakrystią przy elewacji pn. Pierwotnie kościół posiadał klasycystyczny ołtarz ambonowy (1792 r.), który po 1945 r. został przekształcony na potrzeby obrządku katolickiego. W kościele zachowana dziecięca płyta nagrobna rodziny von Bibran z 1669 r. oraz barokowe epitafia.

Fot. 4. Wilczkowice. Kościół pw. św. Kazimierza (źródło: https://pl.m.wikipedia.org)

Kościół filialny pw. św. Kazimierza - Wilczkowice (gm. Jordanów Śląski). Budowa pierwszego kościoła nastąpiła w 1296 r. Ok. 1520 r. świątynia została odebrana katolikom i przekazana gminie ewangelickiej. Od 1678 r. ponownie rzymsko-katolicka, ale jedynie do 1707 r. Ewangelikom służy ponownie do 1711 r., a następnie w latach 1742-1945. W 1945 r. kościół uległ poważnemu zniszczeniu, zachowały się jedynie mury obwodowe i dwie kondygnacje wieży. Odbudowany w 1983 r. Kościół usytuowany na wsch. krańcu wsi, orientowany, otoczony cmentarzem, murowany z kamienia łamanego,

jednonawowy. Założony na planie prostokąta z węższym, jednoprzęsłowym prezbiterium zamkniętym prosto, z niewielką zakrystią od pn. i kwadratową, trzykondygnacyjną wieżą od zach., kryty dachami dwuspadowymi. Nad prezbiterium znajduje się sklepienie krzyżowo-żebrowe, nad nawą płaski strop żelbetowy, w zakrystii kolebka. Elewacje kamienne, w wieży od drugiej kondygnacji ceglane, tynkowane, częściowo odeskowane. We wnętrzu zachowane fragmenty gotyckiej polichromii: w podłuczu tęczy medaliony z ośmioma popiersiami. Z wyposażenia zachowały się barokowy ołtarz i ambona z 2. poł. XVII w.

Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła - Kąty Wrocławskie (gm. Kąty Wrocławskie). Obecny kościół wzniesiono w dwóch etapach na miejscu pierwotnego: prezbiterium ok. 1400 r., korpus nawowy ok. 1500 r. W 1520 r. wybudowano zakrystię i kruchtę, a w latach 1733-1734 kryptę pod prezbiterium. Kościół usytuowany w obrębie granic lokacyjnych miasta, otoczony od pn. i częściowo od zach. murem będącym pozostałością murów obronnych. Późnogotycki, orientowany, murowany z kamienia łamanego z dodatkiem cegły, tynkowany, oszkarpowany. Świątynia trójnawowa, trójprzęsłowa, halowa, z wyodrębnionym, niższym, dwuprzęsłowym prezbiterium zamkniętym trójbocznie oraz z czworoboczną wieżą od zach., przechodzącą w oktogon nakryty hełmem z cebulastą latarnią. Wyposażenie kościoła: ołtarz główny neogotycki z lat 1878-1879, ołtarze boczne późnobarokowe i neogotyckie, ambona neogotycka z 1833 r., z wykorzystaniem rzeźb późnobarokowych z ok. 1735 r., prospekt organowy neogotycki z 1881 r., chrzcielnica z 1838 r.

Fot. 5. Kąty Wrocławskie. Kościół pw. św. Piotra i Pawła (źródło: https://zabytek.pl)

Kościół parafialny pw. Św. Trójcy - Małkowice (gm. Kąty Wrocławskie). Pierwsza wzmianka o istnieniu kościoła w Małkowicach pochodzi z 1310 r., parafii z 1358 r. Obecną świątynię wzniesiono w dwóch fazach: prezbiterium w 2 poł. XIV w., korpus nawowy wraz z przesklepieniem całości w 1 poł. XV w. Kościół przejęty w okresie reformacji przez protestantów, został rekatolicyzowany w1653 r. Kościół usytuowany w centrum wsi, otoczony cmentarzem, gotycki, orientowany, murowany z cegły o wątku gotyckim z zastosowaniem zendrówki, oszkarpowany. Jednonawowy, dwuprzęsłowy, z wyodrębnionym, dwuprzęsłowym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium oraz czworoboczną, częściowo tynkowaną wieżą od zach., przechodzącą w ostatniej kondygnacji w oktogon zwieńczony cebulastym hełmem z latarnią. Wyposażenie kościoła barokowe: ołtarze z ok. 1680 r. (z późniejszymi zmianami i obrazami z XIX w.), loże patronackie, konfesjonał i snycerska boazeria w prezbiterium z ok. 1730 r., ambona z ok. 1700 r., chrzcielnica z k. XVII w., prospekt organowy

Fot. 6. Małkowice. Kościół pw. św. Trójcy (źródło: https://zabytek.pl)

neogotycki z 1880 r., na emporze muzycznej malowane przedstawienia ewangelistów z k. XVII w., na ścianach kościoła zespół epitafiów rodziny von Oberg.

Fot. 7. Sośnica. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (źródło: https://zabytek.pl)

Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego - Sośnica (gm. Kąty Wrocławskie). Kościół wzmiankowano po raz pierwszy w 1244 r. Obecny, gotycki, wzniesiony został w kilku fazach. Prezbiterium i mury obwodowe nawy wybudowano w k. XIII w. W 1487 r. założono sklepienia nad nawą oraz wzniesiono zakrystię z fundacji Hansa von Prockendorfa i jego żony Kathariny, z domu von Strönichen. W 1504 r. dobudowano wieżę. Kościół przejęty przez protestantów w 1570 r., rekatolicyzowano w 1653 r., do 1684 r. był świątynią filialną parafii w Kątach Wrocławskich.

Kościół usytuowany w centrum wsi na niewielkim wyniesieniu, otoczony cmentarzem z wzniesioną na pd. od świątyni barokową kaplicą grobową Marii Franciszki von Saurma z 1783 r. Kościół gotycki, orientowany, murowany z cegły, oskarpowany, z tynkowaną partią cokołową i barokowymi przybudówkami. Jednonawowy, założony na planie zbliżonym do krzyża greckiego, z krótką, jednofilarową, czteroprzęsłową nawą i węższym, dwuprzęsłowym, prosto zamkniętym prezbiterium. Nawę poprzedza od zach. czworoboczna wieża. Przy nawie od pn. kaplica Świętych Schodów (1776 r.) z przybudówkami, od pd. kaplica i kruchta, z lożą kolatorską powyżej (1619 r., nadbudowana w 1776 r.), przy prezbiterium od pn. zakrystia. W nawie wmurowane późnogotyckie tablice fundacyjne Hansa von Prockendorfa z 1487 r. oraz jego i żony Kathariny, z domu von Strönichen na elewacji wieży. Wyposażenie świątyni barokowe: ołtarz główny z 1714 r., ołtarze boczne z ok. 1680 r. i 1719 r., ambona z ok. 1720 r.; cykl obrazów Siedem Boleści i Siedem Radości Marii, ufundowany w 1779 r. przez Marię Josephę von Würtz und Burg. Renesansowa chrzcielnica z 1580 r. z barokową pokrywą z ok. 1720 r. Ponadto liczne renesansowe i manierystyczne płyty nagrobne i epitafia.

Fot. 8. Jaszkotle. Kościół pw. Wniebowzięcia Pańskiego (źródło: https://zabytek.pl)

Kościół parafialny pw. Wniebowstąpienia Pańskiego - Jaszkotle (gm. Kąty Wrocławskie). Istnienie parafii w Jaszkotlu potwierdzone zostało w 1309 r. Obecny kościół wzniesiony został w stylu gotyckim w 1473 r., o czym świadczy data i znak mistrza kamieniarskiego na zworniku sklepienia prezbiterium. Przejęty przez protestantów, ok. 1532 r. został przebudowany przez poszerzenie nawy oraz dobudowę od pn. kruchty i kaplicy z emporą i lożą kolatorską. W 1653 r. kościół rekatolicyzowano i następnie zbarokizowano. Kościół usytuowany na skraju wsi, na cmentarzu, orientowany, murowany z cegły zużyciem zendrówki, oszkarpowany, jednonawowy, założony na planie zbliżonym do kwadratu, z węższym, prosto zamkniętym prezbiterium i przylegającą do niego od północy zakrystią, ponad którą wznosi się czworoboczna wieża, z lożą patronacką otwartą do prezbiterium. Przy

pn. elewacji nawy prostokątna przybudówka mieszcząca kruchtę i kaplicę (mur. po 1532 r.). Zach. elewacja nawy poprzedzona niewielką kruchtą (mur. w latach 1891-1892). Wyposażenie kościoła głównie barokowe z ok. 1700 r.: ołtarz gł. z obrazami z lat 1876-77, ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica, konfesjonał. Ołtarz w kaplicy pn. barokowy z ok. 1680 r. i 1706 r., organy z 1891 r., witraże w prezbiterium z 1901 r., w nawie z 1931 r.

Kościół parafialny pw. św. Andrzeja - Bielany Wrocławskie (gm. Kobierzyce).

Fot. 9. Bielany Wrocławskie. Kościół pw. św. Andrzeja(źródło: https://zabytek.pl)

Kościół po raz pierwszy wzmiankowany w 1331 r. W 1358 r. wymieniony został jako kościół parafialny. Czas budowy obecnego kościoła określa się na lata 1500 - 1530. Ok. 1530 r. przejęty przez protestantów. W 1654 r. w ramach działań kontrreformacyjnych zwrócony został katolikom. Kościół orientowany, położony w środkowej części miejscowości w sąsiedztwie zespołu dworskiego, otoczony cmentarzem warownym. Kościół murowany z cegły, salowy z dwuprzęsłowymi prezbiterium i nawą oraz z prostokątną wieżą od zach. Elewacje korpusu ceglane zużyciem zendrówki, górna cześć wieży drewniana, zwieńczona hełmem z glorietą. Od pn. do prezbiterium dostawiona zakrystia i kaplica, oraz współczesna salka katechetyczna, od pd. prostokątna kruchta z szachulcowym szczytem, przy kruchcie od zach. dobudówka z klatką schodową, prowadzącą na emporę. W prezbiterium zachowana późnogotycka wnęka sakramentarium z przedstawieniem Veraikonu. Na pd. ścianie elewacji płyta nagrobna Anny z domu Utmann (1654).

Kościół filialny pw. św. Michała Archanioła - Milin (gm. Mietków). Pierwsze wzmianki o istnieniu parafii w Milinie pochodzą z 1297 r. i 1318 r. Obecny kościół wybudowano zapewne w 1 poł. XIV w. Przejęty w okresie reformacji przez protestantów, został rekatolicyzowany w 1654 r. Kościół usytuowany w pd. - zach. części wsi, na skarpie, otoczony cmentarzem. Świątynia gotycka, z późnobarokową wieżą, orientowana, murowana z kamienia i cegły, tynkowana. Jednonawowa, z wyodrębnionym, dwuprzęsłowym, prosto zamkniętym prezbiterium oraz czworoboczną, wieżą od zach., zwieńczoną cebulastym hełmem z latarnią. Wyposażenie kościoła jednolite, neogotyckie z lat 1882-1886. W kaplicy Krzyża Św. ołtarz klasycystyczny z ok. 1825 r.

Fot. 10. Milin. Kościół pw. św. Michała Archanioła (źródło: https://zabytek.pl)

Fot. 11. Sobótka. Kościół pw. św. Anny (źródło: https://zabytek.pl)

Kościół pomocniczy pw. św. Anny - Sobótka (gm. Sobótka). Kościół zbudowany w XIV w. jako kaplica pielgrzymkowa, wzniesiona poza obrębem miasta. Pełnił także funkcję kościoła cmentarnego. W 1 ćw. XVI w. do pierwotnego kościoła, który pozostawiony został jako prezbiterium, dobudowano trójnawowy halowy korpus z wieżą od pd. - zach. Od wsch. do prezbiterium dostawiona została wzniesiona na planie prostokąta niewielka kaplica św. Anny, w której umieszczono cudowną figurkę świętej. Kościół położony poza historycznym centrum miasta, po jego płn. - zach. stronie, otoczony zlikwidowanym cmentarzem. Orientowany, murowany z kamienia i cegły, częściowo tynkowany. Korpus kościoła trójnawowy, halowy, 4-przęsłowy. Prezbiterium jednonawowe, zamknięte sześciobocznie. Do prezbiterium od wsch. przylega wzniesiona na planie prostokąta niewielka, jednoprzęsłowa kaplica św. Anny, od płd. dwuprzęsłowa zakrystia. Do elewacji płd., w części zach. dostawiona została wieża mieszcząca klatkę schodową. Bryła oszkarpowana została masywnymi uskokowymi przyporami. Wyposażenie kościoła stanowi barokowy ołtarz główny, z ok. 1725 r., z obrazem św. Anny Samotrzeciej, ołtarz boczny MB Bolesnej z 1685 r., ołtarz 14 Wspomożycieli z ok. 1720 r. oraz ambona z 1726 r. Zachowana jest również późnogotycka granitowa chrzcielnica z pocz. XVI w. W kościele zachowane są również liczne barokowe figury świętych, ustawione na konsolach, przy ścianach oraz przy filarach. W kaplicy zachowane późnogotyckie sakramentarium zwieńczone łukiem w ośli grzbiet, ozdobione tarczami herbowymi z monogramem augustianów i gmerkiem kamieniarza. Na terenie pocmentarnym ustawione zostały kamienne rzeźby: prawdopodobnie wczesnośredniowieczną zwana „grzybem", oraz romańska rzeźba lwa z 2. ćw. XII w.

Fot. 12. Wilczków. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP (źródło: https://zabytek.pl)

Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP - Wilczków (gm. Żórawina). Kościół po raz pierwszy wzmiankowany był w źródłach historycznych w 1307 r. Wg H. Lutscha oraz K. Degena obecny kościół wzniesiony został w XV w., a w XVI w. dobudowana została zakrystia. Natomiast wg autorów *"Katalogu zabytków oraz Zabytków sztuki w Polsce. Śląsk"*, kościół powstał w 2. poł. XIV w. Ściany wnętrza ozdobiono bogatą polichromią, która datowana jest na 2. poł. XIV w., 4 ćw. XIV w. lub na wiek XV. W 1715 r. polichromię zatynkowano. W 1972 r. została odsłonięta i poddana konserwacji. W XVI w. kościół przeszedł w ręce protestantów. Katolikom zwrócony została w 1654 r. Kościół orientowany, położony we wsch. części miejscowości, na niewielkim wyniesieniu, otoczony cmentarzem warownym. Mury kościoła, do połowy wysokości, wzniesione

są z kamienia łamanego (granit), w części górnej natomiast z cegły z użyciem zendrówki. Kościół jest budowlą jednonawową z niewysoką wieżą wtopioną w elewację zach. oraz z niewielkim prezbiterium, w formie pięciobocznej apsydy. Do prezbiterium od pn. przylega zakrystia. Na osi do elewacji zach. dobudowana została niewielka kruchta. Sklepienie oraz ściany prezbiterium ozdobione są, odkrytą i poddaną konserwacji, gotycką polichromią o bogatym programie ikonograficznym. Ściany prezbiterium dekorowane są wielostrefową kompozycją, dzieloną na kwatery z wizerunkami postaci świętych. Na sklepieniu prezbiterium umieszczone zostało przedstawienie Sądu Ostatecznego z Chrystusem Sędzią mandorli w otoczeniu symboli ewangelistów, Marii, Jana Chrzciciela i aniołów oraz scena zmartwychwstania zmarłych. Na ścianach tarczowych i w glifach okiennych znajdują się przedstawienia Marii Apokaliptycznej oraz świętych. Niewielkie fragmenty polichromii odkryte zostały również na ścianach nawy. W pn. ścianie prezbiterium zachowane jest gotyckie sakramentarium, ujęte obramieniem zwieńczonym łukiem w ośli grzbiet, z przedstawieniem głowy Chrystusa w podłuczu, wsparte na konsoli z przedstawieniem męskiej głowy. Ołtarz główny współcześnie wykonany, w formie szafy, z gotyckimi, XV-wiecznymi figurami. Zachowane są także gotyckie drewniane stalle. Empora organowa, pochodząca z XVI w., posiada balustradę zdobioną patronową polichromią. Barkowy ołtarz boczny pierwotnie był ołtarzem głównym.

Kościół św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Świętej Katarzynie (gm. Siechnice). Kościół wzmiankowany w 1257 r., obecny zbudowany w XIII w. Uległ pożarowi w 1720 r. Odbudowany w latach 1743-48. W latach 1552-1654 kościół służył protestantom. Do zakazu przez władze pruskie w 1800 r. odprawiano msze w języku polskim. Kościół późnoromański, oriento-wany, murowany, jednonawowy z nawą i prezbiterium z XIII w., wieża i zakrystia z ok. 1500 r. Częściowo zachowane mury kościoła wzniesione z cegły o układzie wendyjskim. W południowej ścianie nawy zachowana baza talerzowa portalu. Na ścianach podokapowe fryzy: nałęczkowy i kratowy. Wyposażenie kościoła jest głównie barokowe.

Fot. 13. Święta Katarzyna. Kościół pw. Katarzyny Aleksandryjskiej (źródło: https://pl.m.wikipedia.org)

Kościół pw. Świętej Trójcy w Żórawinie (gm. Żórawina). Wzniesiony na zrębie dawnego gotyckiego kościoła z XIV w. Kościół jest cennym przykładem architektury z początku XVII w. Położony na warownym cmentarzu, będącym wysepką otoczoną wodami Żurawki. Kościół jest świątynią orientowaną, jednonawową z wyodrębnionym, dwuprzęsłowym prezbiterium. Do trójprzęsłowej nawy od strony zach. przylega kwadratowa wieża. Od strony płd. do nawy przylega prostokątna kruchta, od płn. zaś trzy prostokątne aneksy o różnorodnej wielkości. Do wieży przylega aneks z klatką schodową, do nawy kruchta, do prezbiterium dwukondygnacyjny aneks mieszczący zakrystię oraz powyżej dwuprzęsłową emporę-lożę konsystorską. Wokół kościoła w obrębie wysepki znajdował się cmentarz, otoczony umocnieniami ziemnymi zaprojektowanymi prawdopodobnie przez Albrechta von Sabischa z Wrocławia z I połowy XVII w. Obecnie wał ten jest częściowo zniszczony, a narożnik płn. - zach. całkowicie zniwelowany.

Fot. 14. Żórawina. Kościół pw. Świętej Trójcy (źródło: https://pl.m.wikipedia.org)

Wystrój wnętrza kościoła jest bardzo bogaty. Na sklepieniach zachowała się częściowo manierystyczna polichromia datowana na lata 1600-1615. W prezbiterium znajduje się przedstawienie Trójcy Świętej w asyście Czterech Ewangelistów. Na sklepienia nawy głównej przedstawienie m.in. zmartwychwstania umarłych, Sądu Ostatecznego oraz wizerunki Panien Mądrych i Głupich. Dopełnieniem dla scen i postaci jest bogata dekoracja ornamentalna wypełniająca sklepienia i ściany. Ołtarz główny, manierystyczny datowany na lata 1604-1605 jest przypisywany Gerhardowi Hendrikowi. Z początku XVII w. pochodzi empora mieszcząca lożę konsystorską, która podczas nabożeństw była zarezerwowana dla właścicieli Żórawiny, co świadczą znajdujące się na polichromii herby rodziny Hanniwaldtów oraz von Schweidingerów. Ważną rolę odgrywały także empory nawy głównej, mieściła się tam loża szlachecka, na której zasiadali goście Adama von Hanniwaldta, fundatorzy m.in. Gottfried Utthamann i Daniel Rindfleisch. Na balustradzie empor cykl obrazów olejnych poświęconych Pasji Chrystusa. Dopełnienie dekoracji malarskiej stanowią liczne herby patrycjuszy i szlachciców, które mieszczą się przed siedziskami zarezerwowanych przez nich. Kolejnymi pamiątkami po Hanniwaldtach są dwa manierystyczne epitafia. Pierwsze z nich upamiętnia rodziców Adama von Hanniwaldta - Simona i Ewę. Drugie epitafium dedykowane jest Adamowi von Hanniwaldtowi i jego żonie Catherinie.

Mauzoleum Fryderyka Wilhelma von Brandenburga - Domanice (gm. Mietków). Mauzoleum wzniesione w 1856 r. jako kaplica grobowa Fryderyka Wilhelma von Brandenburga (zm. 1850 r.), właściciela dóbr w Domanicach, dowódcy stacjonują-cego we Wrocławiu VI korpusu armii pruskiej, syna króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II z jego morganatycznego związku z hrabianką Julią von Dönhoff. Projekt mauzoleum opracował radca budowlany Stieler z Berlina. Prace pod nadzorem inspektora budowlanego Brennhausena prowadzili Wenzig z okolic

Świebodzic oraz Vogel z Wrocławia. Mauzoleum w latach 1989-1990 zaadaptowane zostało na kaplicę przedpogrzebową. Usytuowane pierwotnie na pn. od kościoła ewangelickiego, który został rozebrany ok. 1960 r., obecnie na terenie cmentarza, na osi alei lipowej. Mauzoleum murowane, tynkowane, założone na rzucie zbliżonym do kwadratu, z półkolistą apsydą i kolumnowym portykiem. Posadowione na wysokim cokole, zwieńczone rodzajem ośmiobocznej arkadkowej latarni z dachem namiotowym. Wnętrze mauzoleum ośmioboczne, z czterema arkadowymi niszami w narożach oraz apsydą umieszczoną naprzeciw wejścia, w której pierwotnie znajdowały się ołtarz i krzyż z czarnego marmuru. Centralna część kaplicy przykryta ozdobnym, drewnianym stropem kasetonowym. Sklepiona krypta jest obecnie niedostępna.

Fot. 15. Domanice. Mauzoleum (źródło: https://zabytek.pl)

Mauzoleum feldmarszałka Gebharda Lebrechta Blüchera - Krobielowice (gm. Kąty Wrocławskie). Mauzoleum wzniesione w latach 1846-53 z inicjatywy Fryderyka Wilhelma IV, króla pruskiego, wg projektu J. H. Stracka. Remontowane w latach 1903 -1904. Usytuowane na płn. - zach., od pałacu od wsi, przy szosie Kąty Wrocławskie - Gniechowice. Położone w otwartym terenie, wydzielonym starodrzewem. Po pn. stronie mauzoleum znajduje się grobowiec - zagłębiona czworokątna kamienna budowla, nakryta dwuspadowym dachem wykonanym z piaskowcowego bloku. Mauzoleum murowane z granitowych ciosów. Wzniesione w formie rotundy na wysokim kwadratowym cokole, nakrytej płaską kamienną kopułą.

Fot. 16. Krobielowice. Mauzoleum (źródło: https://zabytek.pl)

ARCHITEKTURA REZYDENCJONALNA

Wśród zachowanych na terenie powiatu dóbr kultury znajdują się liczne dzieła budownictwa rezydencjonalnego. Stanowią one istotną grupę zabytków nieruchomych i są świadectwem historycznego rozwoju osadnictwa oraz przemian społeczno-gospodarczych zachodzących na obszarze powiatu wrocławskiego. Ich powstanie i rozwój związane były przede wszystkim z funkcjonowaniem dawnych majątków ziemskich, których centra stanowiły rezydencje właścicieli – pałace i dwory, często otoczone parkami oraz powiązane z zabudową folwarczną i gospodarczą.

W skład tej grupy wchodzą zamki, pałace, dwory, wraz z dopełniającymi je pod względem kompozycyjnym założeniami parkowymi i zapleczem funkcjonalnym w postaci zabudowy gospodarczej.

Zachowane zespoły charakteryzują się zróżnicowaną formą architektoniczną, odzwierciedlającą kolejne epoki i style, a także różnym stopniem zachowania pierwotnego układu przestrzennego. Część obiektów pełni obecnie nowe funkcje, inne pozostają nieużytkowane lub wymagają dalszych prac konserwatorskich i remontowych. Niezależnie od aktualnego stanu zachowania stanowią one ważny element lokalnego dziedzictwa kulturowego i krajobrazu historycznego powiatu.

Poniżej opisane zostały niektóre założenia rezydencjonalne z terenu powiatu wrocławskiego, które również stanowią liczną grupę zabytków tego obszaru:

Zespół pałacowy - Borowa (gm. Długołęka). Prawdopodobnie już w średniowieczu w Borowej istniała rezydencja rodu von Borschnitz. Obecny klasycystyczny pałac został zbudowany, być może z wykorzystaniem murów starszego budynku, pod koniec XVIII w. dla rodziny von Schwerin. Na początku XX w. budynek został przebudowany i powiększony w stylu modernistycznym: wzniesiono nową wieżę oraz galerię i pawilon. Pałac murowany z cegły, potynkowany, z korpusem na rzucie prostokąta, podpiwniczonym, dwukondygnacyjnym, z zagospodarowanym poddaszem, nakrytym dachem mansardowym z facjatami. Od wsch. do korpusu przylega galeria i parterowy pawilon. W narożniku pd. - wsch. kwadratowa, kilkukondygnacyjna wieża. Fasada (elewacja pd.) siedmioosiowa, z centralnym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem. Główne wejście flankowane kolumnami toskańskimi podtrzymującymi balkon. W elewacji ogrodowej wydatny ryzalit dzielony pilastrami jońskimi w wielkim porządku. Elewacje o podziałach ramowych, ozdobione lizenami, pilastrami, gzymsami, płycinami oraz dekoracją sztukatorską (festony). W naczółku zamykającym ryzalit frontowy kartusz z herbem rodu von Schwerin. Układ wnętrz pałacu trzytraktowy z centralnie położoną sienią z klatką schodową.

Fot. 17. Borowa. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org)

Zespół pałacowy - Piotrówek (gm. Jordanów Śląski). Powszechnie przyjmuje się, że pałac w Piotrówku został wybudowany w 1866 r. przez barona von Seidlitz. Tymczasem źródła z 1830 i 1845 r. wzmiankują w miejscowości rezydencję. Prawdopodobnie więc pałac z 1866 r. został wzniesiony w miejscu wcześniejszej siedziby szlacheckiej, a być może przy jego budowie wykorzystano nawet fragmenty starszych murów. Budynek został przebudowany i powiększony ok. 1898 r. Neoklasycystyczny pałac składa się z dwóch murowanych części, potynkowanych,

Fot. 18. Piotrówek. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org)

założonych na planie prostokąta i kwadratu. Obydwa skrzydła są dwukondygnacyjne, z użytkowym poddaszem, nakryte dachami czterospadowymi. Układ wnętrz dwu- i trzytraktowy. W pobliżu rezydencji znajdują się zabudowania gospodarcze dawnego folwarku. Część z nich jest użytkowana, inne opuszczone popadają w ruinę. Od pd. - wsch. Do pałacu przylega park z 2 poł. XIX w., w nim dawna kaplica grobowa rodziny von Richthofen z 1903 r. Obecnie kaplica powiększona o nawę i prezbiterium pełni funkcje kościoła filialnego.

Fot. 19. Czerńczyce. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org)

Zespół pałacowy - Czerńczyce (gm. Kąty Wrocławskie). Barokowy pałac ufundowany po 1735 r. przez Karola Zygmunta von Zedlitz und Leipe. Rezydencja w znacznym stopniu przekształcona w wyniku przebudów w 1825 i 1845 r. Pałac murowany z kamienia i cegły, potynkowany, trzyskrzydłowy, założony na planie litery „C", podpiwniczony, trzykondygnacyjny, nakryty niskim czterospadowym dachem, w znacznym stopniu zniszczonym. Fasada jedenastoosiowa, z centralnym głównym wejściem ozdobionym regencyjnym portalem z ok. 1735 r., wykonanym z piaskowca. W naczółku portalu kartusze herbowe Karola Zygmunta barona von Zedlitz i jego małżonki Ewy Eleonory z domu von Czettritz. Elewacje pałacu o skromnej dekoracji architektonicznej, zachowały część prostych obramowań wokół otworów okiennych, gzymsy kordonowe między kondygnacjami i resztki płycin pod niektórymi oknami. Układ wnętrz pałacu dwutraktowy, z centralną sienią, w przedłużeniu której klatka schodowa.

Fot. 20. Sadowice. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org)

Zespół pałacowy - Sadowice (gm. Kąty Wrocławskie). Rezydencja w Sadowicach wzmiankowana była już w 1574 r. Źródło z 1795 r. również wspomina o pałacu w miejscowości. Powszechnie przyjmuje się, że pałac w stylu klasycystycznym został przekształcony dla Gottloba Albrechta von Sauera na przełomie XVIII i XIX w. Kolejne przebudowy rezydencji miały miejsce w 1903 r. i 1914 r. Budynek murowany, potynkowany, założony na planie wydłużonego prostokąta, podpiwniczony, na sklepionych piwnicach, parterowy. Składa się z jedenastoosiowego korpusu oraz dwóch bocznych pawilonów, połączonych z korpusem dwuosiowymi łącznikami. Jest siedzibą Zakładu Poprawczego Ministerstwa Sprawiedliwości. Zabytek jest częścią zespołu pałacowego, w skład którego wchodzi jeszcze park.

Fot. 21. Krobielowice. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org)

Zespół pałacowy - Krobielowice (gm. Kąty Wrocławskie). Pałac z okresu XVI -XIX w. W XIV w. znajdowała się tu budowla obronna, którą w 1349 r. kupił Heinrich von Sitten. W 1417 r. od kolejnego właściciela nazwiskiem Optzkone całą wieś nabył opat Andreas Rügler, włączając je do dóbr klasztoru św. Wincentego na Ołbinie. Na miejscu dawnego obiektu w 2 poł. XVI w. został wybudowany renesansowy murowany dwór, w którym mieścił się klasztorny zarząd dóbr oraz mieszkania dla urzędników i tymczasowo przebywających tu zakonników. W latach 1699-1704 opat wrocławskich norbertanów - Karl Keller przeprowadził generalną rozbudowę dworu, nadając mu obecny kształt rezydencji typu pałacowego. W 1810 r. podczas sekularyzacji dóbr zakonnych w Prusach, pałac został skonfiskowany przez króla pruskiego. W 1814 r. wraz z Krobielowicami został on przekazany feldmarszałkowi G. L. von Blücherowi w uznaniu zasług i w nagrodę za zwycięstwa nad wojskami napoleoński-mi. W 1878 r. zbudowano w duchu eklektycznym trzy narożne wieże z ceglanymi hełmami, taras od południa i werandę z arkadami. Pałac pozostawał w rękach Blücherów do końca II wojny światowej. Obecnie w pałacu mieści się hotel, restauracja i klub golfowy, a otaczające pałac tereny przekształcono na pole golfowe.

Fot. 22. Krzyżowice. Pałac (źródło: materiały Starostwo Powiatowe we Wrocławiu)

Zespół pałacowy - Krzyżowice (gm. Kobierzyce). Jest interesującym przykładem okazałej siedziby łączącej relikty barokowe z neogotykiem i neobarokiem, dla podkreślenia starożytności rodu. W 1. poł. XVIII w. wzniesiony został w Krzyżo-wicach pałac na rzucie litery „L", być może z wykorzystaniem murów wcześniejszej budowli. Był on skromną siedzibą o wyglą-dzie odwołującym się do wzorców XVII-wiecznych, z piętrem o konstrukcji szachu-lcowej, krytą wysokim dwuspadowym dachem. Przy pałacu wybudowano wolnostojący dom czeladny o podobnej konstrukcji, z dachem czterospadowym. W 1854 r. rezydencję poddano przebudowie w związku z ustanowieniem w Krzyżowicach majoratu. Pałac scalono z sąsiadującą oficyną przez przybudówkę, tworząc obecne zachodnie skrzydło budowli. Wymurowano piętra, a elewacjom nadano nowy wystrój, który łączył barok z neoklasycyzmem. Od strony ogrodu wzniesiono asymetrycznie usytuowaną, wysoką, neogotycką wieżę, pełniącą funkcję belwederu. W 1891 r. po pożarze który zniszczył część wnętrz, pałac ponownie przebudowano w stylu neobarokowym. Na nowo wzniesiono korpus środkowy, wystawiono ryzality - m.in. z klatką schodową w skrzydle zachodnim, a elewacje ożywiono kamiennym detalem i portalami. Nowy wystrój otrzymały też wnętrza pałacowe - najokazalsze usytuowano w skrzydle środkowym, z reprezentacyjną klatką schodową oraz wielkim hallem i salonem na piętrze. Część wnętrz w przyziemiu urządzono w stylu holenderskim, stosując okładziny ścian z kafli z Delft. Pomieszczenia reprezentacyjno-mieszkalne otrzymały wystrój neorokokowy.

Od XVII w. do 1908 r. rezydencja wraz z majątkiem ziemskim należała do spokrewnionych rodów von Reichell i von Tschirschky, następnie von Eulenburg. Zabudowa folwarczna pochodzi z lat 1857-1925, willa przy zach. skrzydle pałacu z ok. 1891-95, ogród ozdobny przekształcony został w 2 poł. XIX w. i w pierwszych dziesięcioleciach XX w.

Obecnie mieści się w nim szkoła prowadzona przez Powiat Wrocławski - Powiatowy Zespół Szkół Nr 1 w Krzyżowicach.

Fot. 23. Kobierzyce. Pałac, ob. Urząd Gminy (źródło: https://pl.wikipedia.org)

Zespół pałacowy - Kobierzyce (gm. Kobierzyce). Pałac wybudowano w poł. XVIII w. jako nieduży obiekt w stylu śląskiego baroku. W 1884 r. Carl vom Rath gruntownie go przebudował. Powiększona o boczne skrzydła rezydencja zyskała na reprezentacyjności, przybierając formę modnego wówczas stylu historycznego, z dominującymi elementami baroku i renesansu. Pałac otoczony jest dużym parkiem angielskim, z piękną aleją lipową i stawem. Od ponad 20 lat pałac pełni funkcję siedziby władz Gminy Kobierzyce. We wnętrzu zachowała się m.in. reprezentacyjna klatka schodowa oraz „sala niebieska", w której odbywają się obrady rady gminy. W pałacu można oglądać wystawę poświęconą odkryciom archeologicznym w okolicach Domasławia pt. „Skarby kobierzyckiej ziemi".

Fot. 24. Bielany Wrocławskie. Dwór (źródło: https://pl.wikipedia.org)

Zespół dworski - Bielany Wrocławskie (gm. Kobierzyce). Dwór został zapewne wybudowany w końcu XVI w. jako dwór otoczony fosą. Przylegające do korpusu od pn., zachowane pomieszczenia piwnic przykryte sklepieniami kolebkowymi z lunetami, mogą świadczyć o tym, iż dwór wzniesiony został, lub był planowany, jako obiekt na rzucie podkowy z dwoma symetrycznie założonymi skrzydłami. W 1663 r. dwór znajdował się w bardzo złym stanie, splądrowany i pozbawiony wyposażenia. W wiekach późniejszych wielokrotnie przebudowywany i remontowany, także współcześnie. Położony w pn. części zespołu dworsko-folwarcznego, usytuowanego w środkowej części miejscowości otoczony jest pozostałościami fosy. Korpus dworu wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy z sienią na osi. Dwukondygnacyjny, podpiwniczony, przykryty wysokim ceramicznym dachem czterospadowym. Wzniesiony w konstrukcji ryglowej, posadowiony na wysokiej kamiennej podmurówce, we wsch. części dolna kondygnacja przemurowana na ceglaną.

Fot. 25. Domanice. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org)

Zespół pałacowy - Domanice (gm. Mietków). Siedziba rycerska w Domanicach istniała już od 2. tercji XIII w. W XIII lub w 1. poł. XIV w. wzniesiono na skalnym ostrogu nad Bystrzycą murowaną, obronną wieżę, której relikty zachowane są w murach obecnego pałacu, w części pd. - zach. W 2. poł. XVI w. istniejącą siedzibę poddano rozbudowie zapewne dla Caspara von Müllheima, powiększając ją od pd. - wsch. Powstały wówczas dwór został w latach 1648-1694 odbudowany po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej przez barona Ludwika Monteveques de Avignon i jego następcę Hermana von Oppersdorfa. Pałac posadowiony na skraju skarpy wznoszącej się ponad Bystrzycą, na wydzielonym suchą fosą tarasie, przed którym usytuowany jest podjazd, ujęty z obu stron klasycystycznymi budynkami bramnymi oraz oficynami ze stajnią i wozownią z lat 30-tych XIX w. Na tarasie, na zach. od pałacu, stoi klasycystyczny pawilon ogrodowy z łaźnią (lata 30-te XIX w.). Taras jest ograniczony kamiennym murem z pseudo-bastejami, ponad fosą wznosi się kamienny most. Poniżej pałacu usytuowany jest park założony w1. poł. XVIII w. jako ogród ozdobny, następnie przekształcony w park krajobrazowy na początku i w 3. ćw. XIX w. Pałac murowany, tynkowany, trójkondygnacyjny, dwuskrzydłowy, o monumentalnej bryle, kryty ceramicznymi dachami mansardowymi z oknami powiekowymi. Założony na nieregularnym rzucie zbliżonym do litery „L", z dostawioną od zach. wyższą, kwadratową wieżą, w której znajduje się brama przejazdowa prowadząca na wewnętrzny dziedziniec, otoczony arkadowymi krużgankami w przyziemiu. W części pomieszczeń zachowane sklepienia, dekoracja stropów i ścian (m.in. klasycystyczny wystrój sali balowej) oraz kominki i piece z XIX i pocz. XX w.

PARKI PAŁACOWE, DWORSKIE, WILLOWE

Na terenie powiatu wrocławskiego kompleksy parkowe występują w większości kompleksów pałacowych oraz dworskich. Do czasów obecnych tylko nieliczne dotrwały zachowując częściowo swój pierwotny charakter i wielkość założenia, mimo to stanowią świadectwo historycznych kompozycji przestrzennych i sposobów kształtowania otoczenia rezydencji, odzwierciedlając zmieniające się na przestrzeni lat tendencje w sztuce ogrodowej i architekturze krajobrazu. Wiele z nich, poprzez zachowane układy kompozycyjne, historyczne drzewostany, aleje i elementy małej architektury nadal stanowią istotny element lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

W wielu przypadkach były to ogrody bądź zespoły parkowe kreowane na wzór romantyczny, zwany również angielskim, według którego miały one stanowić swoisty wyraz kultu natury, obejmowały zazwyczaj duże przestrzenie, gdzie przyroda po części pozostawała w stanie naturalnym, po części zaś była aranżowana tak, by sprawiać wrażenie dzikiej. Parki tego typu znajdowały się m.in. w Węgrach, Mirosławicach czy Samotworze. Większość z towarzyszących pałacom i dworom obszarów parkowych uległa zdewastowaniu lub naturalnemu dziczeniu.

Do najlepiej zachowanych zaliczyć można m.in. Park Wenecja w Sulistrowiczkach. Stanowił on część zakładu leczniczego założonego przez Dr. Eryka Bohna na początku XX w. w dolinie

Sulistrowickiego Potoku. Ze względu na zastosowanie licznych dzieł wodnych - stawów i kaskad park nazwano Wenecją. Zajmuje obszar około 8 ha. Do dnia dzisiejszego zachowała się zasadnicza kompozycja parku i część urządzeń wodnych (dwa stawy o obmurowanych granitem brzegach i zespół kaskad).

CMENTARZE

Zabytkowe obiekty cmentarne powiatu wrocławskiego są przede wszystkim spuścizną historyczną, szczególnie ważną dla dawnych mieszkańców regionu. Stanowią świadectwo historii lokalnych społeczności, tradycji religijnych, obyczajów oraz przemian demograficznych i kulturowych. Cmentarze mają ponadto jeszcze wartość artystyczną, dokumentującą wielokulturową przeszłość regionu. Na uwagę zasługują nie tylko całe układy cmentarne, ale także nagrobki, kaplice rodowe, mauzolea, często o wyszukanej formie czy z unikatowymi rzeźbami i płaskorzeźbami. Wśród zachowanych obiektów znajdują się zarówno historyczne cmentarze przykościelne i parafialne, jak i dawne nekropolie ewangelickie, często nieużytkowane, lecz nadal czytelne w strukturze przestrzennej miejscowości. Zlokalizowane są przy każdej parafii, w miastach, wsiach, a także w niektórych ich parkach przypałacowych.

Na terenie powiatu wrocławskiego występuje kilka typów cmentarzy: cmentarze przykościelne (najstarsze, z reguły zakładane wraz z budową pierwszego kościoła), parafialne, poewangelickie, miejsca pocmentarne. Najwięcej z nich z pochodzi z XIX w. Reprezentują rozmaite trendy stylistyczne, wielkość i jakość artystyczną, a stan ich zachowania jest zróżnicowany – od zadbanych i uporządkowanych cmentarzy przykościelnych i parafialnych, po zaniedbane, zarośnięte i nieoznakowane cmentarze poewangelickie i tereny pocmentarne, które zatraciły swój pierwotny układ.

OBIEKTY OBRONNE

Obiekty obronne stanowią szczególną grupę zabytków, dokumentującą historyczne uwarunkowania rozwoju osadnictwa, przemiany polityczne oraz znaczenie strategiczne poszczególnych obszarów. Ich obecność na terenie powiatu wrocławskiego wiąże się z wielowiekową historią regionu, w tym z rozwojem osadnictwa, kształtowaniem lokalnych ośrodków władzy oraz przemianami funkcji obronnych i administracyjnych.

Do tej grupy zalicza się zarówno obiekty zachowane w formie budowli, jak i relikty dawnych założeń obronnych, a ich obecny stan zachowania jest zróżnicowany – od obiektów czytelnych w strukturze przestrzennej miejscowości po pozostałości zachowane jedynie w formie reliktów lub nawarstwień archeologicznych.

Dziedzictwo obronne Powiatu Wrocławskiego obejmuje obiekty reprezentujące różne okresy rozwoju budownictwa fortyfikacyjnego i sztuki obronnej. Szczególne miejsce zajmują wśród nich pozostałości nowożytnych i XIX-wiecznych fortyfikacji Twierdzy Wrocław, stanowiące element historycznego systemu umocnień otaczających miasto.

Na terenie gmin Kobierzyce i Siechnice zachowały się relikty fortyfikacji pierścieniowej Twierdzy Wrocław, reprezentowane m.in. przez punkty oporu piechoty zlokalizowane w rejonie Wysokiej, Iwin, Radwanic i Żernik Wrocławskich. Obiekty te, powstałe na początku XX wieku, stanowią świadectwo rozwoju nowoczesnych systemów obronnych. Ich stan zachowania jest zróżnicowany – część zachowała się do dziś, inne uległy przekształceniom lub zostały całkowicie zlikwidowane, jak Punkt Oporu Piechoty nr 17 w Wysokiej, wyburzony w 2015 r.

Do obiektów o charakterze obronnym zaliczyć można również wybrane budowle sakralne, których historyczne rozwiązania architektoniczne i elementy konstrukcyjne pełniły funkcje obronne. Przykładami są kościół pw. Świętej Trójcy w Żórawinie, kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Świętej Katarzynie oraz kościół pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Jaszkotle. Szczególnym przykładem świeckiego budownictwa obronnego jest natomiast wieża mieszkalna w Biestrzykowie, zaliczana do najlepiej zachowanych na Śląsku wieżowych siedzib obronnych.

Obiekty te, niezależnie od stopnia zachowania, stanowią istotne świadectwo historycznych uwarunkowań rozwoju regionu i przemian sposobów organizacji jego przestrzeni obronnej. Ich ochrona wymaga uwzględnienia zarówno zachowanych struktur budowlanych, jak i historycznego kontekstu przestrzennego oraz otoczenia.

BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Ważnym elementem zabudowy i cennym komponentem krajobrazu kulturowego powiatu wrocławskiego są obiekty o funkcjach publicznych lub usługowych oraz zabudowa mieszkalna, zazwyczaj wyróżniające się formą oraz sposobem zagospodarowania otoczenia. Należą do nich przede wszystkim szkoły, świetlice wiejskie, karczmy, remizy strażackie, ale także ratusze, budynki administracyjne i inne obiekty użyteczności publicznej stanowiące świadectwo rozwoju poszczególnych miejscowości i przemian zachodzących w strukturze przestrzennej i społecznej. Część tych obiektów straciła swoje historyczne funkcje, a te które nadal pełnią funkcje użytkowe mają szczególne znaczenie dla utrzymania historycznego charakteru. Obiekty te odzwierciedlają lokalne tradycje budowlane oraz wpływy charakterystyczne dla kolejnych epok.

Przykładami zabytkowych budynków użyteczności publicznej z terenu powiatu wrocławskiego są m.in:

– Ratusze w Kątach Wrocławskoch i Sobótce (oba wpisane do rejestru zabytków). Drewniany ratusz w Kątach Wrocławskich istniał już w XV w. W okresie późniejszym wzniesiono obok niego murowaną wieżę, którą podwyższono w 1613 r. W 1624 r. stary ratusz spłonął i siedziba władz miejskich została ulokowana w jednym z domów mieszkalnych. Obecny ratusz został wzniesiony w latach 1878-1879, obok wieży pozostałej po poprzednim obiekcie. Ratusz jest budowlą neoromańską, posiada cztery skrzydła z wewnętrznym dziedzińcem, trzy kondygnacje, nakryty jest dachem dwuspadowym. Na fasadach widnieją centralne ryzality z trójkątnymi szczytami i wykonane w tynku boniowania. Wieża w dolnej części jest czworoboczna, wyżej przechodzi w ośmiobok z tarczami zegarowymi i jest nakryta ostrosłupowym hełmem. W jej ścianach wmurowane są pochodzące z XVII w. płyty herbowe starostów kąteckich i biskupów wrocławskich;

– szkoły, w tym Kiełczów, Wilczyce, Kamionna, Kąty Wrocławskie, Skałka, Smolec, Zachowice, Bielany Wrocławskie, Domanice, Radwanice, Siechnice, Żerniki Wrocławskie, Rogów Sobócki. Niektóre z nich straciły dawną funkcję i obecnie służą jako domy mieszkalne (m.in. Chrząstawa Wielka, Bielawa, Byków, Kuklice, Szczepankowice, Wierzbice, Wawrzeńczyce, Sobótka, Rzeplin, Sulęcin);

– domy ludowe, m.in. Jeszkowice, Szczodre, Piotrówek (ob. dom mieszkalny), Skałka (ob. dom mieszkalny), Milin (ob. biblioteka), Święta Katarzyna (ob. klub i biblioteka), Ręków, Siedlakowice (ob. dom mieszkalny), Węgry, Żórawina (ob. GOK);

– budynki poczty, m.in. Gniechowice, Kąty Wrocławskie;

– gospody/zajazdy, m.in. Kąty Wrocławskie („Pod Czarnym Orłem”), Małkowice („Pod Złotą Koroną”), Smolec („Złoty Kłos”);
– budynki szpitali: Sośnica (ob. dom mieszkalny), Sobótka (ob. przychodnia);
– remizy strażackie: Kobierzyce, Siechnice.

ZABYTKI TECHNIKI, OBIEKTY PRZEMYSŁOWE

Obiekty zabytkowe związane z rozwojem techniki, transportu i infrastruktury gospodarczej stanowią szczególne świadectwo przemian cywilizacyjnych i gospodarczych zachodzących na obszarze powiatu wrocławskiego, w szczególności rozwoju przemysłu, rzemiosła oraz intensywnego rozwoju sieci komunikacyjnych.

Na terenie gmin powiatu wrocławskiego występują liczne zabytki z tej grupy wraz z ciekawymi zespołami architektury przemysłowej. Należą do nich m.in. historyczne obiekty kolejowe, budowle związane z gospodarką wodną oraz zachowane elementy dawnej infrastruktury technicznej. Ich wartość wynika nie tylko z rozwiązań konstrukcyjnych i technicznych, lecz także z roli, jaką odgrywały w rozwoju lokalnych społeczności i kształtowaniu krajobrazu kulturowego powiatu.

Reprezentowane są m.in. przez:
– kolejnictwo – w gminach powiatu znajduje się szereg linii kolejowych, w tym główne w kierunku Jeleniej Góry oraz biegnąca na południe linia z Wrocławia przez Kłodzko do Międzylesia. Część linii kolejowych zawieszono całkowicie lub w ruchu pasażerskim. Zachowało się szereg historycznych elementów infrastruktury kolejowej, w tym: zespoły lub pojedyncze budowle dworców kolejowych, wiaty peronowe, budynki dróżnicze, wieże wodne, itp. m.in.: w Jordanowie Śląskim, Kątach Wrocławskich, Sobótce, Pustkowie Wilczkowskim, Czernicy czy Żórawinie. Większość z zachowanych budowli cechuje charakterystyczna ceglana architektura dworców regionu, wybudowanych najczęściej z końcem XIX w.;
– zespoły mleczarni, m.in. w Jordanowie Śląskim czy w Kątach Wrocławskich – mleczarnia w Jordanowie z przełomu XIX i XX w. przez lata był jedną z największych i najbardziej nowoczesnych zakładów na Dolnym Śląsku, posiadała nawet własną bocznicę kolejową;
– zespoły młyńskie, m.in. w Nadolicach Wielkich, Dąbrowicach, Janówku, Jordanowie Śląskim, Bogdaszowicach czy Żórawinie;
– cukrownie – w 1847 r. założona została pierwsza cukrownia w Pustkowie Żurawskim w gminie Kobierzyce. W II poł. XIX w. na terenie powiatu działało jeszcze kilka pomniejszych cukrowni, m.in. w Kobierzycach czy Jaksonowie, pod koniec XIX w., powstała natomiast kolejna cukrownia w Żórawinie. W sąsiednich Galowicach zachowały się miejscami w bruku dróg ślady kolejki wąskotorowej prowadzącej z cukrowni do spichlerza;
– zabytkowe mosty i wiadukty, m.in. w Gajkowie czy Kamieńcu Wrocławskim;
– elektrownie wodne, m.in. Elektrownia Wodna „Janowice”, która wchodzi w skład stopnia wodnego Janowice przegradzającego koryto rzeki Odry. Stopień ten został zbudowany w latach 1912-1916 w okresie realizacji drugiego etapu wielkiego programu kanalizacji Odry. Sama elektrownia została wybudowana w latach 1920-1923;
– elektrownie cieplne, m.in. Siechnice - elektrociepłownia „Czechnica” (kompleks zabytkowych budynków został zaprojektowany na początku XX w.);
– zespoły gorzelni, m.in. w Rolantowicach, Wierzbicach;

– zabudowania gazowni w Sobótce – została ona oddana do użytku w 1902 r. i działała do 1984 r. Produkcja gazu odbywała się poprzez suchą destylację węgla kamiennego. We wnętrzach zachował się piecz osiemnastoma retortami, kocioł parowy, a także odsmalacze i wanny do odsiarczania. Na narożniku budynku znaleźć można natomiast oryginalną lampę gazową, a w sąsiedztwie kompleksu ogromny zbiornik do przechowywania gazu. Pomimo zaprzestania produkcji gazowej w tym miejscu, jeszcze w latach 90-tych XX w. część socjalna używana była jako hotel;

– górnictwo – w regionie powiatu wrocławskiego ma długą tradycję, wydobywano zarówno surowce skalne, jak i kruszce. Granity ślężańskie eksploatowano już od X w. i poddawano je częściowo obróbce na miejscu, wykorzystując pozyskany materiał jako budulec dla wnoszonych we wczesnym średniowieczu okolicznych kościołów. Z granitu wykonywano również pogańskie rzeźby kultowe, a w średniowieczu i w czasach późniejszych detal architektoniczny, kamienie żarnowe i młyńskie. W XIX w. rozpoczęto eksploatację granitu w granicach Strzeblowa (gm. Sobótka), wcześniej materiał ten pozyskiwano ze stoków Ślęży i okolic Górki. Kaolinowe zwietrzeliny granitów eksploatowano od XVIII w. m.in. w Sobótce - Strzeblowie. Serpentynity budujące Radunię, Wzgórza Kiełczyńskie i Oleszańskie eksploatowano w okolicach Nasławic i Jordanowa Śląskiego już od neolitu, używając go do wytwarzania różnych, narzędzi, młotów, toporów bojowych, itd. W czasach późniejszych, aż do współczesności serpentynit wykorzystywany był w celach dekoracyjnych. Towarzyszący mu nefryt, występujący w Kamiennym Grzbiecie na zachód od Jordanowa Śląskiego, eksploatowano już od starożytności, wyrabiając z niego gładzone toporki. Później (głównie w XIX w.) z wydobywanego nefrytu powstawała biżuteria, galanteria ozdobna (świeczniki, podstawki, popielniczki). Magnezyt wydobywany był od 1920 r. w Sobótce, ponadto w Wirach, natomiast występujący w okolicach Przełęczy Tąpadła na zboczach Czernicy chromit eksploatowano w latach 1890-1893 oraz w okresie II wojny światowej, głównie do produkcji materiałów ogniotrwałych.

ZABYTKI MAŁEJ ARCHITEKTURY - KAPLICZKI, FIGURY I KRZYŻE PRZYDROŻNE

Zabytki tzw. Małej architektury są istotnym elementem dziedzictwa kulturowego, w szczególności te o charakterze religijnym – jak kapliczki, przydrożne krzyże, czy figury. Oprócz charakterystycznego składnika lokalnego krajobrazu są świadectwem lokalnych tradycji, pobożności i historycznych form zagospodarowania przestrzeni. Obiekty te występują zarówno w obrębie historycznych układów osadniczych, jak i poza nimi – wzdłuż dawnych i współczesnych szlaków komunikacyjnych, na skrzyżowaniach dróg, w sąsiedztwie zabudowy oraz na terenach otwartych. Ich lokalizacja często pozostaje związana z dawnymi granicami miejscowości, przebiegiem traktów komunikacyjnych lub wydarzeniami o znaczeniu lokalnym.

Kapliczki, krzyże i figury przydrożne, mimo niewielkich rozmiarów, posiadają istotną wartość historyczną, artystyczną i społeczną. W wielu przypadkach są one integralnym elementem historycznego krajobrazu miejscowości, wpływając na jego charakter i czytelność.

Zasób zabytków małej architektury na terenie powiatu jest zróżnicowany pod względem formy, funkcji i czasu powstania. Obejmuje zarówno kapliczki i figury o charakterze sakralnym, jak również kamienne krzyże, w tym obiekty o średniowiecznej metryce. Przykładami są m.in. figura Matki Boskiej w Czernicy, kapliczki i rzeźby świętych w Brzeziej Łące, kolumna morowa w Jaszkotlu czy kamienne krzyże występujące na terenie gmin Żórawina, Sobótka i Kąty Wrocławskie.

Obiekty te zostały uwzględnione w dokumentacji ewidencyjnej i konserwatorskiej, w tym w gminnych ewidencjach zabytków, gdzie zostało ujętych kilkadziesiąt takich jednostek. Ich zachowanie, właściwa konserwacja oraz ochrona kontekstu przestrzennego stanowią ważny element działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu wrocławskiego.

Poniższa tabela przedstawia zestawienie zabytków małej architektury na terenie powiatu wrocławskiego.

Tabela 1. Zabytki małej architektury z terenu powiatu wrocławskiego.[1]

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres / umiejscowienie	Wiek / rok	Rejestr zabytków	Karta
GMINA CZERNICA						
1.	Czernica	Figura Matki Boskiej	przy drodze gł. z Gajkowa	1708 r.		Karta R
2.	Wojnowice	Krzyż pokutny	przy wejściu na cmentarz	XIV-XVI	439 z dn. 6.01.82	Karta R
GMINA DŁUGOŁĘKA						
1.	Brzezia Łąka	Kapliczka		1891 r.		Fiszka Karta A zielona
2.	Brzezia Łąka	Kapliczka	plac przy kościele św. Michała	2 poł.. XIX		Karta R
3.	Brzezia Łąka	Rzeźba Madonny	przy kościele św. Mikołaja	1 poł. XVII		Karta R
4.	Brzezia Łąka	Rzeźba św. Jana Nepomucena	przy kościele św. Mikołaja	1 poł. XVIII		Karta R
5.	Byków	Rzeźba Anioła	plac przed kościołem MB Różańcowej	XIX		Karta R
6.	Długołęka	Kapliczka	pd. - wsch. część placu kościelnego	2 poł. XIX		Karta R
7.	Łozina	Rzeźba św. Jana Nepomucena	pd. część cmentarza kat.	~1727 r.		Karta R
8.	Pasikurowice	Krzyż pokutny	przed wejściem do kościoła	XIV-XVI		Karta R
9.	Pasikurowice	Krzyż pokutny	w ogrodzie domu nr 97	XIV-XVI		Karta R
10.	Raków	Pomnik Poległych w I Wojnie Świat. (krzyż)	pd. część cmentarza ewang.	ok.1920 r.		Karta R
11.	Tokary	Krzyż pokutny	przy drodze do Łosiny	XIV-XVI		Karta R
GMINA JORDANÓW ŚLĄSKI						
1.	Glinica	Kapliczka słupowa pokutna	na rozwidleniu dróg	XV-XVI	B/1854/1-16 z dn. 29.07.07	Karta R
2.	Glinica	Krzyż pokutny	przy nr 18	XIV-XVI		Karta R
3.	Glinica	Krzyż pokutny	przy wejściu na cmentarz	XIV-XVI		Karta R
4.	Jordanów Śl.	Kamień krzyżowy (morderczy)	na cmentarzu kościelnym	XIV-XVI		Karta R

[1] źródło: na podstawie danych do poprzedniej edycji Programu - przekazanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu.

5.	Wilczkowice	Krzyż pokutny	przy wejściu na d. cmentarz	XIV-XVI		Karta R
GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE						
1.	Bogdaszowice	Kapliczka	w murze kościelnym	1 poł. XVIII		Karta R
2.	Jaszkotle	Kolumna morowa	przy wejściu na cmentarz	1668		Karta R
3.	Kamionna	Rzeźba św. Jana Nepomucena	pośrodku wsi	ok.1740 r.		Karta R
4.	Kąty Wrocł.	Krzyż pokutny	po pd. - zach. stronie drogi do Kilianowa	XIV-XVI		Karta R
5.	Kąty Wrocł.	Krzyż pokutny	na pn. od domu nr 31, ul. Nowowiejska	XIV-XVI	408/5 z dn. 7.01.82	Karta R
6.	Kąty Wrocł.	Krzyż pokutny	we wsch. części wsi	XIV-XVI	540 z dn. 30.07.85	Karta R
7.	Kąty Wrocł.	Rzeźba św. Jana Nepomucena	przed kościołem	1738 r.		Karta R
8.	Krobielowice	Rzeźba św. Jana Nepomucena	przy bramie wjazdowej do zamku	1 poł. XVIII		Karta R
9.	Krobielowice	Maria Immaculata	przy bramie wjazdowej do zamku	1 poł. XVIII		Karta R
10.	Nowa Wieś Kątecka	Kapliczka przydrożna	przy nr 12	k. XIX		Fiszka
11.	Nowa Wieś Kątecka	Kapliczka przydrożna	przy nr 20	XIX/XX		Fiszka
12.	Nowa Wieś Kątecka	Krzyż pokutny	we wsch. części wsi	XIV-XVI	540 z dn. 30.07.85	Karta R
13.	Pełcznica	Kapliczka pokutna	na cmentarzu	XV-XVII		Karta R
14.	Pełcznica	Kapliczka przydrożna	przy nr 18 a	poł. XIX		Fiszka
15.	Pełcznica	Kapliczka przydrożna	przy nr 20	XIX/XX		Fiszka
16.	Pełcznica	Kapliczka przydrożna	przy nr 35	XIX/XX		Fiszka
17.	Pełcznica	Kapliczka przydrożna	przy nr 45	k. XIX		Fiszka
18.	Pełcznica	Krzyż pokutny	jako próg domu nr 26	XIV-XVI	408/3 z dn. 7.01.82	Karta R
19.	Pełcznica	Krzyż pokutny	po pd. stronie drogi do Katów Wrocł.	XIV-XVI		Karta R
20.	Pełcznica	Grupa Ukrzyżowania	przy nr 63	1817 r.		Karta R
21.	Skałka	Rzeźba św. Jana Nepomucena	przy drodze Wrocław - Jawor	1730 r.	542 z dn. 18.05.88	Karta R
22.	Wojtkowice	Kapliczka przydrożna	przy nr 21	1854 r.		Fiszka
23.	Wszemiłowice	Kapliczka przydrożna	przy RSP nr 7	ok.1850 r.		Fiszka
GMINA MIETKÓW						
1.	Domanice	Kapliczka przydrożna	obok nr 9	k. XIX		Fiszka
2.	Domanice	Fontanna z rzeźbą lwa	przed wejściem do pałacu	1832 r.		Karta R

3.	Dzikowa	Kapliczka przydrożna	obok nr 3	XIX		Fiszka Karta R
4.	Dzikowa	Kapliczka przydrożna	na pn. krańcu wsi	XIX		Karta R
5.	Dzikowa	Krzyż wotywny	w ogrodzie przy nr 12	1877 r.		Karta R
6.	Maniów	Rzeźba św. Jana Nepomucena	obok nr 13	1752 r.	533 z dn. 29.07.85	Karta R
7.	Maniów Wielki	Rzeźba św. Jana Nepomucena	park pałacowy	XVIII/XIX		Karta R
8.	Mietków	Kapliczka przydrożna słupowa	ul. Kolejowa przy nr 10	XIX		Karta R
9.	Mietków	Kapliczka przydrożna słupowa	na skraju wsi	p. XIX		Karta R
10.	Milin	Rzeźba św. Jana Nepomucena	plac przed kościołem	1733 r.		Karta R
11.	Piława	Kapliczka przydrożna	obok nr 14	k. XIX		Fiszka
12.	Proszkowice	Krzyż pokutny	pd. część wsi (lewy)	XIV-XVI	541 z dn. 31.07.88	Karta R
13.	Proszkowice	Krzyż pokutny	pd. część wsi (prawy)	XIV-XVI	541 z dn. 31.07.85	Karta R
14.	Ujów	Krzyż pokutny	w murze cmentarnym (od strony pn.)	XIV-XVI		Karta R
15.	Ujów	Krzyż pokutny	w murze cmentarnym (od strony pd.)	XIV-XVI		Karta R
GMINA KOBIERZYCE						
1.	Chrzanów	Kapliczka	w środku wsi	1 poł. XIX		Karta R
2.	Damianowice	Krzyż pokutny	w pn. części wsi, na rozwidleniu dróg	XIV-XVI	538 z dn. 30.07.85	Karta R
3.	Tyniec Mały	Kapliczka pokutna	naprzeciwko wejścia do kościoła	XV-XVII	464/545 dn. 31.07.85	Karta R
4.	Tyniec nad Ślężą	Kapliczka	w murze cmentarnym	XVI		Karta R
5.	Tyniec nad Ślężą	Pręgierz	obok szkoły na gł. placu	XVI-XVII		Karta R
GMINA SIECHNICE						
1.	Biestrzyków	Kapliczka słupowa		ok.1925 r.		
2.	Groblice	Krzyż pokutny	na pd. - wsch. od wsi	XIV-XVI	442 z dn. 22.01.82	Karta R
3.	Siechnice	Kapliczka słupowa	naprzeciw domu przy ul. Opolska 3	p. XIX		Karta R
4.	Siechnice	Krzyż pokutny	na pd. krańcu wsi	XIV-XVI	410 z dn. 10.03.82	Karta R
5.	Siechnice	Krzyż kamienny	na lewo od wejścia na cmentarz	XIII-XIV		Karta R
6.	Sulęcin	Kapliczka przydrożna		k. XIX, XX		Karta R
7.	Św. Katarzyna	Kapliczka	w koronie muru cmentarnego	ok. 1500		Karta R
8.	Św. Katarzyna	Rzeźba św. Katarzyny	brama przy murze cmentarnym	ok. 1750		Karta R
9.	Św. Katarzyna	Pomnik żołnierzy z I wojny światowej	ul. Główna/ Powstańców Śląskich			

GMINA SOBÓTKA						
1.	Garncarsko	Kapliczka pokutna	wmurowana w ogrodzenie przy nr 13	XV-XVI	477/412/1 -7 z dn. 13.01.82	Karta R
2.	Kunów	Rzeźba ogrodowa - kolumna	ogród dworski	XIX		Karta R
3.	Nasławice	Rzeźba św. Jana Nepomucena	ul. Komuny Paryskiej, obok mleczarni	1744		Karta R
4.	Okulice	Krzyż pokutny	za płotem domu nr 2	XIV-XVI		Karta R
5.	Rogów Sobócki	Kapliczka przydrożna	ul. Młynarska 2	k. XIX		Fiszka
6.	Rogów Sobócki	Krzyż pokutny	w murze cmentarza, na lewo od pn. bramy	XIV-XVI	445/1 z dn. 6.02.82	Karta R
7.	Rogów Sobócki	Krzyż pokutny	w murze cmentarza, na lewo od pn. bramy	XIV-XVI	445/2 z dn. 6.02.82	Karta R
8.	Rogów Sobócki	Krzyż pokutny	w murze cmentarza, na lewo od pn. bramy	XIV-XVI	445/3 z dn. 6.02.82	Karta R
9.	Rogów Sobócki	Krzyż pokutny	przy gł. drodze, na prawo od pręgierza	XIV-XVI		Karta R
10.	Rogów Sobócki	Pręgierz	przy nr 51	1555 r.	543 z dn. 31.07.85	Karta R
11.	Rogów Sobócki	Pręgierz			701 z dn. 19.05.60	
12.	Rogów Sobócki	Rzeźba św. Jana Nepomucena (fragm.)	na cmentarzu	poł. XVIII		Karta R
13.	Sobótka	Kaplica MB Różańcowej	przy czerwonym szlaku, u wylotu ul. P. Własta	k. XVIII		Fiszka
14.	Sobótka	Kapliczka przydrożna	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	1 poł. XVI		Karta R
15.	Sobótka	Krzyż pokutny	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	XIV-XVI		Karta R
16.	Sobótka	Krzyż pokutny	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	XIV-XVI		Karta R
17.	Sobótka	Krzyż kamienny	na prawo od pn. wejścia do kościoła par.	XVII/ XVIII		Karta R
18.	Sobótka	Krzyż pokutny	obok pd. - wsch. ściany kościoła św. Anny	XVIII/XIX		Karta R
19.	Sobótka	Pręgierz	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	XII (?)		Karta R
20.	Sobótka	Kolumna maryjna	przy kościele św. Jakuba	1720 r.		Karta R
21.	Sobótka	Rzeźba - Pieta	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	1720 r.		Karta R
22.	Sobótka	Rzeźba - lew	przy kościele św. Anny	XII		Karta R

23.	Sobótka	Rzeźba - tzw. grzyb	przy kościele św. Anny	1300 r. p.n.e.		Karta R
24.	Sobótka	Rzeźba - tzw. mnich	przy sanatorium zeza	1100-400 r. p.n.e.		Karta R
25.	Sobótka	Torsk męski (fragm.)	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	XIII (?)		Karta R
26.	Sobótka	Cokół pomnika	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	1725 r.		Karta R
27.	Sobótka	Obelisk	Lapidarium Muzeum Ślężańskiego	k. XVIII		Karta R
28.	Sobótka	Kamień graniczny	w ogrodzie plebanii, ul. św. Jakuba 10	1567 r.	446 z dn. 6.02.92	Karta R
29.	Sobótka - Górka	Kapliczka przydrożna	przy drodze do Strzeblowa	XVIII/XIX		Karta R
30.	Sobótka - Górka	Rzeźba - lew portalowy (prawy)	przy bramie d. opactwa augustiańskiego	XII		Karta R
31.	Sobótka - Górka	Rzeźba - lew portalowy (lewy)	przy bramie d. opactwa augustiańskiego	XII		Karta R
32.	Sobótka - Strzeblów	Kapliczka przydrożna	ul. Skłodowskiej-Curie	poł. XIX	B/2181 z dn. 7.11.11	Karta R
33.	Sobótka - Strzeblów	Kapliczka przydrożna	naprzeciwko domu nr 17	poł. XIX		Karta R
34.	Sobótka - Strzeblów	Kapliczka przydrożna	na zach. od wsi	1593 r.		Karta R
35.	Sobótka - Strzeblów	Kapliczka przydrożna	po lewej stronie drogi do Białej	1840 r.		Karta R
36.	Sobótka - Strzeblów	Krzyż pokutny	przy nr 28	XIV-XVI	412 z dn. 22.01.82	Karta R
37.	Sobótka - Strzeblów	Krzyż przydrożny	przy nr 17	XIX		Karta R
38.	Stary Zamek	Krzyż pokutny	przy nr 13	XIV-XVI	165 z dn. 11.08.75	Karta R
39.	Wojnarowice	Krzyż pokutny	wmurowany w mur wokół kościoła	XIV-XVI	46/B/01 z dn. 7.02.01	Karta R
40.	Żerzuszyce	Krzyż przydrożny	skrzyżowanie obok transformatora	XIX		Karta R
GMINA ŻÓRAWINA						
1.	Bogunów	Krzyż pokutny	przy nr 18	XIV-XVI		Karta R
2.	Jaksonów	Krzyż pokutny	na zewnątrz muru cmentarza	XVI		Karta R
3.	Jaksonów	Krzyż pokutny	skarpa przy kościele	XIV-XVI	456 z dn. 9.02.82	Karta R
4.	Jaksonów	Rzeźba św. Jana Nepomucena	na cmentarzu	poł. XVIII		
5.	Nowojowice	Krzyż pokutny	na pn. od wsi	XIV-XVI	453 z dn. 9.02.82	Karta R
6.	Przecławice	Krzyż pokutny	naprzeciw zach. wejścia do kościoła - lewy	XIV-XVI	459/1 z dn. 10.02.82	Karta R
7.	Przecławice	Krzyż pokutny	naprzeciw zach. wejścia do kościoła - prawy	XIV-XVI	459/2 z dn. 10.02.82	Karta R

8.	Przecławice	Krzyż pokutny	naprzeciw zach. wejścia do kościoła - prawy	XIV-XVI	459/3 z dn. 10.02.82	Karta R
9.	Przecławice	Rzeźba św. Jana Nepomucena	przy murze cmentarza	1 poł. XVIII		
10.	Węgry	Kapliczka ołtarzowa	we wsch. ścianie domu, ul. Kościuszki 3	XVIII		Karta R
11.	Węgry	Krzyż pokutny	na skraju boiska szkolnego	XIV-XVI	454 z dn. 9.02.82	Karta R
12.	Węgry	Krzyż pokutny	przy wejściu na cmentarz - środka	XIV-XVI	458/2 z dn. 9.02.82	Karta R
13.	Węgry	Krzyż pokutny	przy wejściu na cmentarz -prawy	XIV-XVI	458/3 z dn. 9.02.82	Karta R
14.	Węgry	Krzyż pokutny	przy wejściu na cmentarz - lewy	XIV-XVI	458/4 z dn. 9.02.82	Karta R
15.	Węgry	Rzeźba św. Jana Nepomucena	na placu przykościelnym	1 poł. XVIII	458/1 z dn. 9.02.82	
16.	Węgry	Rzeźba św. Jana Nepomucena	przy gł. drodze na cmentarz	XVIII		
17.	Wilczków	Krzyż pokutny	przy murze cmentarza	XIV-XVI	457 458/2 z dn. 9.02.82	Karta R
18.	Wilczków	Krzyż pokutny	na pd. od kościoła	XIV-XVI	455 458/2 z dn. 9.02.82	Karta R
19.	Wilczków	Krzyż pokutny	przed murem kościoła	XIV-XVI		Karta R
20.	Żórawina	Pręgierz	przed kościołem	1517 r.		Karta R

5.3.2 Zabytki archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego

Zasób zabytków archeologicznych Powiatu Wrocławskiego jest bogaty i zróżnicowany, a jego wartość wynika przede wszystkim z wielowiekowej historii osadnictwa na tym obszarze. Stanowiska archeologiczne dokumentują obecność człowieka od najdawniejszych okresów pradziejowych, poprzez epokę brązu i żelaza, aż po średniowiecze i czasy nowożytne.

Szczególne znaczenie archeologiczne posiada Masyw Ślęży, będący od pradziejów ważnym ośrodkiem osadniczym i kultowym. Zachowane tam relikty dawnych założeń osadniczych, kręgi kultowe oraz rzeźby ślężańskie stanowią wyjątkowy zespół dziedzictwa archeologicznego regionu. Do cennych stanowisk należy również zespół osadniczy w Będkowicach, obejmujący pozostałości grodu, cmentarzysko kurhanowe, kamienny krąg kultowy i relikty osady. Na uwagę zasługuje także zespół stanowisk archeologicznych w Domasławiu, dokumentujący wieloetapowy rozwój osadnictwa na terenie gminy Kobierzyce. Istotną część zasobu stanowią również grodziska, cmentarzyska oraz pozostałości dawnych osad, rozpoznane m.in. na terenie gmin Długołęka, Czernica, Kąty Wrocławskie i Żórawina. Ich rozmieszczenie i chronologia potwierdzają znaczenie obszaru dzisiejszego powiatu jako terenu intensywnego i długotrwałego osadnictwa.

Zabytki archeologiczne, w tym obiekty niewidoczne obecnie na powierzchni terenu, wymagają szczególnej ochrony, gdyż są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach danego obszaru. Istotne znaczenie ma ich uwzględnianie w dokumentach planistycznych i procesach inwestycyjnych, a także prowadzenie odpowiednich badań i nadzoru archeologicznego w przypadkach przewidzianych przepisami.

Spośród licznych stanowisk archeologicznych na terenie powiatu wrocławskiego 126 z nich jest wpisane do rejestru zabytków (wykaz tabelaryczny w cz. 5.4.3).

5.3.3 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W powiecie wrocławskim działają muzea oraz instytucje paramuzealne (m.in. galerie, izby regionalne). W poniższej tabeli zostały wymienione placówki muzealne z terenu powiatu.

Tabela 2. Zestawienie placówek muzealnych z terenu powiatu wrocławskiego[2].

Gmina	Miejscowość	Nazwa	Charakter	Opis
Czernica	Nadolice Wielkie ul. Wrocławska 73	Muzeum Skansen Rolny Golinowscy	Prywatne muzeum/ skansen	Muzeum obejmuje ok. 4 tys. eksponatów zgromadzonych w ciągu 30 lat. Znajdują się tutaj przedmioty, odzież i sprzęty użytku domowego i rolnego z XIX i XX w. Atrakcją Skansenu są działające do dziś warsztaty ginących zawodów: rymarza, kowala, czy stolarza i pszczelarza. W gospodarstwie realizowane są programy edukacyjne, m.in. tradycyjne stolarstwo jako ginące zawody, łucznictwo i kowalstwo jako ginące zawody.
	Ratowice ul. Wrocławska 111	Izba Tradycji w Ratowicach	Społeczna izba regionalna i pamięci	Izba Tradycji w Ratowicach stanowi unikalne archiwum tożsamości kulturowej wschodniej części powiatu wrocławskiego. Zbiory gromadzone przez lata przez Towarzystwo Przyjaciół Ratowic koncentrują się na dwóch kluczowych obszarach historycznych: - Dziedzictwo Kresowe i Losy Przesiedleńców, - Kultura Materialna i Dawne Rzemiosło
Kąty Wrocławskie	Kąty Wrocławskie ul. Rynek 2	Regionalna Izba Pamięci	Izba Pamięci	Regionalna Izba Pamięci mieści się na pierwszym piętrze budynku dawnego kościoła ewangelickiego w Kątach Wrocławskich - Rynek 2. Znajduje się w niej wystawa stała: „Wspólne dziedzictwo. Od Kanth do Kątów Wrocławskich”.
Kobierzyce	Ślęza kompleks Zamek Topacz, ul. Główna 12	Muzeum Motoryzacji Topacz	Prywatne muzeum	Placówka jest prowadzona przez Towarzystwo Automobilowe Topacz, a jej siedzibą są pomieszczenia hotelu Zamek Topacz Hotel & Spa.

[2] Źródło: opracowanie własne

				W ramach muzealnej ekspozycji prezentowanych jest ok. 130 pojazdów - samochodów i motocykli
		Muzeum Techniki Filmowej	Prywatne muzeum	Wystawa stanowi unikalną, nostalgiczną podróż do fikcyjnej wrocławskiej kamienicy przy ul. Ćwiartki 3/4. Po zakończeniu emisji serialu w Polsacie, kompletna i oryginalna scenografia została w całości rozebrana w halach zdjęciowych pobliskiego studia ATM w Bielanach Wrocławskich i pieczołowicie zrekonstruowana w Topaczu.
Siechnice	Święta Katarzyna ul. Główna 82	Izba Pamięci „Terra Nostra" w Świętej Katarzynie	Samorządowa (instytucjonalna) izba pamięci i tradycji regionalnej.	Izba Pamięci „Terra Nostra" (z łac. Nasza Ziemia) powstała na początku 2026 roku jako profesjonalna przestrzeń wystawiennicza, której celem jest ochrona, badanie i popularyzacja dziedzictwa historycznego ziem tworzących współczesną gminę Siechnice. Ekspozycja opiera się na unikalnej kolekcji darów i depozytów przekazanych przez mieszkańców gminy, a jej główna oś koncentruje się na dwóch tematach: - Trudne powojenne początki - Codzienność minionych epok
Sobótka	Będkowice	Rezerwat Archeologiczny - grodzisko średniowieczne	Skansen	Rezerwat obejmuje wczesnośrednio-wieczny zespół osadniczy Ślężan, składający się z cmentarzyska kurhanowego (VIII-IX w.) i grodziska (VIII-XI w.). Znajdują się w nim również ślady osady (VIII-XIII w.) wraz z dwiema zrekonstruowanymi chatami z okrąglaków i studni. Był to ośrodek kultu pogańskiego.
	Sobótka ul. św. Jakuba 18	Muzeum Ślężańskie im. Stanisława Dunajewskiego mieści się w tzw. Domu Opata	Muzeum	Muzeum gromadzi zbiory z zakresu archeologii, przyrody oraz historii regionu (rzemiosło artystyczne, wydawnictwa), a także sztuki współczesnej. Ekspozycje stałe: - „Dawne wierzenia", - „Przyroda Masywu Ślęży", - lapidarium.
	Sobótka ul. Czysta 1	Dawna Gazownia Miejska, ob. winiarnia	Ekspozycja stała	Budynki administracyjne i produkcyjne dawnej gazowni, instalacje techniczne, zbiornik gazu.

	Rogów Sobócki ul. Wrocławska 72	Kolekcja Powozów Stefana Szymańskiego	Kolekcja prywatna	Zawiera kilkadziesiąt przedwojennych pojazdów konnych reprezentacyjnych, miejskich, wiejskich, sportowych, sanie o różnorodnych kształtach, akcesoria powozowe, lampy, uprzęże, siodła, itp.
Żórawina	Galowice ul. Leśna 5	Muzeum Powozów Galowice	Muzeum	Muzeum mieści się na terenie dawnych dóbr rodziny von Lieres und Wilkau w zabytkowym, szachulcowym spichlerzu z 1730 r. Ekspozycja: - Parter: pojazdy miejskie i reprezentacyjne, kolekcja szwajcarska, - I piętro: pojazdy wiejskie, włościańskie - II piętro: wszystko o koniu, jeździectwie, rozrywce konnej - III piętro: sala odsłuchowa, wystawiennicza, rzemiosła uczestniczące w budowie powozu

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowe formy ochrony zabytków według ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), stanowią:

1) wpis do rejestru zabytków;
2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
3) uznanie za pomnik historii;
4) utworzenie parku kulturowego;
5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze powiatu wrocławskiego nie występują parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.4.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, który zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą, jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisywania zabytków do rejestru. Wpis zabytku do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestru zabytków, określanej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem:

- ✓ księga A – zabytki nieruchome,

- ✓ księga B – zabytki ruchome,
- ✓ księga C – zabytki archeologiczne.

Zabytek nieruchomy może zostać wpisany do rejestru z urzędu lub na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpisu dokonuje właściwy Wojewódzki Konserwator Zabytków wydając decyzję administracyjną.

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo, którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W tabeli poniżej przedstawiono obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu. Łączna ich liczba wynosi 352. Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu.

Liczba zabytków wpisanych w poszczególnych gminach kształtuje się następująco:

- ✓ gmina Czernica - 12 obiektów,
- ✓ gmina Długołęka - 37 obiektów,
- ✓ gmina Jordanów Śląski - 25 obiektów,
- ✓ gmina Kąty Wrocławskie - 73 obiekty,
- ✓ gmina Kobierzyce - 50 obiektów,
- ✓ gmina Mietków - 25 obiektów,
- ✓ gmina Siechnice - 33 obiektów,
- ✓ gmina Sobótka - 70 obiektów,
- ✓ gmina Żórawina - 27 obiektów.

Tabela 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu wrocławskiego[3].

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Nr rejestru zabytków	Data wpisu
GMINA CZERNICA					
1.	Chrząstawa Wielka	Kościół par. Niepokalanego Poczęcia NMP	ul. Wrocławska 13A	A/1185/665/W	08.05.1992
2.	Chrząstawa Wielka	Cmentarz przykościelny		A/1185/665/W	08.05.1992
3.	Dobrzykowice	Kościół fil. Narodzenia NMP	ul. Wrocławska	A/1186/1785	20.08.1966
4.	Gajków	Kościół par. św. Małgorzaty	ul. Główna 52	A/1187/1248	05.03.1965
5.	Gajków	Gospoda (dom ludowy)	ul. Głowna 50	A/3795/702/W	02.03.1995
6.	Nadolice Wielkie	Kościół fil. MB Różańcowej (daw. kościół ewangelicki)	ul. Rzeczna 17	A/1188/704/W	31.03.1995
7.	Nadolice Wielkie	Zespół młyna:	ul. Rzeczna 53	A/3796/598/W	30.12.1988
8.	Nadolice Wielkie	Zbożowy młyn wodny	ul. Rzeczna 53	A/3796/598/W	30.12.1988
9.	Nadolice Wielkie	Dom mieszkalny, d. dom młynarza	ul. Rzeczna 535	A/3796/598/W	30.12.1988
10.	Nadolice Wielkie	Chlewnia	ul. Rzeczna 53	A/3796/598/W	30.12.1988
11.	Ratowice	Kościół par. św. Antoniego Padewskiego (daw. kościół ewangelicki)	ul. Wrocławska 23	A/5870	13.058.2013
12.	Wojnowice	Kościół fil. św. Wawrzyńca	ul. Głowna 26	A/1189/692/W	16.05.1994
GMINA DŁUGOŁĘKA					
1.	Borowa	Kościół par. MB Królowej Polski	ul. Lipowa 24	284/A/1-2/04	21.04.2004
2.	Borowa	Cmentarz przykościelny	ul. Lipowa 24	284/A/1-2/04	21.04.2004
3.	Borowa	Zespół pałacowo-parkowy	ul. Parkowa 10	A/3797/635/W	16.01.1990
4.	Borowa	Pałac	ul. Lipowa 34	A/3797/635/W	16.01.1990
5.	Borowa	Park pałacowy	ul. Lipowa34	A/3797/635/W	16.01.1990
6.	Brzezia Łąka	Kościół par. św. Mikołaja	ul. Kościelna 12	A/1191/1573	19.03.1966
7.	Brzezia Łąka	Plebania	ul. Kościelna 12	A/5810	20.12.2011
8.	Byków	Kościół fil. MB Różańcowej (daw. kościół ewangelicki)	ul. Wrocławska	A/1380	26.10.2009
9.	Długołęka	Kościół par. św. Michała Archanioła	ul. Wiejska 24	A/1192/1175	02.12.1964
10.	Domaszczyn	Kościół fil. Podwyższenia Krzyża Św.	ul. Wrocławska	A/1193/1574	19.03.1966
11.	Domaszczyn	Pawilon myśliwski (dom łowczego)	ul. Zamkowa 1	A/3798/648/W	25.07.1990
12.	Jaksonowice	Kościół fil. Wniebowstąpienia Pana Jezusa (daw. kościół ewangelicki)		A/1015	04.07.2007
13.	Januszkowice	Kościół par. NMP Królowej Polski (daw. kościół ewangelicki)	ul. Klonowa 3	A/1031	22.10.2007

[3] Źródło: Rejestr zabytków nieruchomych; dane na dzień 30 września 2026 r. (https://dane.gov.pl/pl/dataset/1130)

14.	Januszkowice	Dwór	ul. Brzozowa	A/3799/644/W	11.05.1990
15.	Kamień	Wozownia pałacowa		A/3800/491/W	01.07.1981
16.	Kamień	Park pałacowy		A/3800/491/W	01.07.1981
17.	Kamień	Zespół parkowy	ul. Brylantowa 5	A/3800/491/W	01.07.1981
18.	Kiełczów	Kościół par. MB Różańcowej (daw. kościół ewangelicki)	ul. Wrocławska	A/1092	17.11.2008
19.	Łozina	Kościół par. Wniebowzięcia NMP	ul. Wrocławska 1	A/1194/1204	15.12.1964
20.	Łozina	Kościół pom. MB Bolesnej (daw. kościół ewangelicki)	ul. Milicka 2	A/1195/1716	20.06.1966
21.	Pasikurowice	Kościół par. św. Józefa Oblubieńca (daw. kościół ewangelicki)	ul. Wrocławska 48	A/1037	23.01.2008
22.	Pruszowice	Dwór	ul. Parkowa 4	A/3801/647/W	28.06.1990
23.	Raków	Kaplica grobowa rodziny von Kessel (ob. pom. MB Królowej Wszechświata)		A/5978	05.10.2015
24.	Siedlec	Pałac	ul. Wrocławska 20	A/3802/639/W	16.05.1990
25.	Siedlec	Park pałacowy	ul. Wrocławska 20	A/3802/639/W	16.05.1990
26.	Stępin	Kościół fil. Narodzenia NMP	Stępin 73	A/1196/1583	19.03.1966
27.	Szczodre	Pałac	ul. Stawowa 5	A/3803/649/W	21.09.1990
28.	Szczodre	Oficyna – fragment wsch. skrzydła pałacu	ul. Stawowa 6	A/3803/649/W	21.09.1990
29.	Szczodre	Park pałacowy		A/3803/649/W	21.09.1990
30.	Szczodre	Pałacyk, ob. Dom Opieki im. A. Chmielowskiego	ul. Trzebnicka 28	A/3805/599/W	08.06.1987
31.	Szczodre	Willa, ob. szkoła podstawowa	ul. Trzebnicka 42	A/3804/638/W	11.05.1990
32.	Śliwice	Zespół pałacowy		231/A/03/1-3	30.12.2003
33.	Śliwice	Pałac	ul. Lipowa 26	231/A/03/1-3	30.12.2003
34.	Śliwice	Park pałacowy		231/A/03/1-3	30.12.2003
35.	Śliwice	Relikt fosy		231/A/03/1-3	30.12.2003
36.	Zaprężyn	Pałac	Zaprężyn 32	A/3806/643/W	23.04.1990
37.	Zaprężyn	Park pałacowy		A/5866	19.04.2013
GMINA JORDANÓW ŚLĄSKI					
1.	Dankowice	Dwór	Nr 9	A/3807/497/W	01.07.1981
2.	Glinica	Kościół św. Antoniego i Macieja		A/1223/700/W	12.12.1994
3.	Glinica	Cmentarz katolicki		A/1223/700/W	12.12.1994
4.	Glinica	Ogrodzenie z bramą		A/1223/700/W	12.12.1994
5.	Karolin	Obora		A/3810/500/W	29.07.1981
6.	Karolin	Oficyna (daw. spichlerz)		A/3810/500/W	29.07.1981
7.	Karolin	Pałac		A/3810/500/W	14.05.1981
8.	Karolin	Park pałacowy		A/3810/500/W	29.07.1981
9.	Karolin	Stajnia		A/3810/500/W	29.07.1981

10.	Karolin	Zespół pałacowy		A/3810/500/W	29.07.1981
11.	Piotrówek	Pałac		A/3809/618/W	08.11.1988
12.	Piotrówek	Park	Piotrówek 12	A/3808/707/W	26.04.1995
13.	Piotrówek	Brama		A/3808/707/W	26.04.1995
14.	Piotrówek	Stajnia i obora	Piotrówek 20	A/3808/707/W	26.04.1995
15.	Piotrówek	Budynek mieszkalny		A/3808/707/W	26.04.1995
16.	Piotrówek	Kaplica grobowa Richthofena		A/3808/707/W	26.04.1995
17.	Piotrówek	Fragment muru granicznego		A/3808/707/W	26.04.1995
18.	Piotrówek	Obora	Piotrówek 26A	A/3808/707/W	26.04.1995
19.	Piotrówek	Oficyna I		A/3808/707/W	26.04.1995
20.	Piotrówek	Oficyna II		A/3808/707/W	26.04.1995
21.	Piotrówek	Spichlerz		A/3808/707/W	26.04.1995
22.	Piotrówek	Stodoła		A/3808/707/W	26.04.1995
23.	Piotrówek	Stodoła z częścią mieszkalną		A/3808/707/W	26.04.1995
24.	Piotrówek	Zespół folwarczno-parkowy		A/3808/707/W	26.04.1995
25.	Wilczkowice	Kościół fil. św. Kazimierza		A/1224/808	07.12.1960
GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE					
1.	Bogdaszowice	Kościół fil. św. Marcina		A/1197/1649	07.05.1966
2.	Czerńczyce	Pałac		A/3811/1784	20.08.1966
3.	Czerńczyce	Park pałacowy		A/3812/363/W	24.07.1966
4.	Czerńczyce	Pawilon ogrodowy		A/3812/363/W	24.07.1966
5.	Gądów	Zespół podworski		A/3813/668/W/1-3	09.10.1992
6.	Gądów	Dwór		A/3813/668/W/1-3	09.10.1992
7.	Gądów	Spichlerz		A/3813/668/W/1-3	09.10.1992
8.	Gądów	Park dworski		A/3813/668/W/1-3	09.10.1992
9.	Gniechowice	Kościół par. św. Filomeny	ul. Kątecka 53	A/1200/203	31.05.1950
10.	Gniechowice	Pałac	ul. Wrocławska 7F	A/3814/1249	05.03.1965
11.	Gniechowice	Park pałacowy		A/3815/366/W	24.07.1976
12.	Górzyce	Dwór	ul. Krótka 13	A/3816/1787	20.08.1966
13.	Jaszkotle	Kościół par. Wniebowstąpienia Pana Jezusa		A/1198/1250	5.03.1965
14.	Kamionna	Pałac (ruina)	Kamionna 16	A/3817/1251	5.03.1965
15.	Kąty Wrocławskie	Ośrodek historyczny miasta		A/3818/447	08.12.1958
16.	Kąty Wrocławskie	Mury obronne		A/3819/1790	20.08.1966
17.	Kąty Wrocławskie	Kościół par. św. Piotra i Pawła	ul. Kościelna 2	A/1202/1048	24.01.1964
18.	Kąty Wrocławskie	Kościół ewangelicki św. Elżbiety, ob. sklep	Rynek 2	A/1203/1252	05.03.1965
19.	Kąty Wrocławskie	Cmentarz ewangelicki, ob. komunalny		A/3820/669/W/1-2	28.07.1992

20.	Kąty Wrocławskie	Zespół willowo-parkowy	ul. 1-go Maja 71	A/3821/691/W/1,2	21.04.1994
21.	Kąty Wrocławskie	Willa	ul. 1-go Maja 71	A/3821/691/W/1,2	21.04.1994
22.	Kąty Wrocławskie	Park willowy	ul. 1-go Maja 71	A/3821/691/W/1,2	21.04.1994
23.	Kąty Wrocławskie	Willa	ul. ks. Popiełuszki 10	54/A/01	09.11.2001
24.	Kąty Wrocławskie	Założenie ogrodowo-parkowe		54/A/01	09.11.2001
25.	Kąty Wrocławskie	Wieża ratuszowa	Rynek 1	A/3822/1791	20.08.1966
26.	Kębłowice	Pałac	ul. Pałacowa 4	A/3823/588/W	29.11.1985
27.	Kębłowice	Park pałacowy		A/3823/588/W	29.11.1985
28.	Kilianów	Kościół fil. Wniebowzięcia NMP		A/1204/1792	20.08.1966
29.	Krobielowice	Zamek	Krobielowice 21	A/3824/1794	20.08.1966
30.	Krobielowice	Budynek bramny		36/A/00/1-3	23.10.2000
31.	Krobielowice	Dom mieszkalny		36/A/00/1-3	23.10.2000
32.	Krobielowice	Chlewnia		36/A/00/1-3	23.10.2000
33.	Krobielowice	Zespół folwarczny	Krobielowice 21	36/A/00/1-3	23.10.2000
34.	Krobielowice	Park pałacowy		A/3825/364/W	24.07.1976
35.	Krobielowice	Mauzoleum marszałka G.L. Blüchnera von Wahlstatt		A/3826/517/W	17.02.1984
36.	Małkowice	Kościół par. św. Trójcy		A/1205/1253	05.03.1965
37.	Małkowice	Cmentarz przykościelny		A/1205/1253	05.03.1965
38.	Małkowice	Ogrodzenie	ul. Szkolna 2	A/1205/1253	05.03.1965
39.	Małkowice	Klasztor z kaplicą	ul. Klasztorna 1	A/625/1-3	27.11.2007
40.	Małkowice	Budynek mieszkalny	ul. Klasztorna 1c	A/625/1-3	27.11.2007
41.	Małkowice	Budynek gospodarczy, ob. hydrofornia	ul. Klasztorna 1c	A/625/1-3	27.11.2007
42.	Małkowice	Pałac	ul. Krótka 7a	A/1268/1-3	04.08.2009
43.	Małkowice	Zespół pałacowo-parkowy	ul. Krótka 7	A/1268/1-3	04.08.2009
44.	Małkowice	Park pałacowy		A/1268/1-3	04.08.2009
45.	Małkowice	Stajnia z częścią mieszkalną		A/1268/1-3	04.08.2009
46.	Pełcznica	Kościół par. św. Mikołaja		A/1206/1802	22.08.1966
47.	Rybnica	Pałac	Rybnica 9	A/3827/615/W	30.12.1987
48.	Sadków	Kościół fil. św. Jadwigi		A/1207/1805	22.08.1966
49.	Sadków	Pałac, ob. budynek biurowy		A/3828/1806	22.08.1966
50.	Sadków	Park pałacowy		A/3829/365/W	24.07.1976
51.	Sadowice	Pałac, ob. Dom Poprawczy	ul. Szkolna 10	A/3830/584	24.08.1959
52.	Sadowice	Park dworski		A/3831/362/W	24.07.1976
53.	Samotwór	Pałac		A/3832/1058	27.01.1964
54.	Skałka	Kościół fil. św. Marii Magdaleny		A/1208/1255	05.03.1965
55.	Smolec	Kościół par. Narodzenia NMP (daw. kościół ewangelicki)	ul. Kościelna 4	A/1209/686/W/1-2	07.07.1993
56.	Smolec	Zespół kościelny, d. ewangelicki:	ul. Kościelna 4	A/1209/686/W/1-2	07.07.1993

57.	Smolec	Mur	ul. Kościelna 4	A/1209/686/W/1-2	07.07.1993
58.	Smolec	Plebania	ul. Kościelna 4	A/1209/686/W/1-2	07.07.1993
59.	Smolec	Ruiny zamku		A/3833/523	30.12.1958
60.	Sośnica	Kościół par. Podwyższenia Krzyża Św.	Sośnica 11	A/1211/1049	1964-01-24
61.	Sośnica	Pałac	Sośnica 13	A/3834/672/W/1-3	16.01.1993
62.	Sośnica	Zespół podworski	Sośnica 7	A/3834/672/W/1-3	16.01.1993
63.	Sośnica	Folwark		A/3834/672/W/1-3	16.01.1993
64.	Sośnica	Park pałacowy		A/3834/672/W/1-3	16.01.1993
65.	Stoszyce	Pałac		A/3835/671/W	04.06.1993
66.	Stoszyce	Park w stylu romantycznym		A/3835/671/W	04.06.1993
67.	Stoszyce	Folwark		A/3835/671/W	04.06.1993
68.	Stoszyce	Zespół rezydencjonalny	Stoszyce 9	A/3835/671/W	04.06.1993
69.	Strzeganowice	Kościół fil. św. Stanisława	Strzeganowice 22	A/1220/1810	22.08.1966
70.	Wojtkowice	Kościół fil. św. Jana Nepomucena	Wojtkowice 28	A/1221/1822	22.08.1966
71.	Zabrodzie	Park pałacowy		A/3836/539/W	24.01.1985
72.	Zabrodzie	Aleja lipowa			24.01.1985
73.	Zachowice	Kościół par. Wniebowzięcia NMP	ul. Słoneczna 10	A/1222/1823	22.08.1966
GMINA KOBIERZYCE					
1.	Bielany Wrocławskie	Kościół par. św. Andrzeja	ul. Wrocławska 30	A/1250/1047	24.01.1964
2.	Bielany Wrocławskie	Dwór	ul. Wrocławska 7	A/3837/701/W	22.12.1994
3.	Bielany Wrocławskie	Spichlerz	ul. Kolejowa 6	A/3838/1782	20.08.1966
4.	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej I		A/5781/1-2	19.01.2012
5.	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej II		A/5781/1-2	19.01.2012
6.	Biskupice Podgórne	Dwór	ul. Polna 10	1783	20.08.1966
7.	Biskupice Podgórne	Pałac	ul. Polna 14	149/A/03/1-2	21.02.2003
8.	Biskupice Podgórne	Park Pałacowy	ul. Polna 14	149/A/03/1-2	21.02.2003
9.	Biskupice Podgórne	Zespół pałacowo-parkowy	ul. Polna 14	149/A/03/1-2	21.02.2003
10.	Cieszyce	Park pałacowy	ul. Kasztanowa	A/3839/546/W	31.01.1984
11.	Domasław	Budynek bramny cmentarza, ob. mieszkalny	ul. Wrocławska 34	A/1132/1-2	27.02.2011
12.	Domasław	Relikty kościoła obronnego, ob. kościół parafialny pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika	ul. Wrocławska 34b	A/1225/1786	20.08.1966
13.	Domasław	Ogrodzenie	ul. Wrocławska 34	A/1132/1-2	27.02.2011
14.	Kobierzyce	Pałac, ob. Urząd Gminy	ul. Pałacowa	A/3840/367/W	15.04.1977
15.	Kobierzyce	Park pałacowy	ul. Pałacowa	A/3840/367/W	19.10.1978
16.	Królikowice	Dwór	ul. Boczna 12	A/3842/490/W	13.03.1981
17.	Królikowice	Park dworski		A/3842/490/W	13.03.1981

18.	Krzyżowice	Zespół pałacowo-parkowy	ul. Główna 2 a-g	A/3843/499/W	29.07.1981
19.	Krzyżowice	Pałac (ob. Powiatowy Zespół Szkół Nr 1)	ul. Główna 2d	A/3843/499/W	29.07.1981
20.	Krzyżowice	Pawilon ogrodowy	ul. Główna 2d	A/3843/499/W	29.07.1981
21.	Krzyżowice	Oficyna	ul. Główna 2d	A/3843/499/W	29.07.1981
22.	Krzyżowice	Oficyna I	ul. Główna 2c	A/3843/499/W	29.07.1981
23.	Krzyżowice	Spichlerz	ul. Główna 2	A/3843/499/W	29.07.1981
24.	Krzyżowice	Park pałacowy		A/3843/499/W	18.07.1950
25.	Magnice	Kościół NSPJ (daw. kaplica z grobowcem rodziny von Rath)	ul. św. Józefa 9	A/6160	31.10.2019
26.	Magnice	Park		A/3844/243	28.07.1950
27.	Pełczyce	Park		A/3845/559/W	27.12.1984
28.	Pełczyce	Zespół folwarczny		A/3845/559/W	27.12.1984
29.	Pustków Żurawski	Pałac	ul. Parkowa 1	A/3846/390/W	04.08.1977
30.	Pustków Żurawski	Park pałacowy		A/3846/390/W	04.08.1977
31.	Racławice Wielkie	Park pałacowy		A/3847/547/W	31.01.1984
32.	Solna	Dwór (ruina)	ul. Krucza	A/3848/1809	22.08.1966
33.	Solna	Park pałacowy	ul. Krucza	A/3849/545/W	31.01.1984
34.	Szczepankowice	Park pałacowy	ul. Wrocławska	A/3850/541/W	31.01.1984
35.	Ślęza	Dwór	ul. Templariuszy 1	A/3851/702	02.06.1960
36.	Ślęza	Wieża mieszkalna	ul. Templariuszy 1	A/3851/702	02.06.1960
37.	Ślęza	Oficyna mieszkalna	ul. Templariuszy 1	A/3851/702	02.06.1960
38.	Ślęza	Park		A/3852/536/W	31.01.1984
39.	Tyniec Mały	Kościół par. Wniebowzięcia NMP		A/1226/1813	22.08.1966
40.	Tyniec nad Ślęzą	Dom Kawalerów Maltańskich, ob. dom mieszkalny	ul. Ogrodowa 1c	A/3853/1814	22.08.1966
41.	Tyniec nad Ślęzą	Kościół par. św. Michała Archanioła	ul. Kościelna 8	A/1227/503	24.08.1959
42.	Tyniec nad Ślężą	Park		A/3854/369/W	24.07.1976
43.	Wierzbice	Kościół par. Bożego Ciała i MB Częstochowskiej	ul. Lipowa	A/1228/714/W	09.08.1995
44.	Wierzbice	Cmentarz przykościelny		A/1228/714/W	09.08.1995
45.	Wierzbice	Ogrodzenie z bramą i furtą			09.08.1995
46.	Wierzbice	Pałac (ob. zakład opiekuńczo-leczniczy)	ul. Lipowa 44	A/3855/1819	22.08.1966
47.	Wierzbice	Park podworski	ul. Lipowa 44	A/3856/368/W	24.07.1976
48.	Wierzbice	Zespół kościoła parafialnego pw. Bożego Ciała i Matki Boskiej Częstochowskiej		A/1228/714/W	09.08.1995
49.	Wysoka	Folwark	ul. Lipowa	A/3857/537/W	31.01.1984
50.	Wysoka	Park pałacowy	ul. Lipowa	A/3857/537/W	31.01.1984
GMINA MIETKÓW					
1.	Borzygniew	Kościół fil. św. Barbary	ul. Szkolna 5	A/1230/1246	05.03.1965

2.	Borzygniew	Pałac		A/3892/1247	05.03.1965
3.	Domanice	Kościół fil. św. Anny	Domanice 53a	A/1231/1673	12.05.1966
4.	Domanice	Kuźnia		A/3893/1188	10.12.1964
5.	Domanice	Oficyna ze stajnią	Domanice 25a	A/3893/1188	10.12.1964
6.	Domanice	Pałac	Domanice 25	A/3893/1188	10.12.1964
7.	Domanice	Pawilon Ogrodowy	Domanice 25	A/3893/1188	10.12.1964
8.	Domanice	Stajnia ze spichlerzem		A/3893/1188	10.12.1964
9.	Domanice	Wozownia		A/3893/1188	10.12.1964
10.	Domanice	Zespół pałacowy	Domanice 25	A/3893/1188	10.12.1964
11.	Domanice	Park pałacowy		A/3894/372/W	24.07.1976
12.	Domanice	Mauzoleum rodziny von Brandenburg		A/1232/543/W	03.02.1983
13.	Maniów Mały	Pałac (ruina)		A/3895/1795	20.08.1966
14.	Maniów Mały	Park pałacowy		A/3896/371/W	24.07.1976
15.	Maniów Wielki	Kościół par. Niepokalanego Poczęcia NMP		A/1233/1796	20.08.1966
16.	Maniów Wielki	Obora dworska		A/3897/1797	22.08.1966
17.	Maniów Wielki	Stajnia dworska	ul. Sobócka 6a	A/3897/1797	22.08.1966
18.	Maniów Wielki	Spichlerz (spalony)		A/3897/1797	22.08.1966
19.	Maniów Wielki	Zabudowania gospodarcze		A/3897/1797	22.08.1966
20.	Mietków	Dwór obronny (ruina)	ul. Parkowa 3	A/3898/1798	22.08.1966
21.	Milin	Kościół par. św. Michała Archanioła		A/1234/1799	22.08.1966
22.	Milin	Pałac	ul. Chłopska 2	A/3899/1800	22.08.1966
23.	Milin	Park pałacowy		A/3900/370/W	24.07.1976
24.	Proszkowice	Pałac	ul. Szkolna 41	A/3901/624/W	03.06.1986
25.	Ujów	Kościół fil. św. Jakuba Apostoła		A/1235/1239	21.12.1964
GMINA SIECHNICE					
1.	Biestrzyków	Wieża mieszkalna	ul. Lipowa 7a	A/3915/421	01.04.1957
2.	Iwiny	wartownia	ul. Zaciszna	A/6288	24.04.2025
3.	Iwiny	schron piechoty	ul. Zaciszna	A/6288	24.04.2025
4.	Iwiny	schron piechoty		A/6288	24.04.2025
5.	Iwiny	zespół fortyfikacji - Punkt Oporu Piechoty nr 21	ul. Zaciszna	A/6288	24.04.2025
6.	Iwiny	zieleń komponowana	ul. Zaciszna	A/6288	24.04.2025
7.	Kotowice	Kościół par. Najświętszego Serca Pana Jezusa	ul. Główna 16	A/1261/733/W	24.11.1997
8.	Radwanice	Kościół par. MB Różańcowej	ul. Kościelna 8	A/1262/732/W	24.11.1997
9.	Siechnice	Centralna młynownia		A/6313/8	19.01.2026
10.	Siechnice	Chłodnia kominowa		A/6313/8	19.01.2026
11.	Siechnice	Chłodnia kominowa		A/6313/8	19.01.2026

12.	Siechnice	Maszynownia I		A/6313/8	19.01.2026
13.	Siechnice	Maszynownia II		A/6313/8	19.01.2026
14.	Siechnice	Pompownia wody zasilającej		A/6313/8	19.01.2026
15.	Siechnice	Warsztat mechaniczny		A/6313/8	19.01.2026
16.	Siechnice	Zespół budowlany elektrociepłowni Czechnica wraz z osiedlem przyzakładowym		A/6313/8	19.01.2026
17.	Sulimów	Kościół św. Franciszka z Asyżu (daw. kościół ewangalicki)		A/6321	01.04.2026
18.	Święta Katarzyna	Kościół par. św. Katarzyny Aleksandryjskiej	ul. Sienkiewicza 21	A/1263/197	1950-05-31
19.	Święta Katarzyna	Zespół klasztorno-szpitalny ss. Pasterek od Opatrzności Bożej	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
20.	Święta Katarzyna	Budynek mieszkalno-gospodarczy I	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
21.	Święta Katarzyna	Budynek mieszkalno-gospodarczy II	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
22.	Święta Katarzyna	Budynek mieszkalno-gospodarczy III	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
23.	Święta Katarzyna	Budynek mieszkalno-gospodarczy IV	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
24.	Święta Katarzyna	Budynek mieszkalno-gospodarczy V	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
25.	Święta Katarzyna	Budynek mieszkalno-gospodarczy VI	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
26.	Święta Katarzyna	Kaplica	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
27.	Święta Katarzyna	Kaplica II	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
28.	Święta Katarzyna	Klasztor z łącznikiem	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
29.	Święta Katarzyna	Obora	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
30.	Święta Katarzyna	Szpital	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	05.07.1991
31.	Trestno	Kościół fil. Niepokalanego Poczęcia NMP (daw. kościół ewangelicki)		A/1265/731/W	20.11.1997
32.	Trestno	Cmentarz z drzewostanem		A/1265/731/W	20.11.1997
33.	Żerniki Wrocławskie	Park pałacowy		A/3916/690/W	23.08.1994
GMINA SOBÓTKA					
1.	Będkowice	Dwór	ul. Strażacka 1	A/3973/700	19.05.1960
2.	Będkowice	Obora, ob. magazyn		A/3973/700	30.07.1998
3.	Będkowice	Spichlerz		A/3973/700	30.07.1998
4.	Będkowice	Stodoła I		A/3973/700	30.07.1998
5.	Będkowice	Stodoła II		A/3973/700	30.07.1998
6.	Będkowice	Założenie dworskie z folwarkiem		A/3973/700	30.07.1998
7.	Będkowice	Folwark		A/3973/700	30.07.1998
8.	Będkowice	Most nad fosą		A/3973/700	30.07.1998
9.	Będkowice	Fosa		700,567/W	30.07.1998
10.	Będkowice	Staw		700,567/W	30.07.1998
11.	Będkowice	Dawne ogrody gospodarcze i sady		700,567/W	30.07.1998

12.	Będkowice	Park		A/3974/567/W	27.12.1984
13.	Będkowice	Majdan folwarczny		A/3975	30.07.1998
14.	Księginice Małe	Kościół fil. MB Różańcowej (daw. kościół ewangelicki)		A/791	14.06.2006
15.	Księginice Małe	Otoczenie		A/791	14.06.2006
16.	Księginice Małe	Pastorówka, ob. dom mieszkalny		A/3942/591/W	18.04.1988
17.	Księginice Małe	Zespół plebanii		A/3942/591/W	18.04.1988
18.	Księginice Małe	Ogród		A/3942/591/W	18.04.1988
19.	Księginice Małe	Budynek gospodarczy I		A/3942/591/W	18.04.1988
20.	Księginice Małe	Budynek gospodarczy II		A/3942/591/W	18.04.1988
21.	Kuniów	Dwór	ul. Nasławicka 18	A/3942/683/W	05.06.1993
22.	Kuniów	Pałac	ul. Nasławicka 22	A/3942/683/W	05.06.1993
23.	Kuniów	Park pałacowy		A/3943/568/W	27.12.1984
24.	Kuniów	Zespół folwarczny		A/3942/683/W	05.06.1993
25.	Kuniów	Zespół pałacowo-parkowy		A/3942/683/W	05.06.1993
26.	Mirosławice	Pałac	ul. Kryształowicka	A/3944/1254	05.03.1964
27.	Mirosławice	Park pałacowy		A/3945/375/W	24.07.1976
28.	Nasławice	Kościół par. św. Józefa Oblubieńca		A/1000	26.03.2007
29.	Nasławice	Kościół ewang. (trwała ruina)		A/1246/1801	22.08.1966
30.	Okulice	Park dworski	ul. Dworska 2	A/3946/569/W	27.12.1984
31.	Olbrachtowice	Oficyna pałacowa	ul. Wronia 20	144/A/02	10.12.2002
32.	Olbrachtowice	Park dworski		A/3947/373/W	24.07.1976
33.	Rogów Sobócki	Kościół par. św. Jana Chrzciciela		A/1237/401/W	08.11.1977
34.	Rogów Sobócki	Mur ogrodzeniowy		A/1237/401/W	08.11.1977
35.	Rogów Sobócki	Fosa		A/6061/1-4	31.10.2017
36.	Rogów Sobócki	Kanał		A/6061/1-4	31.10.2017
37.	Rogów Sobócki	Most wschodni na fosie		A/6061/1-4	31.10.2017
38.	Rogów Sobócki	Przyczółki mostu zachodniego na fosie		A/6061/1-4	31.10.2017
39.	Rogów Sobócki	Mur strzelniczy		A/3949/374/W	24.07.1976
40.	Rogów Sobócki	Park		A/3949/374/W	24.07.1976
41.	Rogów Sobócki	Dwór – część podziemna (piwnice zamku)		A/3948/1804	22.08.1966
42.	Rogów Sobócki	Pręgierz		701	19.05.1960
43.	Sobótka	Dom	ul. Adama Mickiewicza 25	A/3954/507/W	16.01.1985
44.	Sobótka	Dom, ob. Muzeum Ślężańskie	ul. św. Jakuba 18	A/3953/331	06.11.1956
45.	Sobótka	Cmentarz przykościelny	ul. św. Jakuba 1	34/A/00/1-2	16.08.2000
46.	Sobótka	Ogrodzenie	ul. św. Jakuba 1	34/A/00/1-2	16.08.2000
47.	Sobótka	Gazownia miejska, ob. dom mieszkalno-usługowy	ul. Czysta 1	A/6140	09.05.2019
48.	Sobótka	Kościół fil. Nawiedzenia NMP		A/1634/1-2	10.03.2010

49.	Sobótka	Ogrodzenie z murem oporowym		A/1634/1-2	10.03.2010
50.	Sobótka	Otoczenie		A/1634/1-2	10.03.2010
51.	Sobótka	Klasztor Augustianów, ob. rezydencja		A/3951/485	10.05.1958
52.	Sobótka	kościół par. św. Jakuba	ul. św. Jakuba 1	A/1238/30	28.11.1947
53.	Sobótka	Kościół fil. św. Anny		A/1240/31	28.11.1947
54.	Sobótka	ośrodek historyczny miasta		A/3950/449	08.12.1958
55.	Sobótka	Zespół parkowo-rezydencjonalny	ul. Zamkowa	A/3952/681/W	06.05.1993
56.	Sobótka	Park		A/3952/681/W	06.05.1993
57.	Sobótka	Plebania	ul. św. Jakuba 10	A/1239/1808	22.08.1966
58.	Sobótka	Ratusz	Rynek	A/3955/1807	22.08.1966
59.	Sobótka	Schronisko górskie im. R. Zmorskiego		A/5281/593/W	09.06.1988
60,	Stary Zamek	Kościół par. św. Stanisława Biskupa i Męczennika		A/1236/1050	24.01.1964
61.	Stary Zamek	Park		A/3956/570/W	27.12.1984
62.	Strzegomiany	Spichlerz, ob. dom mieszkalny		A/3957/1811	22.08.1966
63.	Sulistrowice	Kościół par. Najświętszego Serca Pana Jezusa		A/5081	15.04.2011
64.	Sulistrowiczki	Park krajobrazowy „Wenecja" z małą architekturą		A/3958/571/W	27.12.1984
65.	Sulistrowiczki	Otoczenie parku krajobrazowego „Wenecja"		302/A/04	28.05.2004
66.	Świątniki	Kościół fil. MB Bolesnej (daw. kościół dworski)		A/798	03.07.2006
67.	Świątniki	Pałac, ob. szkoła	ul. Parkowa 6	A/3959/552/W	16.03.1984
68.	Świątniki	Park pałacowy		A/3960/572/W	27.12.1984
69.	Wojnarowice	Kościół fil. Wniebowzięcia NMP	ul. Główna 13	A/1244/1821	22.08.1966
70.	Wojnarowice	Park dworski		A/3961/573/W	27.12.1984
GMINA ŻÓRAWINA					
1.	Bogunów	Park dworski		A/3964/376/W	24.07.1976
2.	Galowice	Park pałacowy	ul. Leśna 2	A/3966/377/W	24.07.1976
3.	Galowice	Zespół pałacowy	ul. Leśna 1	A/3965/382/W	02.12.1976
4.	Galowice	Pałac	ul. Leśna 2	A/3965/382/W	02.12.1976
5.	Galowice	Brama wjazdowa	ul. Leśna 1	A/3965/382/W	02.12.1976
6.	Galowice	Spichlerz	ul. Leśna 5	A/3965/382/W	02.12.1976
7.	Jaksonów	Kościół fil. Podwyższenia Krzyża Św.		1788	20.08.1960
8.	Komorowice	Park dworski		A/3968/380/W	24.07.1976
9.	Komorowice	Pałac		A/3967/1793	20.08.1966
10.	Pasterzyce	Park dworski		A/3969/378/W	24.07.1976
11.	Przecławice	Kościół par. św. Katarzyny		A/1247/1803	22.08.1966
12.	Turów	Kościół par. Narodzenia NMP		A/1248/1812	22.08.1966
13.	Węgry	Dwór, ob. szkoła	ul. Szkolna 2	A/3970/1817	22.08.1966

14.	Węgry	Kościół par. św. Jadwigi		A/1249/1816	22.08.1966
15.	Wilczków	Kościół ewangelicki		1051	22.08.1966
16.	Wilczków	Kościół fil. Wniebowzięcia NMP		A/1251/1051	24.01.1964
17.	Żerniki Wielkie	Pałac	ul. Młynarska 1	A/1259/1-2	15.07.2009
18.	Żerniki Wielkie	Park pałacowy	ul. Młynarska 1	A/1259/1-2	15.07.2009
19.	Żórawina	Pozostałości cmentarza		A/1020	17.08.2007
20.	Żórawina	Pozostałości dworu		A/1020	17.08.2007
21.	Żórawina	Kościół par. św. Trójcy		A/1252/88	29.03.1949
22.	Żórawina	Park dworski		A/3971/379/W	24.07.1976
23.	Żórawina	Otoczenie		A/1020	17.08.2007
24.	Żórawina	Otoczenie		A/6287	18.12.2024
25.	Żórawina	Ruina pawilonu parkowego		A/3971/379/W	24.07.1976
26.	Żórawina	Pozostałości fortyfikacji ziemnych		A/1020	17.08.2007
27.	Żórawina	Willa, ob. Urząd Gminy	ul. Kolejowa 6	A/3972/689/W	20.04.1994

5.4.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych na terenie powiatu wrocławskiego

Zgodnie z art. 3 pkt. 1 i 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2 ww. ustawy, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

b) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

c) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

d) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. *o bibliotekac*h (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),

e) instrumentami muzycznymi,

f) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

g) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Tabela 4. Zabytki ruchome powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków[4].

Miejscowość	Lokalizacja	Obiekt	Rejestr Zabytków
GMINA CZERNICA			
Chrząstawa Wielka	Kościół paraf. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	Elementy wyposażenia kościoła i pomniki nagrobne na cmentarzu	**B/2504/1-35** 23.02.2016 r.
Dobrzykowice	Kościół pw. Narodzenia NMP	Elementy wyposażenia	**37/B/00/1-43** 08.01.2001 r.
Gajków	Kościół paraf. św. Małgorzaty	Elementy wyposażenia	**B/1817/1-39** 16.07.2007 r.
Nadolice Wielkie	Kościół fil. pw. NMP Różańcowej	Elementy wyposażenia	**B/2505/1-13** 23.02.2016 r.
Ratowice	Przy budynku młyna – wł. prywatna	Lokomobila samojezdna	**429/721** 25.11.1997 r.
Ratowice	Kościół paraf. pw. św. Antoniego Padewskiego	Zegar wieżowy	**B/2108** 14.06.2010 r.
Ratowice	ul. Polna	Rzeźba św. Jana Nepomucena	**B/2160** 08.08.2011 r.
Wojnowice	Kościół fil. pw. św. Wawrzyńca	Elementy wyposażenia	**428/727/1-18** 13.01.1998 r.

[4] Informacje na podstawie Gminnych Programów opieki nad zabytkami oraz danych do poprzedniej edycji Programu uzyskanych od Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

Wojnowice	Przy wejściu na cmentarz	Krzyż pokutny	**427/439** 06.01.1982 r.
GMINA DŁUGOŁĘKA			
Brzezia Łąka	Kościół pw. św. Mikołaja	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny, kapliczki, rzeźby Madonny i św. Jana Nepomucena	**434/390/1-41** 15.09.1978 r. 20.12.2004 r.
Brzezia Łąka	ul. Młyńska	Rzeźba Matki Boskiej Zwycięskiej	**B/2885** 08.07.2024
Byków	Kościół fil.MB Różańcowej	Elementy wyposażenia: Ołtarz, Ambona, Empory i strop, Świecznik	**430/290/1;** **431/291/1;** **432/292/1;** **433/293/1** 28.12.1976 r.
Długołęka	Kościół pw. Michała Archanioła	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny, kapliczka (przed kościołem)	**436/395/1-23** 30.09.1978 r.
Domaszczyn	Kościół pw. Podwyższenia Krzyża	Elementy wyposażenia	**435/394/1-18** 30.10.1978 r.
Jaksonowice	Kościół fil. pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	Dzwon	**442/629** 14.09.1993 r.
		Organy	**B/2848** 19.09.2023 r.
		Elementy wyposażenia	**B/2224/1-9** 14.08.2012 r.
Januszkowice	Kościół paraf. pw. NMP Królowej Polski	Żeliwna chrzcielnica – odlew huty w Gliwicach	**B/2223** 14.08.2012 r.
		Elementy wyposażenia	**B/2687/1-8** 23.04.2019 r.
Kiełczów	Kościół par. pw. MB Różańcowej	Elementy wyposażenia	**B/2221/1-9** 10.08.2012 r.
Łozina	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia	**438/393/1-15;** 30.09.1978 r.
		Ambona, konfesjonał, świeczniki	**439/398/B/1-3** 30.09.1978 r.
		Rzeźba św. Jan Nepomucen z 1727 r. przy kościele dz. nr 147	**B/2206** 09.03.2012 r.
		Tabernakulum z nadbudową ołtarza	**B/2683** 02.04.2019 r.
Łozina	Kościół pom. pw. MB Bolesnej	Elementy wyposażenia	**437/392/1-4** 09.1978 r.
		Organy ok. 1815 r. Beniamin Muller	**1051/B/04** 20.12.2004 r.
Łozina	Cmentarz przykościelny	Grobowiec rodziny Strachwitz	**440/557** 12.07.1989 r.
Mirków	Kościół paraf. pw. św. Brata Alberta	Obraz „Ukrzyżowanie” i Stacje Drogi Krzyżowej	**B/1887/1-2** 07.12.2007 r.
Pasikurowice	Kościół fil. pw. św. Józefa Oblubieńca	Elementy wyposażenia – ambona, prospekt z organami, krucyfiks	**B/1886/1-3** 06.12.2007 r.
Stępin	Kościół fil. pw. Narodzenia NMP	Elementy wyposażenia	**B/2014/1-5** 18.05.2009 r.
		Neogotycka chrzcielnica	**B/2618** 27.02.2018 r.
Węgrów	Kaplica grobowa	Płyta nagrobna Magdaleny von Langenau	**441/613** 06.05.1993 r.
GMINA JORDANÓW ŚLĄSKI			
Glinica	Kościół fil. pw. św. Antoniego i Macieja	Elementy wyposażenia	**B/1854/1-16** 27.09.2007 r.

Glinica	- przy nr 18 - wejście na cmentarz	Krzyże pokutne	**B/1854/1-16** 27.09.2007 r.
Glinica	Na rozwidleniu dróg	Kapliczka słupowa	**B/1854/1-16** 27.09.2007 r.
Jordanów Śląski	Kościół paraf. pw. św. Stanisława Biskupai Męczennika	Ołtarz główny	**1215/B/05** 22.07.2005 r.
		Elementy wyposażenia	**B/1853/1-13** 27.09.2007 r.
GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE			
Bogdaszowice	Kościół fil. pw. św. Michała Archanioła	Elementy wystroju i wyposażenia, brama cmentarna	**444/140/1-3; 445/141/1-3; 446/142/1-5; 447/143/1-3; 448/144/1-2; 449/145/1-5; 450/146; 451/147** 05.1975 r.
Gniechowice	Kościół paraf. pw. św. Filomeny	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**395/B/03/1-8** 30.06.2003 r.
Jaszkotle	Kościół paraf. pw. Wniebowstąpienia	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**1052/B/04/1-32** 20.12.2004 r.
Kamionna	Pałac	Elementy wyposażenia, detal rchitektoniczny	**B/2340** 14.10.2013 r.
Kamionna	Centrum wsi	Figura św. Jana Nepomucena	**106/B/02** 10.07.2002 r.
Kąty Wrocławskie	Kościół paraf. pw. św. Piotra i Pawła	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny Rzeźba św. Jana Nepomucena	**363/B/03/1-24** 10.06.2003 r. **B/2477** 16.11.2015 r.
Kąty Wrocławskie	Cmentarz poewangelicki przy ul. Mireckiego	Pomnik nagrobny rodziny Wichelhaus z Sośnicy	**A/3820/669/W/1-2** 20.07.1992 r.
Kąty Wrocławskie	Na pn. od domu nr 31, ul. Nowowiejska	Krzyże pokutne	**454/408/1-5** 07.01.1982 r.
Kilianów	Kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia	**362/B/03/1-12** 10.06.2003 r. **B/2183/1-22** 9.11.2011 r.
Krzeptów	Dz. Nr 111/41	Dwa krzyże pokutne – przedłużenie ul. Żwirki i Wigury – przeniesione z Wrocławia	**956/730/1-2** 7.02.2001 r.
Małkowice	Kościół paraf. pw. św. Trójcy	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny, brama cmentarna	**453/590/1-45** 28.04.1992 r.
Małkowice	ul. Główna (dz. nr 113)	Pomnik z rzeźbą św. Jana Nepomucena	**B/2467** 24.09.2015 r.
Małkowice	ul. Główna (dz. 31)	Pomnik z rzeźbą św. Antoniego Padewskiego	**B/2533** 10.10.2016 r.
Nowa Wieś Kącka	Kościół fil. pw. św. Szymona I Judy Tadeusza	Elementy wyposażenia	**B/1959/1-44** 15.10.2008 r.
Nowa Wieś Kącka	Wsch. część wsi	Krzyż pokutny	**455/540** 30.07.1985 **r.**
Pełcznica	Kościół paraf. pw. św. Mikołaja	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**454/408/1-5** 07.01.1982 r. **361/B/03/1-20** 10.06.2003 r.
Pełcznica	- próg domu nr 26, - po pd. stronie drogi do Kątów Wrocławskich - przy domu nr 63	- krzyże pokutne, - krzyże przydrożne - rzeźba „Ukrzyżowanie”	**454/408/1-5** 7.01.1982 r.

Sadków	Kościół fil. pw. św. Jadwigi	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**460/715/1-14** 19.06.1996 r.
Skałka	Kościół fil. pw. św. Marii Magdaleny	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**360/B/03/1-19** 10.06.2003 r.
Skałka	Figura „Św. Jan Nepomucen" przy drodze Wrocław-Jawor	Figura „Św. Jan Nepomucen"	**452/542** 18.05.1988 r.
Sośnica	Kościół paraf. pw. Podwyższenia Krzyża Św.	Elementy wyposażenia	**456/420/1-37 457/421/1-6;** 17.12.1980 r.
Sośnica	Cmentarz przykościelny	Rzeźba na bramce muru cmentarnego, krzyż cmentarny	**456/420/1-37; 457/421/1-6; 458/422/1-10** 12.12.1980 r.
Wojtkowice	Kościół fil. pw. św. Jana Nepomucena	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**423/B/03/1-13** 25.07.2003 r.
Zachowice	Kościół paraf. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia	**B/2293/1-25** 24.06.2013 r.
Zachowice	Cmentarz przykościelny	Płyty grobowe w murze cmentarnym, nagrobek	**459/633/1-11** 17.12.1993 r.
GMINA KOBIERZYCE			
Bielany Wrocławskie	Kościół pw. św. Andrzeja	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**463/400/1-22** 02.1979r.
Bielany Wrocławskie	Dwór, ul. Wrocławska 7	Polichromowany strop belkowy	**B/2437** 10.12.2014 r.
Damianowice	Rozwidlenie dróg w pn. części wsi	Krzyż pokutny	**461/538** 30.07.1985 r.
Kobierzyce	Pałac	Tablica inskrypcyjna na elewacji pd. poświęcona Carlowi vom Rath	**B/2337** 09.10.2013 r.
Tyniec Mały	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia i wystroju	**B/1980/1-25** 29.12.2008 r.
Tyniec Mały	Przed kościołem	Kapliczka pokutna	**464/545** 31.07.1985 r.
Tyniec nad Ślęzą	Kościół paraf. pw. św. Michała Archanioła	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**319/B/03/1-31** 4.04.2003 r.
		Pomnik z rzeźbą św. Jana Nepomucena	**B/2440** 15.12.2014 r.
		Sześć wczesnogotyckich służek ze zdobionymi kapitelami	**B/2566** 27.03.2017 r.
		Prospekt organowy z instrumentem muzycznym	**B/2638/1-2** 12.07.2018 r.
Wierzbice	Kościół paraf. pw. Bożego Ciała	Elementy wyposażenia	**321/B/03/1-22** 9.04.2003 r.
Wierzbice	Pałac, ob. Zakład opiekuńczo-leczniczy	Dwa barokowe kartusze i portal	**B/2332/1-3** 10.09.2013 r.
Wysoka	ul. Malinowa 2	Rzeźba lwa z nieistniejącego pałacu Schottlaenderów	**1318/B/06** 12.01.2006 r.
GMINA MIETKÓW			
Borzygniew	Kościół fil. pw. św. Barbary	Elementy wyposażenia i wystroju	**B/2120/1-54** 9.09.2010 r.
		4 epitafia wmurowane w elewację pd. kościoła	**B/2630/1-4** 24.04.2018 r.
Domanice	Kościół fil. pw. św. Anny	Dwa obrazy XVII-wieczne z retabulum ołtarza bocznego pn.	**B/2222/1-2** 13.08.2012 r.
		Pozostałe elementy wystroju i wyposażenia	**B/2285/1-45** 22.04.2013 r.
Domanice	Pałac	Elementy wystroju i wyposażenia	**B/2287/1-29** 20.05.2013 r.

		Dekoracje malarskie odkryte w dwóch salach	**B/2593/1-2** 26.10.2017 r.
		Eklektyczny piec kaflowy z herbami z głowami lwów /1. piętro/	**B/2652** 26.09.2018 r.
Maniów Wielki	Kościół paraf. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	Elementy wystroju i wyposażenia	**B/2131/1-52** 25.11.2010 r.
Maniów Wielki	Figura św. Jana Nepomucena, przy nr 13	Figura „Św. Jan Nepomucen"	**465/533** 29.07.1985 r.
Milin	Kościół fil. pw. św. Michała Archanioła	Elementy wystroju i wyposażenia oraz rzeźby św. Jana Nepomucena i Piety	**B/2185/1-54** 14.11.2011 r.
Proszkowice	Pd. część wsi	Krzyże pokutne	**466/541** 31.07.1985 r.
Stróża	Kościół fil. pw. św. Jana Chrzciciela	Elementy wyposażenia	**B/1825/1-20** 31.08.2007 r.
Ujów	Kościół fil. pw. św. Jakuba	Elementy wystroju i wyposażenia	**B/1842/1-30** 10.09.2007 r.
Wawrzeńczyce	Kościół paraf. pw. św. Wawrzyńca	Elementy wyposażenia	**B/1818/1-23** 19.07.2007 r.
GMINA SIECHNICE			
Groblice	Na pd. od wsi	Krzyż pokutny	**498/442** 22.01.1982 r.
Mokry Dwór	Przy dawnym pałacu (pałac spłonął w 1945 r. i ostatecznie został rozebrany w latach 70. XX w.)	Rzeźba św. Małgorzaty w kapliczce	**B/2737/388** 19.04.1978 r.
Siechnice	Na cmentarzu przy ul. Prawocińskiej	Krzyż pokutny	**497/410** 10.03.1982 r.
Sulimów	Kościół fil. pw. św. Franciszka z Asyżu	Elementy wyposażenia	**B/2547/1-5** 6.12.2016 r.
Święta Katarzyna	Kościół paraf. pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej	Elementy wyposażenia: barokowa rzeźba św. Katarzyny na bramie głównej, kapliczka z ok. 1500 r. na koronie muru cmentarnego (kapliczka przy wejściu do kościoła na kamiennej kolumnie), fragmenty dwóch płyt nagrobnych z pocz. XVI w.	**B/2454/1-22** 27.05.2015 r.
Święta Katarzyna	Klasztor Sióstr Pasterek	Elementy wyposażenia kaplic Sióstr Pasterek	**324/B/03/1-15** 23.04.2003 r..
Święta Katarzyna	Piec kaflowy ul. Główna 108/4	Piec kaflowy	**499/556** 11.05.1989 r.
Trestno	Kościół fil. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**500/621** 14.06.1993 r.; **501/719/1-2** 25.05.1997 r.
		Zegar wieżowy 1934 r. w kościele	**B/2038** 08.07.2009 r.
		Zegar słoneczny 1771 r.	**B/2044** 27.07.2009 r.
GMINA SOBÓTKA			
Będkowice	Dwór	Elementy wyposażenia i wystroju, piece, strop	**91/B/01/1-3** z 16.11.2001 r.
		Portal główny, kominek, wystrój 4 pomieszczeń	**B/2408/1-6** 10.10.2014 r.

Garncarsko	Przy nr 13	Kapliczka pokutna	**477/412/1-7** 06.02.1982 r.
Księginice Małe	Kościół fil. pw. MB Różańcowej	Elementy wystroju i wyposażenia	**B/1631/1-37** 06.12.2006 r.
Nasławice	ul. Komuny Paryskiej /dz. nr37/	Rzeźba św. Jana Nepomucena wraz z cokołem w centrum wsi	**B/2758** 18.01.2021 r.
Rogów Sobócki	Kościół paraf. pw. św. Jana Chrzciciela	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**495/723/1-8** 25.11.1997 r.
Rogów Sobócki	Mur cmentarza	Krzyże pokutne	**477/412/1-7** 06.02.1982 r.
Rogów Sobócki	Przy nr 51	Pręgierz	**479/543** 31.07.1985 r.
Sobótka	Kościół paraf. pw. św. Jakuba	Elementy wyposażenia	**467/294/1; 468/295/1-8; 469/296/1-2; 470/297/1; 471/298/1-2; 472/299/1-2; 473/300/1-7; 474/301/1-5; 475/302/1-2; 476/303/1-8** 17.12.1976 r.
Sobótka	Plebania kościoła paraf.	Portal, kamień graniczny w ogrodzie	**477/412/1-7** 06.02.1982 r.
Sobótka	Kościół pom. pw. św. Anny	Elementy wyposażenia	**99/B/02/1-13** 26.02.2002 r.
		Romańska rzeźba lwa przy kościele	**B/2175** 28.09.2011 r.
		Rzeźba „Grzyb”	**141/456/Arch/1969** 03.06.1969 r.
Sobótka	Brama między kamienicami Rynek 10, 11	Rzeźba św. Jakub Starszy	**B/2186** 16.11.2011 r.
Sobótka	Ul. M. Skłodowskiej-Curie dz. nr 4	Kapliczka słupowa z obrazem „Chrystus w Ogrójcu”	**B/2181** 07.11.2011 r.
Sobótka	Przy drodze do Schroniska Dolnego	Rzeźba „Mnich”	**140/454/Arch/1969** 03.06.1969 r.
Sobótka	Przed kościołem pw. św. Jakuba/dz. nr 70/	Kolumna maryjna z 1720 r. z rzeźbą Matki Boskiej z XIX w.	**B/2448** 11.02.2015 r.
Sobótka - Górka	Zespół pałacowo-klasztorny (d. probostwo augustianów)	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny, rzeźby przed bramą	**480/703/1-13** 31.07.95 r.
Sobótka - Strzeblów	Przy domu nr 28	Krzyż pokutny	**477/412/1-7** 22.01.1982 r.
Stary Zamek	Kościół paraf. pw. św. Stanisława	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**481/148/1-2; 482/149/1-5; 483/153; 484/154; 485/155;486/156; 487/157; 488/158/1-4; 489/159/1-5; 490/160; 491/161; 492/162/1-3; 493/163/1-; 494/164** z1975 r.
Stary Zamek	We wsi przy drodze	Krzyż pokutny	**478/165**

			11.08.1975 r.
Sulistrowice	Kościół paraf. pw. Najśw. Serca Pana Jezusa	Elementy wyposażenia	**B/2156/1-7** 27.07.2011 r.
Świątniki	Kościół fil. pw. MB Bolesnej	Elementy wystrojui wyposażenia	**B/1632/1-26** 06.12.2006 r.
Wojnarowice	Kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**496/725/1-8** 28.11.1975 r.
Wojnarowice	Mur kościelny	Krzyż pokutny	**46/B/01** 07.02.2001 r.
GMINA ŻÓRAWINA			
Bogunów	Przy nr 18	Krzyż pokutny	**502/452** 09.02.1982 r.
Galowice	Muzeum Powozów w d. spichlerzu	Dwa pojazdy konne omnibus (1890-1900 r.) i karawan pogrzebowy (1900 r.)	**B/2455/1-2** 03.06.2015 r.
Jaksonów	Kościół paraf. pw. Podwyższenia Krzyża	Elementy wystroju i wyposażenia	**B/2053/1-7** 07.10.2009 r.; **B/2165/1-20** 19.08.2011 r.
		Prospekt organowy	**B/2129** 27.10.2010 r.
Jaksonów	Przy schodach wiodących do kościoła	Krzyż pokutny	**506/456** 09.02.1982 r.
Milejowice	Kościół fil. pw. MB Królowej Polski	Elementy wyposażenia	**B/1913/1-9** 25.02.2008 r.
Nowojowice	We wsi przy drodze do Wrocławia	Krzyż pokutny	**503/453** 09.02.1982 r.
Przecławice	Kościół fil. pw. św. Katarzyny	Elementy wyposażenia	**B/2055/1-5** 07.10.2009 r.
Przecławice	Przy wejściu do kościoła	Krzyże pokutne	**508/459/1-3** 10.02.1982
Turów	Kościół fil. pw. Narodzenia MB	Elementy wyposażenia	**573/B/04/1-21** 06.04.2004 r.;
		Detal architektoniczny	**1149/B/05/1-15** 08.02.2005 r.
Węgry	Kościół paraf. pw. św. Jadwigi	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	**1053/B/04/1-18** 20.12.2004 r.
Węgry	Figura „Św. Jan Nepomucen”	Figura „Św. Jan Nepomucen”	**509/458/1-4** 09.02.1982r.
Węgry	- we wsi na boisku szkolnym - przy wejściu na cmentarz	Krzyże pokutne	**504/454; 509/458/1-4** 09.02.82r.
Wilczków	Kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wystroju i wyposażenia	**B/2054/1-8** 07.10.2009 r.
Wilczków	- na pd. od kościoła - narożnik muru cmentarnego	Krzyże pokutne	**505/455; 507/457** 09.02.82 r.
Żórawina	Kościół paraf. pw. św. Józefa Oblubieńca	Elementy wyposażenia i wystroju	**B/1912/1-23** 25.02.2008 r.
Żórawina	Plebania kościoła paraf.	14 rycin miedziorytniczych ze Stacjami Drogi Krzyżowej	**B/1951/1-14** 03.09.2008 r.
Żórawina	Kościół pom. pw. Trójcy Świętej	Elementy wyposażenia i wystroju	**B/1914/1-102** 05.03.2008 r.

Na katalog zabytków ruchomych objętych ochroną prawną w powiecie wrocławskim składają się głównie zespoły zabytkowych wyposażeń lokalnych kościołów: ołtarze, obrazy,

paramenty. Wyposażenie wnętrz licznych dworów, pałaców i zamków w zasadzie w całości się rozproszyło, w wyniku wojen, grabieży, pożarów i wywozów w różnych okresach historii.

Do interesujących zabytków ruchomych na terenie powiatu należą m.in. kultowe rzeźby w okolicy góry Ślęży. Rzeźby powstały prawdopodobnie około 2000-4000 r. p.n.e. Ich powstanie wiąże się z ludnością kultury łużyckiej lub celtyckiej, która niegdyś zamieszkiwała te tereny. Wszystkie rzeźby kultowe na Ślęży łączy wykonanie z podobnego rodzaju kamienia (granitu ślężańskiego) oraz oznaczenie znakiem solarnego, ukośnego krzyża. Miejsca, w których odkryto ślężańskie rzeźby, mogą wskazywać, że znalazły się tam w wyniku późniejszych przesunięć. Starożytne rzeźby mogły stać się charakterystycznymi punktami granicznymi, gdy podzielono Masyw Ślęży na część książęcą i klasztorną na początku XIII w.

- „**Niedźwiedź**", rzeźba została odkryta przy drodze w okolicy Strzegomian, prawdopodobnie nie była to pierwotna lokalizacja posągu. Możliwe, że znajdował się w jednym ze świętych kręgów na Ślęży. W czasach nowożytnych była znana co najmniej od XVIII w., leżała wówczas na boku. Rzeźba stała się bardziej znana od 1853 r., kiedy to została już ustawiona pionowo. W 1903 r. posąg przeniesiono na szczyt Ślęży, początkowo w okolice nowego schroniska, następnie w pobliże kościoła Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, gdzie stoi pod jaworem. Na brzuchu ma znak ukośnego krzyża.
- „**Panna z rybą**", rzeźba przedstawiająca dosyć schematycznie figurę ludzką, przypuszczalnie mężczyznę, która trzyma oburącz na piersi dużą rybę. Zwierzę, prawdopodobnie pstrąg lub łosoś, jest ułożone pionowo, pyskiem do góry i mierzy około 1,4 m. Posągowi brak głowy i szyi, prawego ramienia oraz pokaźnej części nóg. Na rybie wyryto głęboko niecałkowicie regularny znak krzyża, jest on prawdopodobnie wtórny i mógł zostać naniesiony po chrystianizacji, prawdopodobnie w 1209 r. Posąg znajduje się pod szczytem Ślęży, na wysokości około ok. 495 m n.p.m., przy szlaku turystycznym, w zadaszonej wiacie razem z rzeźbą „niedźwiedź".
- „**Niedźwiedź**", z utrąconymi przednimi łapami znajduje się obok postaci z rybą. Ślad ukośnego krzyża wyryty na grzbiecie rzeźby.
- „**Grzyb**" lub tułów mnicha**,** fragment kamiennej rzeźby stojącej przy wschodniej ścianie Sanktuarium Św. Anny w Sobótce. Najprawdopodobniej jest to dolna część postaci człowieka w długiej szacie. Wyraźnie widoczny znak ukośnego krzyża.
- „**Mnich**", kamienna rzeźba o kształcie przypominającym kręgiel lub wysmukłego naczynia. W miejscach niewidocznych, na podstawie bazy i na głowicy, znajdują się znaki ukośnego krzyża. Znajduje się przy ul. Armii Krajowej w Sobótce prowadzącej do Domu Wycieczkowego „Pod Wieżycą".
- „**Kolumna Sobótczańska**" (bez symboli znaku ukośnego krzyża), w Muzeum Ślężańskim.

5.4.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków z terenu powiatu wrocławskiego

Poniższa tabela przedstawia zestawienie stanowisk archeologicznych z terenu powiatu wrocławskiego wpisanych do rejestru zabytków.

Tabela 5. Stanowiska archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków[5].

L.p.	Miejscowość	Nr rejestru	Data wpisu	Stanowisko (funkcja), chronologia	Obszar AZP	Nr stanowisk
GMINA CZERNICA						
1.	Czernica	90/Arch	22.01.1965	Grodzisko; średniowiecze	81-30	48
2.	Gajków	230/Arch	16.05.1966	Grodzisko; średniowiecze	81-30	12
GMINA DŁUGOŁĘKA						
1.	Oleśniczka	269/Arch	08.04.1967	Cmentarzysko; epoka brązu	79-31	40
2.	Siedlec	1298/733/Arch	05.05.1993	Funkcja osadnicza; epoka brązu	77-29	37
3.	Szczodre	40/Arch	07.09.1964	Grodzisko; średniowiecze	77-30	54
4.	Szczodre	225/Arch	13.01.1958	Grodzisko; średniowiecze	78-30	5
5.	Szczodre	281/Arch	24.04.1967	Grób; epoka brązu	78-30	8
GMINA JORDANÓW ŚLĄSKI						
1.	Dankowice	1258/693/Arch	10.12.1992	Osada; średniowiecze	84-27	144
2.	Dankowice	1257/692/Arch	7.12.1992	Osada; średniowiecze	85-27	36
3.	Jezierzyce Wielkie	766/Arch/74	20.12.1974	Osada; epoka żelaza	86-27	295
4.	Jezierzyce Wielkie	766/Arch/74	20.12.1974	Osada;	86-27	288
5.	Jordanów Śląski	768/Arch/74	20.12.1974	Osada; epoka brązu	85-27	29
6.	Karolin	301/Arch	09.11.1967	Osada; epoka kamienia	85-26	34
7.	Piotrówek	248/Arch	22.12.1966	Grodzisko; średniowiecze	85-26	
8.	Popowice	771/Arch/74	20.12.1974	Osada; epoka żelaza	85-27	
9.	Pożarzyce	772/Arch/74	20.12.1974	Osada; epoka brązu	86-27	187
10.	Pożarzyce	773/Arch/74	20.12.1974	Osada; epoka żelaza	86-27	188
11.	Pożarzyce	774/Arch/74	20.12.1974	Osada; epoka brązu	86-27	189
12.	Pożarzyce	1259/694/Arch	10.12.1992	Osada; średniowiecze	86-27	190
13.	Tomice	68/474/Arch/69	30.12.1969	Cmentarzysko, epoka żelaza	85-26	5
14.	Tomice	250/Arch	16.11.1966	Osada; średniowiecze	85-26	26
15.	Tomice	251/Arch	16.11.1966	Osada; epoka kamienia	85-26	28

[5] źródło: Rejestr zabytków archeologicznych; dane na dzień 30 września 2026 r. (https://dane.gov.pl/pl/dataset/210)

GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE						
1.	Kąty Wrocławskie	64/Arch	29.09.1964	Grodzisko; średniowiecze	81-26	15
2.	Kąty Wrocławskie	7/Arch/2000	19.06.2000	Relikty architektury; średniowiecze	81-26	19
3.	Gądów	16/Arch/2003	17.03.2003	Grodzisko; średniowiecze	81-27	12
4.	Gniechowice	167/Arch	06.12.1965	Grodzisko; średniowiecze	82-26	12
5.	Gniechowice	1064/532/83	31.08.1983	Osada; epoka kamienia	82-26	11
6.	Gniechowice	1061/529/83	22.08.1983	Osada; epoka kamienia	82-26	19
7.	Gniechowice	1062/531/83	31.08.1983	Osada; epoka brązu	82-26	22
8.	Gniechowice	1063/531/80	17.08.1983	Osada; epoka brązu	82-26	27
9.	Kamionna	1057/525/Arch/83	17.08.1983	Osada; epoka żelaza	82-26	39
10.	Krobielowice	1058/526/Arch/83	22.08.1983	Osada; epoka brązu	82-26	24
11.	Krzeptów	1273/708/Arch	08.01.1993	Osada; epoka brązu	80-27	44
12.	Małkowice	Arch/1180/615/87	17.03.1987	Osada; epoka kamienia	80-26	35
13.	Małkowice	Arch/1181/616/87	17.03.1987	Osada; epoka brązu	80-26	41
14.	Małkowice	Arch/1183/618/87	17.03.1987	Osada; epoka brązu	80-26	42
15.	Nowa Wieś Kącka	Arch/1108/543/84	07.11.1984	Osada; średniowiecze	82-25	22
16.	Romnów	Arch/1182/617/87	17.03.1987	Osada; epoka kamienia	80-26	50
17.	Sadków	1274/709/Arch	08.01.1993	Funkcja osadnicza; epoka żelaza	81-26	14
18.	Sadkówek	260/Arch/2005	07.02.2005	Grodzisko; średniowiecze	81-26	19
19.	Skałka	Arch/1186/621/87	17.03.1987	Osada; epoka kamienia	80-26	16
20.	Skałka	Arch//1185/620/87	17.03.1987	Osada; epoka kamienia	80-26	20
21.	Smolec	1275/710/Arch	07.01.1993	Grodzisko; średniowiecze	80-27	15
22.	Sokolniki	1306/741/Arch	15.12.1993	Cmentarzysko szkieletowe; średniowiecze	81-25	23
GMINA KOBIERZYCE						
1.	Bielany Wrocławskie	931/Arch/81	09.03.1981	Osada; epoka brązu	81-28	1
2.	Bielany Wrocławskie	932/Arch/81	09.03.1981	Osada; średniowiecze	81-28	2
3.	Bielany Wrocławskie	Arch1225/660/88	27.12.1988	Osada; epoka żelaza	81-28	22
4.	Bielany Wrocławskie	933/Arch/81	9.03.1981	Osada; epoka brązu	81-28	3
5.	Bielany Wrocławskie	Arch1226/661/88	27.12.1988	Osada; średniowiecze	81-28	31
6.	Bielany Wrocławskie	1306/741/Arch	23.02.1995	Osada; epoka kamienia	81-28	99
7.	Bielany Wrocławskie	934/Arch/81	9.03.1981	Osada; epoka brązu	81-28	4
8.	Bielany Wrocławskie	935a/Arch/81	9.03.1981	Osada; średniowiecze	81-28	5

9.	Bielany Wrocławskie	82/Arch	6.11.1964	Grodzisko; średniowiecze	81-28	8
10.	Bielany Wrocławskie	57/Arch	27.09.1964	Grodzisko; średniowiecze	81-28	9
11.	Chrzanów	1255/690/Arch	07.12.1992	Osada; epoka kamienia	82-27	127
12.	Krzyżowice	2/Ar	13.01.1958	Grodzisko; średniowiecze	82-27	38,39
13.	Magnice	243/Arch/2004	29.03.2004	Grodzisko; średniowiecze	82-28	113
14.	Nowiny	197/Arch	09.05.1966	Grodzisko, średniowiecze	82-27	62
15.	Pełczyce	1260/695/Arch	10.12.1992	Osada; epoka kamienia	83-28	77
16.	Pełczyce	1261/696/Arch	14.12.1992	Funkcja osadnicza; epoka kamienia	83-28	81
17.	Rolantowice	102/1262/697/Arch/1992	14.12.1992	Funkcja osadnicza; średniowiecze	83-27	49
18.	Szczepankowice	3/Ar	13.01.1958	Grób; epoka brązu	83-28	92
19.	Szczepankowice	270/Arch	19.04.1967	Grodzisko; średniowiecze	83-27	74
20.	Ślęza	Arch1223/658/88	27.12.1988	Osada; epoka żelaza	81-28	45
21.	Ślęza	Arch1228/663/88	27.12.1988	Osada; epoka brązu	81-28	51
22.	Tyniec Mały	830/Arch/76	24.09.1976	Osada; epoka kamienia	82-27	90
23.	Tyniec Mały	1253/688/Arch	07.12.1992	Osada; epoka brązu	82-27	92
24.	Tyniec Mały	1252/687/Arch	07.12.1992	Osada; epoka brązu	82-27	93
25.	Tyniec nad Ślęzą	778/Arch/74	20.12.1974	Stanowisko archeologiczne; epoka kamienia	84-27	158
26.	Tyniec nad Ślęzą	1305/740/Arch	12.11.1993	Osada; epoka brązu	84-27	176
27.	Tyniec nad Ślęzą	1254/689/Arch	07.12.1992	Cmentarzysko birytualne; epoka żelaza	84-27	
28.	Tyniec nad Ślęzą	779/Arch/74	20.12.1974	Stanowisko archeologiczne; epoka brązu	84-27	163
29.	Wierzbice	799/Arch/75	08.04.1975	Cmentarzysko; epoka brązu	83-27	85
30.	Wysoka	Arch1224/659/88	27.12.1988	Osada; epoka żelaza	81-28	88
31.	Wysoka	14/Arch/2002	28.11.2002	Grodzisko, średniowiecze	81-28	91
GMINA MIETKÓW						
1.	Maniów	87/Arch	22.01.1965	Grodzisko; średniowiecze	83-25	6
2.	Maniów	Arch/1104/539/84	07.11.1984	Osada; epoka brązu	82-25	17
3.	Mietków	Arch/1105/540/84	07.11.1984	Osada; epoka brązu	82-25	12
4.	Milin	100/Arch	11.02.1965	Grodzisko, średniowiecze	82-25	3
5.	Milin	Arch/1106/541/84	07.11.1984	Osada; średniowiecze	82-25	16
6.	Milin	Arch/1107/542/84	07.11.1984	Osada; średniowiecze	82-25	19
7.	Piława	1059/527/Arch/83	22.08.1983	Osada; epoka brązu	82-26	35
8.	Piława	1060/Arch /528 /83	22.08.1983	Osada; epoka brązu	82-26	23

9.	Piława	Arch/1109/544/84	07.11.1984	Osada; epoka brązu	82-25	4
10.	Stróża	56/Arch	27.09.1964	Grodzisko, średniowiecze	82-25	6
11.	Stróża	Arch/1110/545/84	07.11.1984	Osada; epoka brązu	82-25	9
12.	Stróża	1111/546/84	07.11.1984	Osada; średniowiecze	82-25	10
13.	Wawrzeńczyce	Arch/1112/547/84	07.11.1984	Osada; epoka brązu	82-25	7
14.	Wawrzeńczyce	Arch/1113/548/84	07.11.1984	Osada; epoka brązu	82-25	8
15.	Wawrzeńczyce	Arch/1114/549/84	07.11.1984	Osada; średniowiecze	82-25	13
GMINA SIECHNICE						
1.	Siechnice	787/Arch/75	25.03.1975	Cmentarzysko; epoka brązu	82-30	90
2.	Biestrzyków	12/Arch/2001	23.07.2001	Grodzisko; średniowiecze	81-28	54
3.	Radwanice	354/Arch	05.04.1968	Osada; epoka żelaza	81-29	6
GMINA SOBÓTKA						
1.	Sobótka Góra Ślęża	262/Arch/2005	02.11.2005	Grodzisko; średniowiecze	85-25	4
2.	Sobótka - Góra Ślęża	185/Arch	10.03.1966	Inne; epoka żelaza	85-25	8
3.	Sobótka – Góra Ślęża	458/Arch	03.06.1969	Inne; epoka żelaza	85-25	8
4.	Sobótka – Góra Ślęża	455/Arch	03.06.1969	Inne; epoka żelaza	85-25	8
5.	Sobótka	454/Arch	03.06.1969	Inne; epoka żelaza	84-26	106
6.	Sobótka	456/Arch	03.06.1969	Inne; epoka żelaza	84-26	107
7.	Ślęża, Radunia, Wieżyca	185/Arch	10.03.1966	Inne; epoka brązu	84-25, 85-25	5,17,14,14
8.	Będkowice	85/Arch	22.01.1965	Grodzisko, średniowiecze	85-26	57
9.	Będkowice	Arch/701/ 73	08.12.1973	Cmentarzysko; epoka brązu	85-26	71
10.	Garncarsko	936/Arch/81	09.03.1981	Osada; epoka brązu	84-25	29
11.	Garncarsko	934/Arch/80	24.12.1980	Osada; średniowiecze	84-25	31
12.	Garncarsko	935/Arch/80	24.12.1980	Osada; średniowiecze	83-25	
13.	Garncarsko	932/Arch/80	24.12.1980	Osada; epoka kamienia	84-25	35
14.	Księginice Małe	518/Arch/70	21.12.1970	Osada; średniowiecze	85-26	
15.	Kunów	529/Arch	20.12.1970	Osada; epoka brązu	84-26	57
16.	Michałowice	519/Arch/70	21.12.1970	Cmentarzysko; epoka brązu	83-26	56
17.	Rogów Sobócki	4/Ar	13.01.1958	Grodzisko, średniowiecze	84-26	89
18.	Stary Zamek	521/Arch/70	21.12.1970	Cmentarzysko; epoka brązu	83-26	72
19.	Stary Zamek	515/Arch/70	21.12.1970	Ślad osadniczy; epoka brązu	84-26	48
20.	Stary Zamek	517/Arch/72	01.01.1972	Osada;	84-26	51

21.	Stary Zamek	612/Arch/72	27.12.1972	Osada; epoka żelaza	84-26	52
22.	Strachów	181/Arch	17.01.1966	Grodzisko; średniowiecze	84-26	69
23.	Strachów	452/Arch	25.04.1969	Osada; epoka kamienia	84-26	70
24.	Strzegomiany	150/Arch	20.10.1965	Osada; epoka brązu	84-26	94
25.	Strzegomiany	514/Arch/70	21.12.1970	Osada; epoka brązu	84-26	92
26.	Strzegomiany	520/Arch/70	21.12.1970	Osada; epoka brązu	84-26	93
27.	Żerzuszyce	6/Ar	13.01.1958	Grodzisko; średniowiecze	84-26	80
GMINA ŻÓRAWINA						
1.	Bogunów	163/Arch/2003	23.06.2003	Cmentarzysko; średniowiecze	83-28	
2.	Jaksonów	1270/705/Arch	22.12.1992	Funkcja osadnicza; epoka żelaza	83-28	43
3.	Węgry	1272/707/Arch	22.12.1992	Funkcja osadnicza; epoka żelaza	83-28	101
4.	Węgry	1271/706/Arch	22.12.1992	Funkcja osadnicza; epoka żelaza	83-28	102
5.	Wilczków	1269/704/Arch	22.12.1992	Cmentarzysko; epoka brązu	83-28	115
6.	Żórawina	162/1290/725/Arch/1993	26.01.1993	Funkcja osadnicza; epoka kamienia	83-28	152

5.5 Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu wrocławskiego

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.). Organy administracji publicznej, w tym gminy mają dbać między innymi o zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, a także zapobiegać zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremniać niszczenie i niewłaściwe korzystanie zabytków, przeciwdziałać kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, prowadzić kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy także uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska. Służyć temu ma gminna ewidencja zabytków, której obowiązek prowadzenia nakłada na wójta/burmistrza/prezydenta miasta art. 22 ust. 4 w/w ustawy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się zabytki architektury sakralnej, rezydencjonalnej, folwarcznej, budownictwa mieszkaniowego i gospodarczego, zabytki techniki, dzieła budownictwa obronnego, ponadto historyczne układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytkowe cmentarze, parki lub ogrody i inne formy zieleni komponowanej, a także stanowiska archeologiczne. Podkreślenia wymaga, że gminna ewidencja zabytków stanowi podstawę do opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Zabytki ujęte w ewidencji powinny być uwzględniane w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz objęte ochroną w planie zagospodarowania przestrzennego. Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. (Dz. U. z 2021 poz. 56) *w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*.

Podjęcie jakichkolwiek prac przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków podlega uzgodnieniom z wojewódzkim konserwatorem zabytków na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53 ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego.

Ponadto właściciele lub posiadacze obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków muszą zawiadamiać wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

W tabeli poniżej przedstawiono wyniki analizy stanu posiadania aktualnych programów opieki nad zabytkami przez gminy powiatu wrocławskiego.

Tabela 6. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Wrocławskiego[6].

Gmina	Gminna Ewidencja Zabytków	Gminny Program Opieki nad Zabytkami
Czernica	Opracowana: Zarządzenie Nr 0050.8.2021 z 18.01.2021r.	Opracowany: na lata 2025-2028
Długołęka	Opracowana: Zarządzenie Nr 358/2015 z 18.11.2015 r.	Opracowany: na lata 2026-2029
Jordanów Śląski	Zarządzenie Nr 73/2023 z 28.12.2023 r. , w trakcie uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków	W trakcie opracowania
Kąty Wrocławskie	Opracowana: Zarządzenie Nr 1628/2023 z 11.12.2023 r.	Opracowany: na lata 2023-2026
Kobierzyce	Opracowana: Zarządzenie Nr RINiŚ.0050.1.31.2023 z 08.02.2023 r.	Opracowany: na lata 2024-2027
Mietków	Opracowana: Zarządzenie Nr 19/2015 z 21.12.2015 r.	Opracowany: na lata 2025-2029
Siechnice	Opracowana: Zarządzenie Nr 3/2025 z 08.01.2025 r., zmieniona zarządzeniem Nr 16/2025 z dnia 28.01.2025 r.	Opracowany: na lata 2025-2028
Sobótka	Opracowana: Zarządzenie Nr 141/2015 z 30.12.2015 r.	Brak
Żórawina	Brak	Brak

Jak widać z powyższego zestawienia, stan opracowania gminnych dokumentów dotyczących ochrony zabytków na terenie powiatu wrocławskiego wskazuje na znaczący postęp w tym zakresie. Większość gmin posiada gminne ewidencje zabytków oraz programy opieki nad zabytkami.

Obecny stan świadczy o rosnącym znaczeniu problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w działaniach samorządów i zrozumieniu pozytywnych aspektów uregulowania tej kwestii. Istotne pozostaje wzmacnianie tego obszaru poprzez wykorzystywanie ich jako narzędzi planowania i realizacji działań służących ochronie zabytków i zachowaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego.

5.6 Zabytki nieruchome stanowiące własność Powiatu Wrocławskiego

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

[6] na podstawie informacji uzyskanych od Urzędów Gmin.

1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat;

2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu.

Powiat Wrocławski jest właścicielem/współwłaścicielem 17 obiektów zabytkowych ujętych w ewidencji zabytków, w tym 4 obiekty wpisane do rejestru zabytków. Lista zabytków została podana w poniższej tabeli:

Tabela 7. Zabytki nieruchome będące własnością Powiatu Wrocławskiego[7].

L.p.	Obiekt	Nr działki	Datowanie	Rejestr zabytków/wpis do GEZ	Forma władania
Obręb Krzyżowice-Wierzbica, Gm. Kobierzyce					
1.	Pawilon parkowy	82/35	1854 r.-k. XIX w.	A/3843/499/W z 29.07.1981 r.	trwały zarząd PZS Nr 1 w Krzyżowicach
2.	Pałac		1891-1905 r.		
3.	Willa pałacowa		ok. 1905 r.		
4.	Internat/budynek gospodarczy		ok. 1930 r.	ewidencja gminna	
5.	Spichlerz	82/39	I poł. XIX w.	A/3843/499/W z 29.07.1981 r.	
6.	Obora I/budynek gospodarczy		k. XIX w.	ewidencja gminna	
7.	Obora II/budynek gospodarczy	195/5	II poł. XIX w.		umowa użyczenia - PZS Nr 1 w Krzyżowicach (na czas nieokreślony)
8.	Stodoła				
9.	Budynek mieszkalny	82/35	k. XIX w.		trwały zarząd PZS Nr 1 w Krzyżowicach
10.	Park pałacowy			A/3843/499/W z 29.07.1981 r.	
Obręb Kąty Wrocławskie					
1.	Pawilon I w Zespole Placówki Opiekuńczo-Wychowawczej PCUS, POW1	96/12	ok. 1930 r.	ewidencja gminna ewidencja wojewódzka	trwały zarząd PCUS w Katach Wrocławskich
2.	Budynek nr 1-Dyrekcja w Zespole Placówki Opiekuńczo-Wychowawczej POW2	96/13			
3.	Pawilon III w Zespole Placówki Opiekuńczo-Wychowawczej	96/15			
4.	Pawilon II w Zespole Placówki	96/14			

[7] źródło: opracowanie własne.

	Opiekuńczo-Wychowawczej PŚDS				
Obręb Sobótka					
1.	Budynek usługowy	71/1 AM-15	ok. 1880-1890 r.	ewidencja gminna	trwały zarząd OSWiRPW w Borzygniewie
2.	Budynek PZS nr 3 w Sobótce	50/2 AM-15	ok. 1910 r.		trwały zarząd PZS Nr 3 w Sobótce
3.	Były dom zakonny św. Ignacego - obecnie Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy	1 AM-29	ok. 1929 r.		trwały zarząd Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Sobótce

5.7 Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe tworzą tradycje, zwyczaje, opowieści, wiedza i umiejętności przekazywane między pokoleniami. Jest ono ważną częścią tożsamości lokalnych społeczności, ponieważ łączy ich historię z codziennym życiem i współczesną kulturą. Zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 r. obejmuje ono również związane z tymi praktykami przedmioty oraz przestrzenie kulturowe.

Do podstawowych obszarów niematerialnego dziedzictwa kulturowego należą:

- ✓ tradycje i przekazy ustne, w tym język jako ich nośnik;
- ✓ sztuki widowiskowe;
- ✓ zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- ✓ wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- ✓ umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Na terenie powiatu wrocławskiego dziedzictwo to jest widoczne m.in. w miejscowych legendach, dorocznych wydarzeniach, obrzędach religijnych, rękodziele i tradycjach kulinarnych.

LEGENDY

Legendy z obszaru powiatu zakorzenione są głęboko w pogańskiej i wczesnochrześcijańskiej historii Ślęży, przede wszystkim z materialnymi reliktami kultu solarnego i lunarnego na Ślęży i Raduni. Wyspowy charakter znaczenie górującego nad otoczeniem masywu nadawał mu symbolikę magiczną. Miejscowa ludność powstanie Ślęży wiązała z wielką bitwą Aniołów i Diabłów u zarania pradziejów, której efektem miało być usypanie góry z ciskanych podczas walki kamieni. Częste i nagłe, typowe dla Masywu Ślęży załamania pogody, burze i wyładowania atmosferyczne świadczyły o tym, iż pod górą znajduje się ukryte wejście do piekieł, a w chmurach okrywających szczyt, do dziś trwają zmagania dobra ze złem. Wilgotny klimat oraz obfitość źródeł góra Ślęża miała zawdzięczać czarcim łzom, wylewanym przez Diabły niemogące odnaleźć dotąd wejścia do podziemnego królestwa. Boskość, magiczność i niezwykłość krajobrazu Ślęży na tle płaskiej równiny otoczenia jest jej atutem do dziś.

Podobnie jak w innych regionach etnograficznych w rejonie Ślęży wiele legend nawiązuje do toposu wody żywej - cudownej wody mającej moc uzdrawiania. Strzegą jej duchy Ślęży, a do cudownego źródełka ukrytego na szczycie góry mogą dotrzeć jedynie śmiałkowie cechujący się niezłomną wolą i prawym charakterem. Echa tej legendy dotrwały do czasów współczesnych, pomimo braku szczególnych właściwości leczniczych woda ze Źródełka Życia bijącego powyżej Sulistrowiczek uchodzi za „cudowną", ciesząc się powodzeniem wśród miejscowej ludności.

Źródłem legend Masywu Ślęży są również kultowe rzeźby: „Niedźwiedź", „Mnich" i „Panna z rybą". Z postacią „Mnicha" wiąże się popularna legenda o grzesznym zakonniku zaklętym w drodze na szczyt w kamień, posuwającym się wolno ku wierzchołkowi, aby po jego osiągnięciu przynieść ludziom koniec świata. „Panna z rybą" miała być pamiątką po nieroztropnej dziewczynie drażniącej się z niedźwiedziem, co przypłaciła życiem. Z posągami ślężańskim i aż po okres międzywojenny wiązał się zwyczaj obrzucania ich kamieniami, co miało przynosić szczęście.

W ciekawy sposób miejscowe legendy tłumaczą obecność głazów narzutowych na okolicznych polach. Według podań z okolic wsi Wierzbice (gmina Kobierzyce), jeden ze szczególnie wielkich głazów upuścił sam Diabeł, który wskutek modlitwy wierzbickiego księdza, nie zdołał donieść go na miejsce budowanej wówczas świątyni.

Na drodze między Szczepankowicami a Wierzbicami, znajdować miał się niegdyś „Czarci Most". Tańczyły wokół niego diabelskie ogniki, myląc podróżnym drogę. Inne podania każą wierzyć, iż nocami po okolicznych polach biega tajemniczy czarny pies -błąkająca się po świecie dusza barona Hildebranda von Hund.

TRADYCJE, OBRZĘDY, ZWYCZAJE

W powiecie wrocławskim kultywowane są tradycje związane z kalendarzem prac polowych, jak również z korzeniami etnograficznymi ludności napływowej zamieszkałej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej. W niemal wszystkich miejscowościach gminnych obchodzi się dożynki, które przybierają postać festynów rodzinnych.

Na terenie powiatu zachowały się tradycje artystyczne i rękodzielnicze sztuk doskonalonych przez pojedyncze już osoby. Na uwagę zasługują pracownie tkaniny artystycznej (Sobótka), malarskie (Sobótka), technik witrażowych (Sobótka). Tradycje jeździeckie podtrzymywane są przez pasjonatów z Galowic oraz Rogowa Sobóckiego. Dzieła regionalnych wytwórców prezentowane są w czasie corocznego Festiwalu Rękodzieła, Rzemiosła i Produktu Lokalnego organizowanego w Sobótce.

Tradycje obchodów Nocy Świętojańskiej w okolicach Ślęży połączono z Targami Sobótkowymi, pośrednio nawiązując do handlowych tradycji regionu. Zwyczaj sobotnich targów wywodzi się z wczesnego średniowiecza, gdy osada pełniła funkcje targowe. Współcześnie obyczaj ten jest okazją do zabaw o tematyce średniowiecznej (tańce, walki rycerskie, pokazy średniowiecznego obyczaju, kuglarze, wszystko to służy odtworzeniu atmosfery średniowiecznego rynku, placu targowego). Noc Kupały (Wianki) to święto głęboko zakorzenione w obrzędowości pogańskiej, związane ze świętowaniem letniego przesilenia Słońca. Chrześcijańskie obyczaje przystrajania stołu Wielkanocnego oraz towarzyszące obchodom Świąt Bożego Narodzenia coraz częściej prezentowane są w ramach cieszących się dużą popularnością jarmarków świątecznych, mających swój lokalny koloryt i stanowiących konkurencyjną atrakcję wobec zunifikowanej i skomercjalizowanej wizji świąt serwowanej przez sieci globalnych marketów.

Religijną tradycją są obchody Wielkiego Tygodnia w miejscowości Sośnica (gmina Kąty Wrocławskie), gdzie utrwalił się zwyczaj wchodzenia na klęczkach do Kaplicy Świętych Schodów (wzorowanej na Scala Santi w Rzymie) w kościele parafialnym Podwyższenia Krzyża Św. W dwubiegowych marmurowo-piaskowcowych schodach ukryto relikwie świętych, a zwyczaj przejścia na kolanach w kierunku ołtarza symbolizuje drogę krzyżową.

TRADYCJE KULINARNE, PRZEPISY LOKALNE

Tradycje kulinarne powiatu wrocławskiego wynikają w dużej mierze z dziedzictwa ludności napływowej, stąd kuchnia czerpie ze smaków pozostałych regionów Polski. Ważne miejsce zajmują w niej także tradycje kulinarne Kresowiaków. Do produktów lokalnych należą: pieczywo i wyroby cukiernicze z Rogowa Sobóckiego, rogaliki z Tyńca Małego, kwaszonki z Maniowa Wielkiego, wędliny wędzone według starych receptur (karczma „Ślężański Pstrąg" w Sobótce Górce), ryby smażone (Owiesno, karczma „Ślężański Pstrąg" w Sobótce Górce). W Jordanowie Śląskim wypieka się chleb według oryginalnej receptury, bez użycia drożdży, na zakwasie. Produkt z jordanowskiego młyna został uhonorowany podczas dolnośląskiej edycji konkursu: „Nasze Kulinarne Dziedzictwo". Domowe nalewki wytwarzane są m.in. w Sobótce. Z winorośli pozyskuje się w skromnym obecnie zakresie wino, przysmakiem są również kiszone liście winorośli. Część oferowanych w gminach produktów nawiązuje nazwą do rozpoznawalnych symboli regionu, m.in. Smalczyk Czarownic Ślężańskich, Smarowidło Pogańskie i Smalec Świętojański (Sobótka).

PODMIOTY WSPIERAJĄCE KULTURĘ I LOKALNE DZIEDZICTWO

W zachowaniu i upowszechnianiu niematerialnego dziedzictwa kulturowego ważną rolę odgrywają samorządowe instytucje kultury, organizacje społeczne, lokalni twórcy oraz mieszkańcy. Organizują wydarzenia, warsztaty i spotkania, a także dokumentują historię miejscowości i promują regionalne tradycje. Wśród organizacji związanych z popularyzacją lokalnej historii i kultury wymieniane są m.in. Stowarzyszenie Ślężańskie i Stowarzyszenie Ziemi Kąckiej.

Działania te sprzyjają przekazywaniu wiedzy między pokoleniami, wzmacniają więzi społeczne i pomagają zachować charakter poszczególnych miejscowości powiatu wrocławskiego.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

6.1 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu

Analiza SWOT stanowi jedno z kluczowych narzędzi diagnostycznych, służących do identyfikacji uwarunkowań wewnętrznych (mocnych i słabych stron) oraz zewnętrznych (szans i zagrożeń). Wyniki przeprowadzonej analizy stanowią podstawę do zdefiniowania celów strategicznych oraz kierunków działań Powiatu Wrocławskiego w obszarze ochrony zabytków i opieki nad nimi.

Tabela 6. Analiza SWOT.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, • uwarunkowania historycznie, różnorodność kulturowa regionu, • duża liczba zabytków nieruchomych i stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, • bogaty zasób zabytków ruchomych o wysokiej klasie artystycznej stanowiących wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych, • duża liczba obiektów i zespołów architektonicznych, • duża liczba stanowisk archeologicznych na terenie gmin, • walory turystyczno-krajobrazowe, • działalność gminnych ośrodków kultury i sportu, świetlic, bibliotek, • dobra współpraca samorządów lokalnych w zakresie wspólnej promocji gospodarczej i inwestycyjnej, • doświadczenie w pozyskiwaniu wsparcia finansowego z różnych źródeł na ochronę zabytków, • „dobre praktyki" – dobre przykłady odbudowy i adaptacji obiektów zabytkowych, • korzystna lokalizacja w aglomeracji wrocławskiej, • dobra infrastruktura i układ komunikacyjny, duża ilość szlaków pieszych i rowerowych, • system Informacji Przestrzennej Powiatu Wrocławskiego (https://wrosip.pl).	• postępujący proces niszczenia niektórych zabytków, • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy, • brak świadomości społecznej w zakresie należytego dbania o zabytki, • zbyt niskie nakłady na wspieranie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego • niedostosowanie zabytków dla potrzeb osób z niepełnosprawnościami
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
• pozyskanie funduszy na prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, • przestrzeganie zapisów miejscowych planów zagospodarowania w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, • wzrost aktywności i lepsza koordynacja działań między jednostkami samorządu terytorialnego w działaniach dotyczących ochrony zabytków, • rozwój turystyki, agroturystyki i rekreacji w oparciu o istniejące walory naturalne, obiekty zabytkowe i kulturowe,	• wysokie koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych, • skomplikowane procedury w ubieganiu się ośrodki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne, • zacieranie walorów historycznych obiektów zabytkowych przez przypadkowe przebudowy i modernizacje prowadzące do ich dewaloryzacji, • pogarszanie się stanu technicznego niektórych zabytków na terenie gmin,

• współpraca i koordynacja działań konserwatorskich z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych, • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gmin i powiatu, • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej, • wykorzystanie walorów przyrodniczych w celu przyciągnięcia turystów, • poprawa dostępności do zabytków przez szeroką akcję promocyjną w serwisach informacji turystycznej.	• niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia, • samowolne prace przy zabytkach bez wymaganych pozwoleń konserwatora zabytków, • zdarzenia losowe • niewystarczające środki finansowe na realizację koniecznych działań w zakresie ochrony zabytków, • większość publicznych środków zarezerwowana jest na prace przy zabytkach wpisanych do rejestru (np. budżety Ministerstwa Kultury, Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków). Brak wystarczającej liczby programów skierowanych do właścicieli zabytków figurujących w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz w gminnych ewidencjach zabytków • brak specjalistycznego doradztwa dla inwestorów w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Program Opieki nad Zabytkami stanowi instrument służący ochronie oraz efektywnemu wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w poszczególnych sferach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gmin i powiatu.

Istotne znaczenie ma również ewolucja postaw właścicieli obiektów zabytkowych, co w konsekwencji przyczyni się do poprawy stanu zachowania dóbr środowiska kulturowego oraz przyrodniczego.

Cele strategiczne powiatowego programu opieki nad zabytkami są wynikając bezpośrednio z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami. Należą do nich:

1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2026-2029 stanowi kontynuację wizji, celu strategicznego oraz celów operacyjnych poprzednio realizowanego programu na lata 2022-2025. W dalszym ciągu istnieje potrzeba podkreślenia wielokulturowego charakteru regionalnego dziedzictwa oraz dbania o historyczny dorobek społeczeństwa.

7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami

Poniżej przedstawiono priorytety, kierunki działań i zadania Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2026-2029. W dużej mierze ostały one przeniesione z poprzedniej perspektywy, tj. z Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego z lat 2022-2025, aby podkreślić ich istotność w podejmowanych działaniach i kontynuować ich realizację.

Tabela 9. Priorytety, kierunki działań i zadania na lata 2026-2029.

PRIORYTET I: **STWORZENIE WARUNKÓW DLA EFEKTYWNEJ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU WROCŁAWSKIEGO**	
Kierunki	**Zadania:**
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	➢ Realizacja zadań własnych powiatu w kwestii rewaloryzacji i utrzymania obiektów zabytkowych nieruchomych, do których powiat ma tytuł prawny; zabezpieczenia i utrzymania ich otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z tych obiektów w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości; ➢ Bieżące użytkowanie i utrzymanie funkcjonalności obiektów stanowiących mienie powiatu, z poszanowaniem ich specyfiki zabytkowej; ➢ Podejmowanie starań o pozyskanie środków zewnętrznych na poprawę stanu zachowania zabytków będących własnością powiatu.
Realizowanie zadań kompetencyjnych powiatu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu	➢ Przyjęcie przez Radę Powiatu Wrocławskiego Programu Ochrony Zabytków i okresowe monitorowanie jego realizacji; ➢ Podjęcie uchwały Rady Powiatu Wrocławskiego w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków; ➢ Coroczne zabezpieczanie w budżecie powiatu środków finansowych na ochronę i opiekę nad zabytkami w tym na zwiększanie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych; ➢ Wyrażanie opinii do ustalanych przez poszczególne gminy planów zagospodarowania przestrzennego; ➢ Ustanawianie na wniosek Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków; ➢ Prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; ➢ Współpraca z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
Współpraca z właścicielami zabytków położonych na terenie powiatu	➢ Wspieranie i uzupełnianie działań właścicieli zabytków położonych na terenie powiatu poprzez udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;

w celu poprawy stanu ich zachowania	➢ Zapoznawanie właścicieli obiektów zabytkowych z możliwościami uzyskania dotacji i środków pozabudżetowych na zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami poprzez bieżące zamieszczanie na stronie internetowej powiatu dostępnych samorządowi informacji dotyczących możliwości pozyskania zewnętrznych środków finansowych na zabezpieczenie i remont tych obiektów.
Zwiększanie zdolności powiatu do efektywnej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	➢ Udział pracowników Starostwa Powiatowego w szkoleniach w zakresie opieki nad zabytkami i regulacji prawnych z tym związanych; podnoszenie kwalifikacji.
<u>PRIORYTET II</u>: UPOWSZECHNIANIE I POPULARYZACJAWIEDZY O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM POWIATU WROCŁAWSKIEGO	
Kierunki działań:	**Zadania:**
Popularyzacja dziedzictwa kulturowego	➢ Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników), poświęconych dziedzictwu kulturowemu, przyrodniczemu i historii powiatu; ➢ Popularyzacja wybitnych postaci historycznych związanych z powiatem.
Upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu	➢ Współorganizacja i dotowanie imprez i wydarzeń kulturalnych o charakterze ponadgminnym, w szczególności zorganizowanych w obiektach zabytkowych, kultywujących tradycję i budujących tożsamość lokalną; ➢ Organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, kiermaszów, rajdów i festynów o charakterze ponadgminnym, popularyzujących poszanowanie dziedzictwa kulturowego; ➢ Propagowanie dobrych praktyk konserwatorskich.
Wspieranie rozwoju turystyki	➢ Współpraca z podmiotami działającymi na rzecz rozwoju turystyki w powiecie; ➢ Zamieszczanie na stronie internetowej powiatu informacji o walorach turystycznych powiatu; ➢ Promowanie istniejących szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych; ➢ Uwzględnianie informacji o zabytkach w produktach turystycznych powiatu.
Wykorzystanie nowoczesnych technologii do popularyzacji i promocji wiedzy o dziedzictwie kulturowym	➢ Rozbudowanie strony internetowej powiatu o treści związane z zabytkami powiatu; ➢ Zamieszczenie na stronie internetowej powiatu Programu Ochrony Zabytków Powiatu Wrocławskiego; ➢ Promocja na stronie internetowej powiatu dobrych praktyk w zakresie działań renowacyjnych, rewitalizacyjnych, remontowych zabytków; ➢ Szerokie informowanie o możliwości otrzymania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach znajdujących się na terenie powiatu; ➢ Zamieszczanie na stronie internetowej powiatu informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu.

Tabela 10. Działania związane z ochroną zabytków, których właścicielem jest Powiat Wrocławski.

Obiekt	Zadania	Podmioty odpowiedzialne i współpracujące	Finansowanie	Planowany termin
Pałac **Powiatowy Zespół Szkół nr 1, Krzyżowice** **ul. Główna 2, 55-040 Kobierzyce**	- II etap rewitalizacji dziedzińca - wymiana zewnętrznej instalacji kanalizacji deszczowej przy - ul. Zacisze na terenie PZS 1; oraz rewitalizacja układu komunikacyjnego i zagospodarowania terenu zespołu pałacowego PZS 1 – (etap II ogrodzenie); - Remont dachu stajni, usunięcie usterek, naprawa zużytych elementów, podniesienie ogólnego standardu oraz funkcjonalności budynków; - Remont internatu (parter, zabezpieczenie posadzek przed wilgocią) - Remont wymiany stolarki okiennej w budynku wilii; - wymiana okien w budynku CKM; - wymiana drzwi CKM; - remont wieży pałacowej; remont zabytkowej klasy historycznej nr 16; - remont padoku dla koni przy CKM; - izolacja dachu na ujeżdżalni w celu poprawy bezpieczeństwa; - budowa ogrodzenia w celu uruchomienia dodatkowych pastwisk; - wymiana zewnętrznej kanalizacji deszczowej (burzówka) wzdłuż budynku stajni waz z drogą w tym (zadanie-Rewitalizacja – etap III"; - wymiana ogrodzenia wzdłuż drogi wjazdowej; - bieżące malowanie pokoi w internacie i klas w szkole	Powiat Wrocławski, PZS Nr 1 w Krzyżowicach	Środki własne Powiatu Wrocławskiego - właściciela obiektu, dotacje	2026 -2029
Były Dom Zakonny św. Ignacego - obecnie Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy	- Budowa placu manewrowego - wraz z przebudową kotłowni; - Wymiana drzwi wejściowych do placówki; - Remonty sal lekcyjnych	Powiat Wrocławski, MOW w Sobótce	Środki własne Powiatu Wrocławskiego - właściciela obiektu	2026 -2029

ul. Słoneczna 31, 55-050 Sobótka	- bieżące malowanie pokoi w internacie i klas w szkole			
Budynek Powiatowego Zespołu Szkół nr 3 **ul. Św. Jakuba 20, 55-050 Sobótka**	- Wymiana zniszczonych płyt chodnikowych na południowo-wschodnim obszarze dziedzińca szkolnego; - Wymiana posadzki w Sali 13 - w związku z modernizacją pomieszczenia dla celów dydaktycznych; - rozebranie starego blaszaka, wywóz i utylizacja po rozbiórce, rewitalizacja terenu po blaszaku	Powiat Wrocławski, PZS Nr 3 w Sobótce	Środki własne Powiatu Wrocławskiego - właściciela obiektu	2026 -2029
Budynek usługowy **ul. Św. Jakuba 3, 55-050 Sobótka**	Prace konserwacyjne zgodnie z bieżącymi potrzebami	Powiat Wrocławski, PZS Nr 3 w Sobótce	Środki własne Powiatu Wrocławskiego - właściciela obiektu	2026 -2029
Powiatowe Centrum Usług Społecznych im. św. Jana Pawła II w Kątach Wrocławskich **ul. 1 Maja 43 55-080 Kąty Wr.**	Renowacja zabytkowego budynku nr 2 w PCUS im. Św. Jana Pawła II w Kątach Wrocławskich – zgodnie z opracowaną wcześniej dokumentacją	Powiat Wrocławski, PCUS w Kątach Wrocławskich	Środki własne Powiatu Wrocławskiego - właściciela obiektu	2026 -2029

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI ORAZ MONITORING POWIATOWEGOPROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

8.1 Instrumentarium realizacji

Podmiotem odpowiedzialnym za sformułowanie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami jest samorząd powiatowy. Wdrażanie programu następuje poprzez skoordynowane działania Zarządu Powiatu ukierunkowanych na osiągnięcie założonych celów. Kompetencje samorządu obejmują oddziaływanie na różnorodne podmioty powiązane z obiektami zabytkowymi – w tym na mieszkańców powiatu – w celu kształtowania postaw sprzyjających realizacji przyjętych założeń. W procesie realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami przewiduje się wykorzystanie następujących grup instrumentów:

- <u>instrumenty prawne:</u>

✓ programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,

✓ dokumenty wydane przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,

✓ uchwały Rady Powiatu Wrocławskiego,

✓ uchwały rad gminnych z powiatu wrocławskiego (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

- instrumenty finansowe:

✓ środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Powiatu Wrocławskiego,

✓ inne środki publiczne (dotacje, subwencje, dofinansowania),

✓ środki ze źródeł prywatnych - środki osób fizycznych, organizacji pozarządowych: stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.

- instrumenty kontrolne:

✓ wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu,

✓ aktualizacja niniejszego programu związana z czteroletnim okresem obowiązywania.

- instrumenty społeczne:

✓ uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,

✓ edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,

✓ współpraca z organizacjami społecznymi.

8.2 Monitoring realizacji

Działając na podstawie art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Zarząd Powiatu realizuje zadania związane z monitorowaniem Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami. oraz co dwa lata sporządza sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu.

9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.) definiuje, czym jest dbałość o zabytek i na czym ona polega. Powinna zatem opierać się między innymi na:

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, które umożliwią trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest opieka nad zabytkami w stosunku do obiektu, do którego posiada tytuł prawny. Ochrona zabytków oraz opieka nad nimi, jak również wszelkie działania związane z ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Istnieją różne możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków na finansowanie wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

DOFINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Z BUDŻETU PAŃSTWA

Kwestie dofinansowania prac przy obiektach zabytkowych reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. *w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa* (t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1384) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. *w sprawie dotacji na badania archeologiczne* (t. j. Dz. U. z 2014 r., poz. 110).

Wsparcie finansowe z budżetu państwa pochodzi ze środków:

- Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych,
- Wojewody Dolnośląskiego, będących w dyspozycji Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- budżetu samorządu województwa dolnośląskiego i jednostek samorządu terytorialnego,
- Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków,
- Funduszu Kościelnego (dla prac przy obiektach sakralnych, nieobejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów),
- Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (dla założeń zieleni zabytkowej)
- Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Funduszu Termomodernizacji i Remontów,
- funduszy od fundacji, w tym fundacji bankowych, Fundacji Polska Miedź – KGHM itp.

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,

- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Zgodnie z art. 78 ww. ustawy dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:
– zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
– wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
– stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.
W przypadku, gdy stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Istotne jest, aby łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1-3.

ŚRODKI Z BUDŻETU SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Z budżetu samorządu Województwa Dolnośląskiego wspierane są zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami zgodnie z obowiązującą Ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (t. j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1338, ze zm.), która zobowiązuje organy administracji publicznej do współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3. ust. 3 Ustawy.

Zasady przyznawania dotacji na realizację zadań publicznych określają przepisy Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. *o finansach publicznych* (t. j. Dz. U. z 2026 r. poz. 1447).

W celu racjonalnego wykorzystania środków budżetu województwa na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe, wprowadzono zasady określające procedurę organizowania otwartych konkursów ofert poprzedzających przyznanie dotacji oraz zasady rozliczania (Uchwała Nr 1637/II/2004 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 17 sierpnia

2004 r. ze zmianami *w sprawie Instrukcji postępowania w sprawie wdrażania Karty Współpracy Samorządu Województwa Dolnośląskiego z podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na Dolnym Śląsku*).

Samorząd Województwa Dolnośląskiego udziela również dotacji na prace konserwatorskie i budowlane na podstawie złożonych wniosków. Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego określone są uchwałą nr XXVI/576/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 10 grudnia 2020 r. (ze zm: uchwała nr XXVI/576/20) *w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego*.

DOFINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Z FUNDUSZY UNII EUROPEJSKIEJ.

Pozyskiwanie środków finansowych na zadania inwestycyjne jest również możliwe ze źródeł zewnętrznych. Możliwość współfinansowania działań obejmujących zarówno podnoszenie poziomu wiedzy w zakresie kultury i historii, jak również zachowanie oraz ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim, istnieje ze środków finansowych Unii Europejskiej.

Obecnie istnieje wiele Programów w ramach których można uzyskać takie dofinansowanie, w tym Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska 2021-2027, Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027.

DOFINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ZE ŹRÓDEŁ ZAGRANICZNYCH POZAUNIJNYCH.

Dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego możliwe jest w ramach Norweskiego Mechanizmu Finansowego i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Fundusze norweskie i EOG są formą bezzwrotnej pomocy zagranicznej przyznanej przez Islandię, Liechtenstein oraz Norwegię Polsce i innym państwom członkowskim Unii Europejskiej.

DOFINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ZE ŚRODKÓW POZARZĄDOWYCH.

Dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dóbr kultury obejmuje również działalność fundacji, m.in. Fundacji Polska Miedź, organizacji pożytku publicznego powołanej przez KGHM Polska Miedź S.A. w 2003 r. oraz Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej.

ULGI PODATKOWE.

Formą pomocy finansowej dla właścicieli obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków jest system ulg podatkowych:

- na podstawie art. 4., ust. 1., pkt. 9., lit. c i d Ustawy z dnia 28 lipca 1983 r. *o podatku od spadków i darowizn* (t. j. Dz. U. z 2026 r., poz. 478 ze zm.) zwolnione od podatku jest nabycie spadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, jeżeli nabywca jest zaliczany do I lub II grupy spadkowej oraz gdy zabezpiecza je i konserwuje zgodnie z obowiązującymi przepisami. Zwolnienie od podatku przysługuje też w przypadku nabycia spadku zabytków ruchomych i kolekcji wpisanych do rejestru zabytków;

– na podstawie art. 7, ust. 1, pkt. 6 Ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. *o podatkach i opłatach lokalnych* (t. j. Dz. U. z 2025 r., poz. 707 ze zm.) zwalnia się od podatku od nieruchomości: budynki i grunty wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

10. SPIS MATERIAŁÓW WYKORZYSTANYCH W TEKŚCIE (RYCINY, TABELE I FOTOGRAFIE)

Spis materiałów

1) Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.),
2) ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie powiatowym* (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1684 ze zm.),
3) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 538 ze zm.),
4) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – *Prawo budowlane* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 524 ze zm.),
5) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – *Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 1453),
6) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. *o ochronie przyrody* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 1315),
7) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. *o gospodarce nieruchomościami* (t.j. Dz.U. z 2026 r. poz. 399 ze zm.),
8) ustawa z dnia 25 października 1991 r. *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 457 ze zm.),
9) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1338 ze zm.),
10) ustawa z dnia 9 października 2015 r. *o rewitalizacji* (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 278 ze zm.),
11) ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. *o muzeach* (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385),
12) ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. *o bibliotekach* (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
13) ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. *o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.),
14) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. *o grobach i cmentarzach wojennych* (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2337),
15) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. *w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków* (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81),
16) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego *w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem* (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56),
17) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. *w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków* (Dz. U. z 2025 r. poz. 1380),

18) Rozporządzenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. *zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków* (Dz. U. z 2021 r., poz.731),
19) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. *w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami"* (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2006 r. nr 24 poz. 181),
20) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. *w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych* (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153),
21) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. *w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków* (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259),
22) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. *w sprawie wywozu zabytków za granicę* (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510),
23) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. *w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych* (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650),
24) Uchwała nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. *w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026"* (M. P. z 28.12.2023 r. poz. 1470),
25) Uchwała nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. *w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030"* (M. P. z 2020 r. poz. 1060),
26) Uchwała nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. *w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kraju 2020* (M. P. z 2020 r. poz. 1060),
27) Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. *w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)* (M. P. z 2017 r. poz. 260),
28) Uchwała nr XXII/556/25Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 27 listopada 2025 r. *w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2025-2028* (Dolno. Z 2025 r. poz. 5354),
29) Uchwała nr L/1790/18Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 20 września 2018 r. *w sprawie przyjęcia w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030*,
30) Uchwała nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r. *w sprawie uchwalenia Planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego* (Dolno. z 2020 r. poz. 4036),
31) Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu,
32) Programy i Strategie gmin powiatu wrocławskiego,
33) www.mapy.zabytek.gov.pl/nid/
34) www.zabytek.pl
35) www.dane.gov.pl

Spis rysunków

Rys. 1. Mapa powiatu wrocławskiego z podziałem na gminy (źródło: www.powiatwroclawski.pl)

Spis tabel

Tabela 1. Zabytki małej architektury z terenu powiatu wrocławskiego.
Tabela 2. Zestawienie placówek muzealnych z terenu powiatu wrocławskiego.
Tabela 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu wrocławskiego.

Tabela 4. Zabytki ruchome powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków.
Tabela 5. Stanowiska archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków.
Tabela 6. Stan opracowanych Gminnych Ewidencji Zabytków oraz Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami na terenie powiatu wrocławskiego.
Tabela 7. Zabytki nieruchome będące własnością Powiatu Wrocławskiego.
Tabela 8. Analiza SWOT.
Tabela 9. Priorytety, kierunki działań i zadania na lata 2026-2029.
Tabela 10. Działania związane z ochroną zabytków, których właścicielem jest Powiat Wrocławski.

Spis fotografii

Fot. 1. Gajków. Kościół pw. św. Małgorzaty (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 2. Długołęka. Kościół pw. św. Michała Archanioła (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 3. Kiełczów. Kościół ewangelicki pw. Trójcy Świętej, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. MB Różańcowej w Kiełczowie (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 4. Wilczkowice. Kościół pw. św. Kazimierza (źródło: https://pl.m.wikipedia.org).
Fot. 5. Kąty Wrocławskie. Kościół pw. św. Piotra i Pawła (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 6. Małkowice. Kościół pw. św. Trójcy (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 7. Sośnica. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 8. Jaszkotle. Kościół pw. Wniebowzięcia Pańskiego (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 9. Bielany Wrocławskie. Kościół pw. św. Andrzeja(źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 10. Milin. Kościół pw. św. Michała Archanioła (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 11. Sobótka. Kościół pw. św. Anny (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 12. Wilczków. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 13. Święta Katarzyna. Kościół pw. Katarzyny Aleksandryjskiej (źródło: https://pl.m.wikipedia.org).
Fot. 14. Żórawina. Kościół pw. Świętej Trójcy (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 15. Domanice. Mauzoleum (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 16. Krobielowice. Mauzoleum (źródło: https://zabytek.pl).
Fot. 17. Borowa. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org).
Fot. 18. Piotrówek. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org).
Fot. 19. Czerńczyce. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org).
Fot. 20. Sadowice. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org).
Fot. 21. Krobielowice. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org).
Fot. 22. Krzyżowice. Pałac (źródło: materiały Starostwo Powiatowe we Wrocławiu).
Fot. 23. Kobierzyce. Pałac, ob. Urząd Gminy (źródło: https://pl.wikipedia.org).
Fot. 24. Bielany Wrocławskie. Dwór (źródło: https://pl.wikipedia.org).
Fot. 25. Domanice. Pałac (źródło: https://pl.wikipedia.org).